

TÉR GAZDASÁG EMBER

- ◆ DUSEK TAMÁS | Gondolatok Hayekről, Keynesről és a Keynes-Hayek vitáról
- ◆ KECSKÉS PETRA | Az ipari parkok fejlődési sajátosságai és értelmezési különbségei a generációk véleményének tükrében
- ◆ SZALKAI GÁBOR | Korlátok és lehetőségek a szentesi kistérségben
- ◆ PINTÉR TIBOR | Szerbia társadalmi-gazdasági állapota a 21. század elején – Jövőbeni gazdaságpolitikai lehetőségek
- ◆ SZALKA ÉVA - KATITS ETELKA | A legnagyobb magyar elektronikai vállalkozások operatív gazdálkodásának elemzése, avagy a cégkockázat befolyásoló tényezői
- ◆ ELEK NÓRA ILONA | A munkavállalói lobbizás az intézményi változók tükrében
- ◆ SZIGETI CECÍLIA | A „szétválás” szerepe az ökohatékonyság kérdéskörének megítélésében
- ◆ PÁSZTOR SZABOLCS | Konferencia beszámoló a Szabó Katalin 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferenciáról

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

TÉR – GAZDASÁG – EMBER

Győr, 2014

*A Széchenyi István Egyetem
Kautz Gyula Gazdaságtudományi Karának
tudományos folyóirata*

*Megjelenik minden év márciusában, júniusában, szeptemberében és decemberében.
A szeptemberi szám angol nyelven.*

2014. június; II. évfolyam 2-3. szám

Szerkesztőség
9026 Győr, Egyetem tér 1.
Igazgatási épület, VI. emelet, 603/a szoba
Telefon | 96/503483
E-mail | somogyif@sze.hu

Fotó | Dusek Tamás

Felelős kiadó | Universitas-Győr Nonprofit KFT. ügyvezetője
Terjesztő | Universitas-Győr Nonprofit KFT.
Levélcím | 9026 Győr, Egyetem tér 1.
Nyomdai munkálatok | Palatia Nyomda
ISSN | 2064-1176

A szerkesztőbizottság

Elnök

SIMAI MIHÁLY | akadémikus

Főszerkesztő

SOMOGYI FERENC | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

Főszerkesztő-helyettes

DUSEK TAMÁS | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

Tagok

ABLONCZYNÉ DR. MIHÁLYKA LÍVIA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

BÁNFI TAMÁS | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

BARTA GYÖRGYI | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BENCSIK ANDREA | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

BORGULYA ÁGNES | egyetemi magántanár, Pécsi Tudományegyetem

JÓZSA LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

KATITS ETELKA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

KOCZISZKY GYÖRGY | egyetemi tanár, Miskolci Egyetem

LENGYEL IMRE | egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

LEHOTA JÓZSEF | egyetemi tanár, Szent István Egyetem

NOSZKAY ERZSÉBET | egyetemi magántanár, Budapesti Kommunikációs és Üzleti Főiskola

PAPP ILONA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

PISKÓTI ISTVÁN | egyetemi docens, Miskolci Egyetem

RECHNITZER JÁNOS | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

REKETTYE GÁBOR | professor emeritus, Pécsi Tudományegyetem

RÓBERT PÉTER | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZALKA ÉVA | egyetemi docens, Széchenyi István Egyetem

SZÖRÉNYINÉ KUKORELLI IRÉN | egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem

SZRETYKÓ GYÖRGY | egyetemi docens, Nyugat-magyarországi Egyetem

VERES ZOLTÁN | egyetemi tanár, Budapesti Gazdasági Főiskola

ZSOLNAI LÁSZLÓ | egyetemi tanár, Budapesti Corvinus Egyetem

Olvasószerkesztő | NEMES GÁBOR

TARTALOMJEGYZÉK

METAKÖZGAZDASÁGTAN

- 9 DUSEK TAMÁS | Gondolatok Hayekről, Keynesről és a Keynes-Hayek vitáról

TÉR

- 37 KECSKÉS PETRA | Az ipari parkok fejlődési sajátosságai és értelmezési különbségei a generációk véleményének tükrében
- 53 SZALKAI GÁBOR | Korlátok és lehetőségek a szentesi kistérségben
- 62 PINTÉR TIBOR | Szerbia társadalmi-gazdasági állapota a 21. század elején - jövőbeni gazdaságpolitikai lehetőségek

GAZDASÁG

- 79 SZALKA ÉVA - KATITS ETELKA | A legnagyobb magyar elektronikai vállalkozások operatív gazdálkodásának elemzése, avagy a cégkockázat befolyásoló tényezői

EMBER ÉS TÁRSADALOM

- 113 ELEK NÓRA ILONA | A munkavállalói lobbizás szerepe az intézményi változók tükrében

ÖKOLÓGIA ÉS GAZDASÁG

- 133 SZIGETI CECÍLIA | A „szétválás” szerepe az ökohatékonyság kérdéskörének megítélésében

KONFERENCIABESZÁMOLÓ

- 145 PÁSZTOR SZABOLCS | Konferencia beszámoló a Szabó Katalin 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferenciáról

METAKÖZGAZDASÁGTAN

Gondolatok Hayekről, Keynesről és a Keynes-Hayek vitáról

A TANULMÁNY CÉLJA

Friedrich August von Hayek (1899–1992) 1974-ben kapta meg a közgazdasági Nobel-díjat. Az azóta eltelt időszakban a munkásságával foglalkozó irodalom mind a könyvek, mind a tanulmányok tekintetében könyvtárnyivá duzzadt. Ezek között vannak tudományos és népszerűsítő, ismeretterjesztő jellegű munkák is. Mindkét típusra érvényes, hogy egy részük nincs tisztában a Hayekkel kapcsolatban elsőrendűen fontos osztrák közgazdasági iskola alapjellemzőivel, valamint Hayek munkásságára vonatkozóan elemi szintű félreértelmezéseket és tárgyi tévedéseket tartalmaznak. Ezek katalogizálása is hosszú lenne, példákkal történő bemutatásuk pedig önálló könyvsorozat témája lehetne.

Jelen tanulmányban egy magyar fordításban nemrég megjelent életrajzi jellegű könyvre, azon belül a szerző saját interpretációira és a szerző által idézett további szerzők interpretációira korlátozva foglalkozom a témával. Az életrajzi könyv szerzője Nicholas Wapshott, a teljes címe: „Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig.” A tanulmányban a könyvnek egyes Hayekkel, kisebb részben Keynes-szel, valamint a Keynes-Hayek vitával kapcsolatos megállapításait és értékeléseit kommentálom, nagyrészt előfordulásuk sorrendjében. Emellett kibővíttem a tárgyalást a Keynes-Hayek vita közgazdasági tartalmának bemutatásával és bizonyos pontosításokkal. Így ismertetek néhány, a szerző által még felületesen sem érintett, de a vita tárgyához szorosan kapcsolódó kérdést is. Például a könyvből nem tudhatjuk meg az osztrák közgazdaságtan sajátosságait, pedig enélkül, és elsősorban az osztrákok módszertani individualista alapállása nélkül nem lehet teljesen megérteni a nézetkülönbség eredetét és a vita legfontosabb tanulságát. A keynesi típusú makroökonómia hayeki megítélése is rendkívül fontos, a vitához kapcsolódó adalék. A Hayek különféle műveiből származó idézetek pedig remélhetőleg ösztönzőleg hatnak Hayek eredeti műveinek elolvasására.

[1] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, egyetemi docens (dusekt@sze.hu).

WAPSHOTT KÖNYVÉRŐL ÁLTALÁBAN

Egy jó közgazdasági életrajz sok szempontból lehet hasznos és ismeretbővítő. Wapshott könyve párhuzamos életrajz Hayekről és Keynesről, amely a címében és az alcímében két félisten és hívek közgazdasági dominanciáért folyó heroikus küzdelmének leírását ígéri, ami kissé a szerző újságírói mivoltából fakadó publicisztikai túlzásnak is tekinthető. A könyv első felében, a Keynes haláláig terjedő fejezetekben egymást váltogatják a következő témák: Keynes és Hayek érdekes magánéleti, olykor bulvárjellegű eseményei (ilyen például Keynes furcsa házassága, homoszexualitása vagy biszexualitása, a Bloomsbury-csoport tagjainak szerelmi élete és bohém életfelfogása, az öltözködési stílus, beszédstílus és hangszín, a későbbi részben Hayek válása és vonzalma unokatestvéréhez, aki végül második felesége lesz), Keynes véleménye az aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről, Keynes és Hayek közgazdasági elméletei és vitájuk, Keynes és köre lekezelő, értetlenkedő hozzáállása Hayek elméletéhez. A Keynes halálát követő fejezetekben főleg a korszak gazdaságpolitikai és gazdaságelméleti vitái keverednek egymással, valamint Hayek munkásságának főbb állomásai. A két címszereplőn kívül az első részben legtöbbször Ludwig von Mises és Lionel Robbins, a második részben Milton Friedman jelenik meg, részben életrajzi elemekkel, részben elméleti munkásságuk révén és Keyneszel és Hayekkel való kapcsolatukkal. De sokat találkozhatunk még Alfred Marshall, Eugen von Böhm-Bawerk, Arthur Pigou, Richard Kahn, Joan Robinson, Frank Knight, Paul Samuelson, John Kenneth Galbraith és Káldor Miklós^[2] nevével is.

A szerző korábban több népszerűsítő életrajzot írt popsztárokról és politikusokról. Ezt a könyvet is, a stílusából és tartalmából ítélve, szélesebb olvasóközönségnek szánta, ezért csalódást okozna azoknak, akik elmélyült elméleti elemzésekre vagy módszertani kérdések tisztázására számítva veszik kézbe. A gazdaságpolitikai és gazdaságtörténeti részek felületesek, a gazdaságelméleti háttér kifejtése nagyrészt hiányzik vagy megtévesztő. Az előbb felsorolt mellékszereplők egy részének gazdasági és gazdaságpolitikai besorolása pontatlan. Ezek közül néhányra kitérek majd később. Mindezt nem negatívumként vagy hiányosságként írom, inkább műfaji sajátosságokról van szó: a könyv elsősorban olvasmányosan megírt, anekdotákkal színesített párhuzamos életrajz, akár bekezdésként is ugrálva a gazdaságelméleti, gazdaságpolitikai és életrajzi vagy történeti témák között. Mindez kiegészül az első világháborútól napjainkig tartó időszak egyes gazdaságpolitikai, gazdaságtörténeti kérdéseinek ismertetésével. Így az említett hiányosságok mellett is ismeretbővítő a könyv, viszont a hiányosságok egy része olyan jellegű, hogy pontosítást igényelne.

[2] Hayek önéletrajza szerint Káldor Miklóst és Balogh Tamást úgy hívták a London School of Economicson, hogy Buda és Pest: Káldor kövér volt és Buddhához hasonló kinézetű, Baloghot pedig annyira nem kedvelték, mint a pestist (Hayek, 1994, 76.).

MIRŐL SZÓL A KEYNES-HAYEK VITA?

Wapshott könyve előszavában úgy határozza meg a könyv címében megjelenő, Keynes és Hayek közötti vita lényegét, hogy az az állami beavatkozás és a szabadpiacok érényeiről szól. A könyv hátoldalán lévő ismertetés is ezt emeli ki, a belső borító pedig arról tájékoztat a Newsweek nyomán, hogy ez a világ egyetlen könyve, amely magyarázatot ad erre a vitára. A kérdés azonban túl általános ahhoz, hogy értelmes választ lehetne adni rá. Tudni kellene, hogy mekkora és milyen jellegű, költségvetési, pénzügyi vagy szabályozási állami szerepkörrel van-e szó, és milyen indokok mentén vizsgálva: gazdaságelméleti, gazdaságpolitikai, költségvetési, szociális, világnézeti, ideológiai, politikai értékek mentén megfogalmazott, csoportérdekeket vagy egyéni érdekeket szem előtt tartó nézőpontból. Ezen pontosítás nélkül az egész kérdésnek nincs sok értelme, a rá adott válasz pedig aligha lehet több tartalmatlan klisék ismételtetésénél. Ezért ebben a nem pontosított formában ez a könyv által középpontba helyezett szembeállítás megtévesztő.

Ráadásul Hayek maga is bizonyos szempontból állami beavatkozáspárti volt, mégpedig nemcsak abban az értelemben, hogy a piaci erők előtt álló akadályok eltakarításában feladatot szánt az államnak,^[3] hanem rendkívül sok egyéb funkcióval is felruházta volna az államot. Így Hayek az állam feladatai közé sorolja például az árvízvédelmet, az utak építését és fenntartását (az autópályákon kívül), egyes települési szolgáltatásokat, a járvány megelőzést, a súlyok és mértékek ellenőrzését, a földnyilvántartást, a térképeket, bizonyos javak és szolgáltatások minőségellenőrzését, a csalás és félrevezetés megelőzését és további, pontosabban meg nem nevezett közjavakat (Hayek, 1979, 44.). Ezen kívül támogatja egy minimális jövedelem garantálását mindenki számára (Hayek, 1979, 55.), ami szükségessé teszi a nemzetközi vándorlás korlátozását (Hayek, 1979, 56.). Hayek szerint a kormánynak a beruházásait úgy kell időzítenie, hogy növelje akkor, amikor a magánszektorban csökkennek a beruházásai (Hayek, 1955, 59.). Az iskolák, sportlétesítmények, színházak működtetését szintén állami feladatként írja le, sok más szabályozási feladat mellett (Hayek, 1955, 44–63.). Hayeknek az állam szerepéről vallott megközelítése nagyon közel áll Keynes felfogásához, aki szerint a kormánynak nem olyan tevékenységet kell folytatnia, amit az egyének már folytatnak, hanem olyanokat, amelyekkel az egyének egyáltalán nem foglalkoznak (Keynes, 1926).

Amiben Keynesnek és Hayeknek eltért az álláspontja, az az aggregált kereslet kormányzati költsékezés révén történő növelésének hatása. Ez a Keynes-Hayek vita érdemi, elméletileg is vizsgálható, valamint gazdaságtörténetileg, a gyakorlatban is megfigyelhető kérdése.

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI NEVELTETÉSE

Keynes az angol közgazdasági iskola, azon belül Alfred Marshall emlőin nevelkedett. Marshallnak először 1890-ben megjelent és összesen nyolc különböző

[3] Ld. pl. Hayek (1991): Út a szolgáshoz, 64–68.

kiadást megért könyve (Principles of Economics, A közgazdaságtan alapelvei) évtizedekig domináns szerepet játszott Angliában a közgazdaságtan egyetemi oktatásában és sikeresen tolta háttérbe a versengő elméleteket. A tipikus cambridge-i közgazdász nagyrészt csak Marshallt olvasott és Marshallt fejlesztett tovább, mert szerintük „Marshallban minden megtalálható” (Wapshott, 2014, 77). Wapshott szerint a Marshall féle közgazdaságtan a „merkantilista hagyományból” indult ki (Wapshott, 2014, 21.), ami meglehetősen nagy tévedés.

Hayek tanára a bécsi egyetemen Friedrich von Wieser, az osztrák iskola második nemzedékének kiemelkedő alakja volt. Wapshott szerint „az »osztrák iskola« nagyrészt elméleti és kissé gépies koncepciókkal operált, következtetései inkább intellektuális alapon születtek, és kevésbé azon, hogy képviselői gyakorlati ismeretekkel rendelkeztek volna a tényleges üzleti tevékenységet illetően” (Wapshott, 2014, 21.). A könyv egyik gyengesége érhető itt tetten, Wapshott felületes és megtévesztő kijelentései az osztrák közgazdaságtanról és Hayek gazdasági elemzésének technikai részleteiről.^[4] Hayek egész későbbi munkássága mélyen az osztrák hagyományban gyökerezik, amelytől mi sem áll távolabb, mint a tényleges üzleti tevékenység gyakorlatának figyelmen kívül hagyása, bár a képviselői valóban többnyire nem gyakorlati vállalkozók, tehát ilyen értelemben nem közvetlenek az ismereteik. De ez minden más közgazdasági iskolára is érvényes. A tényleges üzleti tevékenység figyelmen kívül hagyása pedig egy párhuzamos univerzum kutatásával foglalkozó azon matematizált modelleknek a sajátossága, amelyekben a vállalkozásokat egy absztrakt termelési függvény helyettesíti, a valósághoz és tényleges üzleti tevékenységhez kötődés minden látszata nélkül.^[5]

Ludwig von Mises szemináriumaira Hayek az egyetemi éve alatt nem járt, de Mises lett a fő támogatója az egyetem befejezését követő álláskeresése során.^[6] Fiatalkori szociáldemokrata (de nem szocialista, ahogy Wapshott egy helyen írja) vonzódását is Mises hatásos szocializmusbírálatára (akinek 1922-ben jelent

[4] Többnyire inkább Wapshott interpretációi lennének bírálhatók nagyon sok helyen, de olykor egyszerű tárgyi tévedések is tarkítják a könyvet: New Yorkban „Hayek emellett látogatta a német szocialista J. B. Clark szemináriumait” (Wapshott, 2014, 44.). Clark nem volt német és nem volt szocialista. Magyarul az osztrák közgazdaságtanról általában ld. Madarász Aladár (2002), Solt Katalin (2003), ifjabb Zeller Gyula (1991) tanulmányait.

[5] Wapshott későbbi idézete Hayektől a kihasználatlan kapacitások üzembe állítására vonatkozóan például ellentmondásban van azzal, amit a tényleges üzleti tevékenység ismeretének hiányáról írt: „Sok közgazdász [például Keynes] nem veszi figyelembe, hogy ... a meglévő tőkejavakat előállító gyárak teljes kapacitással történő üzemeltetéséhez sok más, hosszú átfutású termelési eszközbe is be kell fektetni, amelynek gyümölcsseit csak viszonylag hosszú idő elteltével élvezhetjük” (Wapshott idézi Hayeket, Wapshott, 2014, 88.).

[6] Hayek egyszer találkozott az osztrák iskola alapítójával, Carl Mengerrel, akit életrajzában a rá legnagyobb hatást gyakorló osztrák közgazdásznak nevez két könyve (A közgazdaságtan alapelvei, valamint a Vizsgálódások a társadalomtudományok és különösen a közgazdaságtan módszereiről) olvasása révén (Hayek, 1994, 46–48.). Egyetemi tanulmányait követően Misestől tanult Hayek a legtöbbit és a húszas években karrierjében is ő segítette leginkább (Hayek, 1994, 58–59.). Hayek kigyereként többször látta Böhm-Bawerket nagypapája házában, mivel nagypapája és Böhm-Bawerk régi jó barátok voltak (Hayek, 1994, 46–48.). Wapshott is megemlíti, hogy Wittgenstein Hayek harmadunokanagybátyja volt, de nem tartották egymással a kapcsolatot, csak felnőtként találkoztak ritkán Cambridge-ben.

meg Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus, A közösségi gazdaság: vizsgálódások a szocializmusról című alapvető műve) miatt változtatta meg. 1921 októberében Hayek osztrák kormányhivatalnok lett. Fizetése havi ötezer korona volt, amely a korona értékvesztése miatt, kétszáz fizetésemelés eredményeként 1922 júliusára egymillió koronára emelkedett. Hayek személyesen tapasztalta a hiperinfláció kedvezőtlen hatásait, családja megtakarításai elértéktelenedtek.

KEYNES NAGY VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG ELŐTTI GAZDASÁGPOLITIKAI JAVASLATAI ÉS A MEGTÉVESZTŐ OPTIMISTA-PESSZIMISTA SZEMBEÁLLÍTÁS

Keynes az első világháború éveiben már befolyásos és ismert közgazdász volt, aki rendre véleményt nyilvánított az aktuális gazdaságpolitikai kérdésekről. A sajtóban nagy volt a kereslet állásfoglalásaira. Még ismertebbé tette a bestsellerré vált A békeszerződés gazdasági következményei című munkája. Ebben maró gúnnyal ír a békediktátumon tárgyaló politikusokról, az angol miniszterelnököt például kecskelábú bárdnak ábrázolja. A könyv népszerűvé tette Németországban és Ausztriában, köszönhetően a németek által kifejtett propagandának is.

Keynest a háborút követően a pénzügyi és gazdasági újjáépítés, azon belül az aranyalapra való visszatérés foglalkoztatta. A pénzügyi reformról szóló írásaiban hangzott el egyik leghíresebb/leghírhedtebb mondata, miszerint „hosszú távon mind halottak vagyunk”. Ez a megjegyzése a pénz és az árak közötti kapcsolatra és a gazdaság egyensúlyi pontjának megtalálására vonatkozott. Keynes és Wapshott szerint a felismerés „szélesebb értelemben is igaz mindazon megközelítésekre, amelyek az egyensúlyelmélet szerepét vizsgálják a közgazdaságtanban” (Wapshott, 2014, 43.). Valójában több probléma is van a kijelentéssel, aminek részletezésére itt nem térek ki.^[7]

Általában maga a hosszú táv gazdaságpolitikai értelemben nem annyira hosszú táv, hogy felelőtlenül eltekinthetnénk lététől és a hosszú távú negatív következményektől, mert ez olyan intézkedésekhez vezet, mint a Medgyessy kormány hosszú távon negatív 2002-es közalkalmazotti béremelése volt. Amit

[7] Az egyensúly tíz különféle közgazdasági használatával foglalkoztam Tér és közgazdaságtan című könyvemben (Dusek, 2013, 33–40.). Ott kitértem Hayek felfogására, amelyet A tudás társadalmi hasznosítása, valamint a Közgazdaságtan és tudás című tanulmányában, illetve A tőke tiszta elmélete című könyvében mutat be. Keynes egyensúlyelméletet elutasító megjegyzése nem indokolt azon az alapon, hogy az egyensúly csak hosszú távon jön létre, de indokolt akkor, ha statikus, időtlen egyensúlyként értelmezzük. Az egyensúly, illetve egyensúlytalanság egy hasznos elméleti elemzési eszköz, amely lehetővé teszi a különböző gazdasági jelenségek közötti bonyolult és szerteágazó kapcsolatok elemzését és annak előrejelzését, hogy az egyes jelenségek nagyságának változása vagy bármilyen egyéb hatás miként befolyásolja a rendszer állapotát. Ténylegesen az egyensúlynak a léte és elérése nem igazi gazdaságelméleti kérdés, az egyensúly felé irányuló tendenciák léte a valódi kérdés. Wapshott később is félreérti az egyensúly gazdaságelméleti jelentőségét, amikor általánosítva azt írja: „A közgazdasági elméletben közhelynek tekinthető az az elgondolás, hogy a gazdaság előbb-utóbb egyensúlyi állapotba kerül” (Wapshott, 2014, 175.). Ezt se Keynes, se Hayek nem tekintette közhelynek, ez valójában egy olyan közös pontja a két félnek, ami mindkettejüket megkülönbözteti a közgazdasági főáramtól.

itt Keynes hosszú távnak nevez, annak kétféle értelmezése lehetséges: vagy a sohára, a végtelenül hosszú időtávra vonatkozik, vagy néhány hónaptól legfeljebb néhány évig terjedő időtartamra, aminek az elején látszólagos pozitív folyamat érzékelhető, a végén pedig azt jócskán meghaladó mértékű negatív hatások következnek.

Wapshott többször szétszórva foglalkozik a font árfolyamának kérdésével, sajnos anélkül, hogy meg lehetne érteni, miről is szólt a vita és mi volt a jelentősége. Azt írja: „Hamarosan egyértelművé vált, hogy a visszatérés az aranysztenderdre súlyos következményekkel jár a brit gazdaság számára” (Wapshott, 2014, 55.). Nem az aranysztenderddel volt a gond, hanem azzal, hogy egy inflációs periódust követően mégis a háború előtti árfolyamon tértek rá vissza, ami egy hosszú pénzüldali indíttatású deflációs folyamathoz vezetett. A döntés a közvetlen káros következményein túl azért is tragikus volt, mert ez a folyamat magát az aranysztenderdet is hiteltelenítette.

A harmadik fejezetben jelennek meg először Keynes munkanélküliség elleni javaslatai: a kormánynak állampapírok kibocsátásával csökkentenie kellene a kamatokat, emellett közmunkaprogramokkal kellene növelnie a foglalkoztatást. A kormánynak költenie kell Keynes szerint. Sajnos arról nem olvashatunk, hogy a munkanélküliségben milyen szerepet játszanak a szakszervezetek, a minimálbér, a munkanélküli segély és a munkaerőpiaci szabályozás kötöttségei. Keynes Általános elméletének egyik nagy tévedése már itt megelőlegeződik, vagyis hogy szerinte a munkaerő iránti kereslet növelését a javak iránti makrokereslet növelésével lehet elérni. Olyan benyomásunk lehet, mintha a munkanélküliséget pénzüpiaci eszközökkel és költségvetési politikával kezelni lehetne. A kormányzati költségek erőforráselszívó hatásairól sem olvashatunk, mintha a kormányzati költségek révén a semmiből lehetne erőforrásokat előállítani, adminisztrációs és egyéb többletköltségek nélkül. Igaz, rá lehet írni a kormányzati támogatással megépített épületekre, hogy a kormány ilyen és ilyen programjának köszönhetően valósult meg, de a támogatás miatt elmaradt beruházások és meg nem épült épületek láthatatlanok maradnak. Ezért a kérdést nem komplexen kezelő, jó szándékú, de naiv megközelítésnek mindig jobb propagandája lehet, mint a kormányzati költségekkel óvó, annak teljes hatását figyelembe vevő és nyomon követő bonyolultabb elemzésnek. A közvéleményt tehát jobban meg lehet győzni a kormányzati költségek előnyeiről, mint hátrányairól, és az aktivitás, tenni akarás is szimpatikusabb lehet, mint a költségek elvető, passzivisták javaslat. Az aktivista hozzáállás az okokat és következményeket logikusan végigvezető magyarázattal és érvekkel nem támasztható alá, a passzivisták viszont igen. Ez nem optimista-pesszimista szembenállás, ahogyan Wapshott írja az 59. oldalon (és később a 128-ik, 204-ik és 245-ik oldalon is indokolatlanul pesszimizmussal vádolja az osztrák közgazdászt), miután Hayek részletesebb elemzését ismertette. Sokkal inkább megfelelő lennének az irracionális-rationális, tudománytalan-tudományos, helytelen-helyes, szakszerűtlen-szakszerű jelzők.

Így amikor Wapshott azt írja, hogy „Hayek tudatában volt annak, hogy az ő szerepe a Keynesszel folytatott vitában nem sokkal több, mint az osztrák iskola gondolkodásában jelen lévő pesszimizmusa” (Wapshott, 2014, 128.), akkor nem adekvát módon használja a pesszimista kifejezést arra, hogy valaki felhívja

a haladás vagy a gazdaságpolitika előtt álló korlátokra a figyelmet. Ha egy mérnök azt állítja egy hídról, hogy 10 tonna a teherbírása, vagy egy kanyarról, hogy kisiklás nélkül maximum 120 km/órás sebességgel vehető be, akkor az nem pesszimizmus (bár a szavak értelmének kiforgatása árán lehetne ezt is így hívni), hanem ugyanaz, amit Hayek tett.

HAYEK KONJUNKTÚRAELMÉLETE

Keynes és Hayek első személyes találkozására 1928-ban került sor. Hayek az Osztrák Konjunktúrakutató Intézet igazgatójaként látogatott Londonba a hasonló intézetek találkozója. Hayeknek a találkozóval kapcsolatos vára-kozásai talán Wapshott fantáziájának a szüleménye, mert Hayek erről nem ír visszaemlékezéseiben. Hayek ugyanekkor találkozott a vele csaknem egykorú Lionel Robbinsszal, aki azon kevés angol közgazdász közé tartozott, akik ismer-ték és elismerték az osztrák közgazdasági iskola eredményeit. Először 1932-ben megjelent Esszé a közgazdaságtan természetéről és jelentőségéről (An Essay on the Nature and Significance of Economic Science) című könyve a közgazdaságtan osztrák megközelítését adja. Robbins hívta meg Hayeket Londonba négy előadás tartására a London School of Economics-on. Ezek során a megtakarítások paradoxona című tanulmányában a gazdasági ciklusokról érintett kérdésekről beszélt részletesebben.

Az előadások nem sokkal később a *Prices and Production* (Árak és termelés) című könyvben jelentek meg. Wapshott könyvismertetése hosszú és alapos, de néhány fontos résznél az érzékelhető, hogy nem értette meg teljesen a tartalmát.^[8] Csak a stílust érintő kifogás, de Hayek, szemben Wapshott megfogalmazásával, nem gúnyolt ki semmilyen megközelítést, legfeljebb érdemi bírálatban részesít-tett egy intellektuális hibát minden személyeskedés nélkül. Az egyéb problé-mákból néhány példát kiragadva: „Hayek ezt követően azt a meglepő kijelentést tette, hogy a pénznek nincs belső értéke: »ebben az értelemben nincs szükség pénzre, a létező pénz összmenyisége érdektelen az emberiség szempontjából – és ebben az értelemben a pénznek nincs objektív értéke, már ahogy az áruk objektív értékéről szokás beszélni. Csupán az tarthat érdeklődésünkre számot,

[8] Ezzel az érvelés helyett vitapartnereiből előszeretettel gúnyt űző Samuelson is így lehetett, mert ultra rövid idejűen sikeres mumbo-jumbonak, kb. marhaságnak, baromságnak, halandzsá-nak nevezte a könyvet, Hayeket naivnak, aki valamiféle termelési periódusokról dűnnyögött, és végül hősiesen, de reménytelenül vesztegetett el éveket egy erejét nagymértékben meghaladó feladatra (Samuelson, 2009, 1.). Samuelson máshol sem bírálja érvekkel Hayeket, vitapartneré-re vonatkozó szellemes beszólásaiban mint egy felnőtt igazítja helyre a butuska kisgyereket. Az *Árak és termelés* című könyvet Andy Warhol pillanatnyi hírességnek minősíti egy másik írásá-ban (Samuelson, 2001). Az ilyen típusú bírálat azért veszélyes, mert Samuelson idézett értékelő kijelentéseit Nobel-díja és tekintélye miatt megalapozottnak tarthatják azok, akik nem ismerik Hayek művét. Önmagában azonban a Nobel-díj, bár tiszteletet kelt tulajdonosa teljesítménye iránt, nem hitelesít bármilyen kijelentést és nem tesz dogmatikussá és bírálhatatlanná. (Például nem fogadnánk el Samuelsontól sem, hogy $2+2=5$, vagy hogy a denevér az egy madár.) A Hayeket egyik blogbejegyzésének címében zombinak nevező és félreértelmező Krugmanhoz sem jutott el a könyv üzenete.

hogy a pénz hogyan befolyásolja a jövedelmünk forrásául vagy igényeink kielégítésének eszközéül szolgáló áruk relatív értékét» (Wapshott, 2014, 86., hivatkozással Hayek Prices and Production műve 220–221. oldalára). Nincs ebben semmi meglepő, csak azt fejezi ki, hogy a pénz része az egyén vagyonának, de nem része a társadalom vagyonának, és hogy a pénz mennyiségének növelésével nem lehet növelni a társadalom vagyonát, leszámítva azt a csekély jelentőségű lehetőséget, hogy a pénznek létezik nem pénzügyi hasznosítása is. Cantillon bemutatása tényszerűen többszörösen is hibás Wapshott részéről, Cantillon nem a Dél-Amerikából Európába beáramlott arany- és ezüstkészletek hatását írta le, hanem egy hipotetikus új arany vagy ezüst bánya hatását: az új pénz megnöveli a pénztermelők (bányatulajdonosok) jövedelmét, akiknek vásárlásai megnövelik azon termékek árát, amikből többet vásárolnak, ezen termékek eladóinak növekszik a jövedelmük, vásárlásuk, és így tovább. Wapshott leírásában végig mindenkinek növekszik a fogyasztása. Wapshott elfelejti leírni Cantillon végkövetkeztetését: az új pénz megjelenésének hatásaként a pénz szétáramlása láncolatának elején lévő személyek fogyasztása növekszik (leginkább a bányatulajdonosoké), akikhez később jut el a megnövekedett pénzmennyiség, azok számára a pénzmennyiség növekedése káros volt, annál inkább, minél hátrább vannak a láncolatban (Hayek, 1935, 8–9.). Hume kapcsán Wapshott ír erről, de csak az általános árnövekedést megemlítve okként, az emögött meghúzódnó relatív árváltozásokat és jövedelem-újraelosztást nem.

Hayeknek A megtakarítások paradoxona című tanulmányáról Wapshott által írtakat is érdemes kiegészíteni. A tanulmány bírálja azt a nézetet, miszerint a fogyasztási cikkek iránti elégtelen kereslet munkanélküliséget eredményezhet. Hayek a merkantilistákig vezeti vissza a nézet eredetét, akik elsősorban a luxuscikkek fogyasztását kárhoztatták. Ezt követően az elégtelen kereslet nézet megtalálható többek között Malthusnál és a szocialista szerzőknél, de összességében mégsem a közgazdász szakmán belül, hanem az áltudományos megközelítésekben és a propagandairodalomban volt népszerű. A megtakarítást, mint erényt nem érte támadás tudományos oldalról. Ez a helyzet változott meg Hayek szerint az alulfogyasztási elmélet megjelenésével. Két amerikai közgazdász, Foster és Catchings 1926-ban megjelent tanulmányában azt próbálta bizonyítani, hogy a túlzott megtakarítás következménye az elégtelen kereslet a fogyasztási cikkek iránt és a gazdasági visszaesés. Vagyis jóval Keynes 1936-os műve előtt megjelent annak egyik fő gondolata és annak hayeki cáfolata is. Az elmélet káros gazdaságpolitikai ajánlásokhoz vezetne, ezért részletes kritikára érdemes Hayek szerint. Ez a tanulmány témája, amely technikailag és részleteibe menően mélysége és alapossága miatt néhol valóban nehezen követhető, de ez inkább csak a tényleges folyamatok leírására vonatkozó pozitív, kifejtős részre vonatkozik, maga a kritikai rész nagyon könnyen érthető.

Az említett két munka tehát röviden azt mutatja be, hogy a megtakarításokkal nem alátámasztott pénzügyi expanzió hogyan vezet szükségszerűen olyan beruházásokhoz, amelyek normál körülmények között nem valósulhatnak meg, mert nem a kereslet tényleges eltolódásából fakadnak, hanem mesterségesen gerjesztett hiteltúlkínálatból. Így túlzott kapacitások jönnek létre a gazda-

ság bizonyos ágazataiban, majd később szükségszerűen ezen erőltetett beruházások csődjével, az üzleti buborék kipukkanásával gazdasági visszaesés, a túlzott kapacitások felszámolása következik be. Ez az elemzés az aranyszten-derd idején született, amikor a pénzkínálat növelése sokkal nehezebb volt, de manapság annál aktuálisabb, mivel a pénzkínálat sokkal könnyebben növelhető. Napjaink médiaközgazdászai számára is tanulságos lenne a tanulmány elolvasása és annak megértése, hogy nem a fogyasztás a gazdaság motorja, nem a fogyasztás növekedése és a hitelezés növekedése (vagyis a pótlólagos pénz pumpálása) „indítja be” a gazdaságot. Az Európai Központi Bank 2015. január 22-én bejelentette, hogy 1100 milliárd euró hitelt szeretne a gazdaságba pumpálni 2015 márciusától 2016 szeptemberéig. Ha megnézzük ennek az újabb üzleti buborék előkészítésének a tipikus kommentárját, akkor ilyen mondatokat találhatunk (az egyszerűség kedvéért csak egy forrásból idézve, de számos más helyen tartalmilag ugyanez olvasható): „Ezermilliárdos mentőcsomagot jelentett be az Európai Központi Bank”; „A cél az, hogy két százalék körül stabilizálhassák az inflációt (ami jelenleg defláció) és serkentsék a fogyasztást”; „Az EKB abban bízik, hogy a kötvényszerzésrel élénkítheti a piacot, a fogyasztókat fogyasztásra, a bankokat pedig hitelezésre bátorítva”; „Az EKB mennyiségi enyhítési programja sem jelenti azt, hogy elmúlt az elhúzódó eurövezeti defláció súlyos veszélye – vélekedtek az EKB eszközvásárlási programjának csütörtöki ismertetése után londoni pénzügyi elemzők” (atv.hu/BBC/MTI). Ezek a pozitív vélemények a pénzügyi elemzőktől (pénzügyi szakértőktől) származnak, akik tagjai az intézkedés egyetlen igazi érdekeltjének és nyertes rétegének, a pénzügyi szektornak.

HAYEK-KEYNES, SRAFFA-HAYEK KÖNYVKRITIKÁK

Keynesnek 1930-ban megjelent *Treatise on Money* (Értekezés a pénzről) című könyvéről Hayek nagyon hosszú, két részes ismertetést írt, amely az *Economic*-ban jelent meg. Az első rész 26 oldalas (az 1931. augusztusi számban), a második rész 10 oldalas (az 1932. februári számban) volt, és mire a második rész megjelent, Keynes már meg is változtatta a véleményét saját könyvéről.^[9] Az ilyen részletekbe menő, érdemi bírálat sajnálatos módon meglehetősen ritka manapság. Az első részre Keynes kitérő választ adott (az 1931. novemberi számban), Hayek felvetései helyett inkább Hayeknek éppen akkor megjelent *Árak és termelés* című könyvét ócsárolta. Ezt Pigou 1935-ben (a résztvevők megnevezése nélkül) így kommentálta: „Egy vagy két évvel ezelőtt egy fontos könyv megjelenését követően annak néhány passzusát valaki gondossággal és

[9] Keynes 1930-as *Értekezés a pénzről* és 1936-os *A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete* közötti időszaka életrajzi feldolgozottsága rendkívül részletes. Keynes fennmaradt jegyzetei, levelezése, tanítványai, munkatársai jegyzetei, visszaemlékezései olyan bőségesek, hogy Keynes egyik életrajzírója, Moggridge szerint az Általános elmélet keletkezésével kapcsolatos feljegyzések mennyisége meghaladja bármely más klasszikus közgazdasági munkára vonatkozó hasonló dokumentumok mennyiségét (Moggridge, 1992, 557.).

alapossággal bírálta. A szerző ahelyett, hogy a bírálattal foglalkozott volna, egy másik könyvre vetette magát, amit az illető recenzens néhány évvel korábban írt. Övön aluli ütés” (Wapshott, 2004, 108.). Keynes első életrajzírója, a Keynes iránt elfogult Harrod is így értékeli a vitát: „Hayek professzor válasza erőteljes és méltóságos tiltakozás volt ezen viselkedés ellen” (Harrod, 1951, 436.). Miután az első részre adott válaszában Keynes reagálása nélkülözötte a racionális érvelést Hayek érdemi bírálatára, és a vita hagyományos szabályait felrúgva egy másik irányból támadott vissza, a bírálat második részére Keynes személyesen annyit reagált Hayeknek, hogy „semmi gond, már egyáltalán nem hisz az egészben” (Hayek, 1994, 79.). Ami nagyon elkedvtelenítő volt Hayek szerint.

Ezt követően Sraffa írt recenziót Hayek Árak és termelés című könyvéről az *Economic Journal* 1932. márciusi számába. Erre Hayek reagált, majd Sraffa viszontválaszolt. Ennek a 12 oldalas Sraffa írásnak, 13 oldalas Hayek válasznak és 3 oldalas Sraffa viszontválasznak a bemutatása nem sikerült túl jól Wapshott részéről. Wapshott bírálható amiatt, hogy nem foglalt állást egy olyan kérdésben, ami egyértelműen eldönthető a tanulmányok elolvasásával. Úgy állította be a vitát, mintha mindkét fél homályos érvekkel, személyeskedve támadott volna, és mintha mindkettő egyformán bírálható lett volna az írások zavarosságáért. De nem így van. Nem értékítéletek, ízlések és vélemények közötti eldönthetetlen vitáról van szó, hanem egy tudományos kérdéstről, ahol a vitapartner álláspontjának korrekt értelmezése, a kiindulópontok helyessége és valóságérvénye és az érvelés logikussága alapján lehet dönten. Elég lenne csak összehasonlítani Sraffa bírálatát bármely olyan összefoglalóval, amely korrekten mutatja be, foglalja össze Hayek Árak és termelés című könyvét, és illusztrálni lehetne vele egy félrevezető elméletértelmezés és egy korrekt elméletértelmezés közötti különbséget. Sraffa írása zavaros: egyes elemei érthetőek, de a részek között nincs összefüggés, a következtetések nem következnek az előzményekből, egyes Hayeknek tulajdonított szándékok pedig nem igazolhatók. Hayek például, szemben Sraffa egyik teljesen igazolhatatlan és zavaros állításával, soha, sehol nem állította, hogy a pénz semleges, egész konjunktúraelmélete alapját képezi a pénzügyi eredetű termelési változások nyomon követése. Hálátlan feladat egy ilyen írásra reagálni és megpróbálni bemutatni zavarosságát, mivel ez a zavarosság a reagáló írásra is átragadhat. Sraffának sikerült Hayek angliai híveit ezzel a támadással elbizonytalanítani, akiknek a többsége négy évvel később áttért a népszerűbbé váló többségi oldalra, Keynes híveinek táborába.

Mindenesetre ezzel a vita lezárult Keynes és Hayek között. Példamutató, hogy a szakmai vita ellenére magánemberként jó viszonyban voltak, kedélyesen elbeszélgettek egymással nem közgazdasági kérdésekről. Mindkettőjük rendkívül széles érdeklődési körrel rendelkezett. A világháború alatt különösen sokszor találkoztak, mert a London School of Economics Cambridge-be költözött, és egy időben Keynes adott otthont Hayeknek a King's College kollégiumában. A közgazdasági témákat azonban többnyire inkább kerülték, mert mindketten úgy látták, hogy álláspontjuk összeegyeztethetetlen.

A FOGLALKOZTATÁS, A KAMAT ÉS A PÉNZ ÁLTALÁNOS ELMÉLETE, VALAMINT A TŐKE TISZTA ELMÉLETE

Keynes a vita lezárását követően A foglalkoztatás, a kamat és a pénz általános elmélete című könyve megírására koncentrált, Hayek pedig egy nagyszabású művet szeretett volna írni, amelyben integrálja a tőke és pénzelméletet, valamint az üzleti ciklusok elméletét. Keynes műve 1936-ban megjelent és nagyon befolyásos volta (mind gazdaságelméletileg, mind gazdaságpolitikailag) közismert. Wapshott a fiatal Samuelson és Galbraith könyvet méltató véleményével foglalkozik, akik még a könyv homályosságában, tévedéseiben, zavarosságában, téves állításaiban, arroganciájában, ingerültségében, rosszul szerkesztettségében, nehézkes definícióiban (ezek mind Samuelson értékelésében olvashatók, lásd Wapshott, 2014, 147.) is írója zsenialitásának a megnyilvánulását látják. Wapshott ismertetése nem foglalkozik a könyv gondolatmenetének logikai hibáival, terminológiai bizonytalanságaival, és újnak beállított gondolata, miszerint az aggregált kereslet növekedése, a pénznyomatás beindítja a gazdaságot és növeli a foglalkoztatást, már Keynes előtti cáfolat. Nem ír arról sem, hogy a makroökonomiai aggregátumok előtérbe helyezése az elemzésben elméletileg visszalépést jelent, ellenkezőleg, ezt nagy felfedezésnek állítja be. A számos kortárs vagy korai kritikával sem foglalkozik. Nem említi Henry Hazlitt nagyszabású, 450 oldalas elemzését a könyvről, amely szerint Keynes hivatkozása különösen provinciális, úgy tűnik, azt feltételezi, hogy ami nem volt felfedezve Marshall vagy Pigou által vagy nem volt megvitatva cambridge-i barátai körében, az nem is létezik. Hazlitt egyik konklúziója szerint „bár Keynes Általános elméletét elméletről elméletre, fejezetről fejezetre és olykor mondatról mondatra végigelemeztem, (...) képtelen voltam benne egyetlen olyan fontos doktrínát találni, amely egyszerre igaz és eredeti. Ami eredeti a könyvben, az nem igaz, ami igaz, az nem eredeti. (...) Így Keynes Általános elméletében nehezen hihető számú tévedést, inkonzisztenciát, homályosságot, változó definíciót és szóhasználatot, és szintiszta ténybeli hibát találtam” (Hazlitt, 1959, 6-7.). Frank Knight, akit gyakran idéz Wapshott, is írt egy több mint 20 oldalas recenziót a könyvről, amiben az elméleti elemzés gyengeségeinek bemutatása mellett elmarasztalja a könyv zavaros szóhasználatát és megkérdőjelezi elmélettörténeti hitelességét. Amit Keynes klasszikus doktrínának állít be, az egy soha nem létezett nézet, egy karikatúra, egy olyan szalmabáb, amelyet támadva nagyobb benyomást akar gyakorolni az olvasóra (Knight, 1937).

Hayek a tervezett művét soha nem fejezte be, legalábbis nem az eredeti szándékai szerint. Munkájának gyümölcse így is a legrészletesebb, legnagyobb és egyben legnagyobb mértékben alulértékelt és mellőzött gazdaságelméleti munkája lett, A tőke tiszta elmélete (*The pure theory of capital*), amely 1941-ben jelent meg, és amely Samuelson szerint nem volt több egy kavicsnál, amit a közgazdaságtan tavába dobtak, de a tó vize még csak nem is fodrozódott utána (Wapshott, 2014, 179.).

Wapshott szerint „Keynes a gyakorlati problémákat akarta megoldani, Hayek munkái ezzel szemben többnyire a tiszta elmélet síkján mozogtak” (Wapshott, 143.). Általánosságban nem szerencsés ez a szembeállítás, amely többször

visszatér a könyvben, hasonlóan a megtévesztő optimista-pesszimista szembeállításal. Ez az értékelés is a gyakorlatiasnak és optimistának beállított Keynes-t mutatja be pozitívabb színben a pesszimistának és doktrínérnek, valószínűleg elrugaszkodottnak ábrázolt Hayekkel szemben. A gyakorlati problémák hatékony megoldása azonban tiszta elméleteken alapul, és nem hasraütésszerű ötleteken vagy rossz következtetéseken. A tiszta elmélet, amennyiben adekvát módon foglalkozik a való világgal, segíti az egyes jelenségek közötti kapcsolatok megértését és kiindulópontul szolgál a gyakorlati problémák megoldásához.

Wapshott sokat foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy vajon miért nem írt bírálatot Hayek Keynes 1936-os művéről, azt sugallva, hogy a bírálat megváltoztathatta volna a könyv megítélését. A bírálat elmaradásának sok magyarázata lehet (Hayek maga is több indokot adott rá^[10]), de abból a szempontból érdektelen, hogy nem változtatta volna meg a közhangulatot és a közgazdaságtan történetét, csak a korábbi, figyelmen kívül hagyott Keynes-bírálatához hasonló jelentéktelen hatást tudott volna elérni. 1988-ig terjedő publikációiban azonban Hayek számos helyen foglalkozik Keynes művével. A racionális vita kudarca mindenesetre hozzájárulhatott ahhoz, hogy A tőke tiszta elméletét követően Hayek keveset foglalkozott gazdaságelméleti kérdésekkel, és inkább azon filozófiai, pszichológiai, tudományelméleti, tudáselméleti, módszertani kérdéseket kutatta, amelyek magyarázatot adhattak a számára egyértelmű gondolatok és érvek visszautasítására.

FÉLREÉRTÉS HAYEK ÚT A SZOLGASÁGHOZ CÍMŰ MŰVÉVEL KAPCSOLATBAN

Wapshott nagyon sokat foglalkozik Hayek Út a szolgasághoz című műve megjelenési körülményeivel és fogadtatásával, bár utóbbiban kicsit egyoldalúan a kritikai részt hangsúlyozza. Knight könyvkiadónak írt véleményét is meglehetősen egyoldalúan ismerteti. Például ír arról, hogy Knight kis keresletet jelzett előre, de az indokairól nem: a könyv olyan magas intellektuális színvonalú és annyi történeti előismeretet és Közép-Európára vonatkozó tudást követel meg, amivel az amerikai közvélemény képzettebb része sem rendelkezik többnyire. Ezen kívül a könyv angol szempontból megírt, kevés amerikai hivatkozással (Knight, 1943). Knight előrejelzése nem valósult meg: a könyvet milliók olvasták, milliók értették meg világos és egyértelmű üzenetét a központi tervezés és a társadalommérnökség veszélyeiről, és eredményét tekintve milliókat fordított szembe a szocializmus nemes, de empirikus és elméleti alapon is téves eszméjével.

Ezzel azonban nem mindenki volt így. Nemcsak azzal lehet egyetérteni, amit Wapshott ír: „Hatvan évvel később a könyvet gyakran idézik anélkül, hogy

[10] Hayek ugyanannyira sajnálta azt is, hogy nem kritizálta Milton Friedman Pozitív közgazdaságtani esszéit, amelyet, jogosan, nagyon veszélyes könyvnek tartott (Hayek, 1994, 128.). Erre a Friedman munkára hivatkozva sokan legitimizáltnak tartják a durván valószínűségeken feltevésének használatát a közgazdasági elméletépítésben.

figyelembe vennék azokat a körülményeket, amelyek között megszületett^[11]” (Wapshott, 2014, 283.), hanem ezen túl egészen egyszerűen a könyv tartalmát sem veszik figyelembe. Ennek egyik eklatáns példája Samuelson bírálata: „E sorok írásakor [2007-ben] Svédország és a többi skandináv állam ... a lehető legszocialistább Hayek elnagyolt definíciója szerint. És hol vannak a haláltáborok? ... Vajon a gonosz erők megragadták a hatalmat?” (Samuelson idézi Wapshott, 2014, 283.) Samuelson máshol azt írja: „Hayek 1944-es előrejelzése, miszerint minden humanitárius lépés a laissez-faire ellen egy félrecsúszás azon a síkos lejtőn, amely Szálin-Mao és Pol Pot szolgásgázaiba vezet” (Samuelson, 2001, 305.). Hasonló bírálatot mások is megfogalmaztak. Samuelson évtizedekig azt jelezte előre, hogy a Szovjetunió GDP-je meghaladhatja az USA GDP-jét,^[12] ami egy tényleges előrejelzés volt, itt azonban egy Hayek által nem tett előrejelzés helyességét kéri számon. A vitapartner által nem mondott, de mégis neki tulajdonított abszurd állítás, amit könnyedén lehet cáfolni: jelen esetben ez volt Samuelson és a hozzá hasonlóan érvelők eszköze, segítségül hívva a drámai túlzást és a fogalmak többértelműségében rejlő manipulációs lehetőséget is. Az is teljesen világos például az Út a szolgásgázaiból is, hogy Hayek, szemben Samuelson állításával, nem volt a laissez-faire híve.^[13] Ha Samuelson ismertetné a hayeki „elnagyolt” szocializmusdefiníciót, akkor egyből kiderülne csúsztatása: egybe akarja mosni a központi tervgazdálkodású és közösségi tulajdonú dominanciájú szocializmust (ez a szó eredeti értelme, míg a jelenlegi szocialista pártok programjában nem szerepel célként a magántulajdon felszámolása és a központi tervgazdaság bevezetése) és a magántulajdon dominanciáján alapuló, magas állami újraelosztást folytató Svédországhoz hasonló rendszereket. Egy ilyen zavaros definíciónak értelme sem lenne, ez a fogalom jelentésének megváltozása. Hayek tényleges előrejelzését a központi tervezés csődjére és a politikai elnyomásra számos példa igazolja, elég csak a Kelet- és Nyugat-Németország, Észak- és Dél-Korea, Kína és Hong Kong párok gazdasági teljesítménye és politikai nyitottsága különbségeire emlékezni, vagy egyszerűen általában a rendszerváltásig létező gyakorlati szocializmusra, amikor is Magyarországon Hayek könyvei a tiltott könyvek közé tartoztak. Az út a szolgásgázaiból azon

[11] A körülmények egyik legnyilvánvalóbb következménye, hogy a világháború miatt, vagyis mivel Anglia szövetségese volt a Szovjetunió, Hayek alig foglalkozott a Szovjetunióval, inkább a német nemzetiszocializmust bírálta.

[12] Samuelson közgazdaságtana egyes kiadásainak erre vonatkozó előrejelzéseit ld. Levy – Peart (2011).

[13] Ez az állami szerepvállalásra vonatkozó nézetek mellett olyan egyértelmű megjegyzésekből is kiderül, mint például: „Valószínűleg semmi sem ártott oly nagy mértékben a liberalizmus ügyének, mint néhány liberális merev ragaszkodása egyes durva szabályokhoz, mindenekelőtt a laissez-faire elvéhez” (Hayek, 1991, 42.). „Fontos, hogy az effajta tervezés ellenzését ne keverjük össze egy dogmatikus laissez-faire állásponttal” (Hayek, 1991, 64.). „Az a kérés, hogy az államnak kell-e »cselekednie« és »beavatkoznia« vagy sem, ismét csak hamis alternatívát vet fel, s a laissez-faire csak igen homályosan és félrevezetően írja le a liberális politika alapjául szolgáló elveket. Magától értetődik, hogy minden államnak cselekednie kell, s hogy az állam valamennyi cselekvése beavatkozás egy és más dologba” (Hayek, 1991, 118.). Az utóbbi idézet egyben Wapshott könyvének értelmezését a szabad piac szemben az állami beavatkozással alapdilemmára vonatkozóan is érvényteleníti.

kitűnő elemzéseit például, ahol leírja, hogy a legrosszabb emberek szükségszerűen kerülnek a totális diktatúrák élére és nem sajnálatos, elkerülhető véletlenek eredményeként,^[14] vagy a totális propagandagépezet működését, a szavak jelentésének megváltoztatását, az erkölcs pusztulását, az igazság és tisztelet iránti érzék alálását, a gondolkodás, a tudomány, a szellemi élet és kultúra korlátozását és leépítését még cáfolat formájában sem lehetett volna szabadon tárgyalni 1990 előtt.

Hayek egyébként például ezt írja a szocializmus fogalmáról és a szocializmus fogalmában bekövetkezett változásról: „A szocializmus annak idején [a könyv írásakor] egyértelműen a termelési eszközök államosítását, valamint az ezt lehetővé és szükségessé tévő központi gazdasági tervezést jelentette. Ebben az értelemben például Svédország ma [1976-ban] sokkal kevésbé szocialista módon szervezett, mint Nagy-Britannia vagy Ausztria, bár Svédország általában sokkal inkább szocialistának számít. Ez annak a ténynek tudható be, hogy a szocializmus immár főleg a jövedelmek adózása révén történő nagymértékű újraelosztást és a jóléti állam intézményeit jelenti. A szocializmus ez utóbbi típusában a könyvemben tárgyalt hatások lassabban, közvetettebben és kisebb átütő erővel jelentkeznek” (Hayek, 1991, 17-18., Előszó a könyv 1976-os kiadásához).

További, a korábbiaktól független érvek is a Samuelson-féle félreértelmezés teljes alaptalansága mellett szólnak. Samuelsonnak a könyv első mondatát elég lett volna elolvasnia, amely csodálatosan írja le Hayek historicizmus (vagyis az elkerülhetetlen történeti fejlődés dogmája) ellenes alapállását: „A jelenkori események abban különböznek a történelemtől, hogy nem ismerjük majdani eredményeiket” (Hayek, 1991, 21.). Kicsit később azt írja Hayek, hogyha bármilyen fejlődés elkerülhetetlen lenne, akkor értelme sem lett volna megírnia a könyvet.

Hayek még 1980-ban írt levelet Samuelsonnak az ügyben, hogy Samuelson tankönyve 1980-as kiadásában is már hasonló módon értelmezte félre a könyvet. Hayek számára felfoghatatlan volt, hogy jóhiszeműen hogyan lehet ilyen következtetésre jutni. Samuelson félreértelmezését malíciózus ferdítésnek nevezte, amely olyan előítélethez vezet, amely megakadályoz embereket a szerző (vagyis Hayek) érvei komolyan vételében. Samuelson válaszában megígérte, hogy a jövőben tartózkodik a félreértelmezéstől (Farrant – McPhail, 2009). Ezt az ígéretét, ahogy láthattuk, többszörösen sem tartotta be, sőt, még durvább, még szélsőségesebb félreértelmezést engedett meg magának.

Az út a szolgáshoz csak érintőlegesen foglalkozott a Keynes által javasolt monetáris politika inflatörikus és termelékenységsökkentő hatásaival (Hayek, 1991, 268-269.), mivel ez a típusú állami beavatkozás nem azonos veszélyű a termelőeszközök államosításával és a központi tervezéssel, a könyv fő témájá-

[14] „Míg a mi mértékeink szerint jó embereket valószínűleg kevés dolog készíti arra (...), hogy vezető pozícióra törekedjenek a totalitárius gépezeten belül, addig a kegyetlen és gátlástalan ember számára sajátos lehetőségek kínálkoznak. (...) S mivel szükség lesz erkölcstelen cselekedetekre, amelyeket egyetlen, a hagyományos erkölcs által befolyásolt ember sem lesz hajlandó végrehajtani, az erkölcstelen dolgok végrehajtásának készsége egyengeti az előrejutás és a hatalom útját” (Hayek, 1991, 203.).

val. Hayek ideálja az volt, hogy a kormányok (általánosságban) ne részesítsenek előjogokban konkrét társadalmi csoportokat más csoportok kárára, hanem olyan absztrakt szabályok szerint kormányozzanak, amelynek előnyei és hátrányai előre nem kiszámíthatók. A retorika szerint természetesen bizonyos társadalmi csoportok előnybe juttatása nem mások kárára történik, de a valóságban, ahogyan Hayek is kimutatja, ez másként nem lehetséges. Bár a tervezéssel külön-külön sok magasztos cél megvalósítható lenne, a különböző célok közötti konfliktusok és az elérhető erőforrások szűkössége miatt együttes megvalósításukra nincs lehetőség.

HAYEK: KARL MARXHOZ ÉS MORUS TAMÁSHOZ HASONLÓ UTÓPISTA?

Wapshott szerint Hayek „az Út a szolgáshoz mondandóját elvitte a végső konklúzióig: az egyének csak akkor lehetnek szabadok, ha az egész társadalom a piaci erők irányítása alá kerül. Az 1960-as *The Constitution of Liberty*, majd az 1973–1979-ben született *Law, Legislation and Liberty* (Jog, törvényhozás és a szabadság) és utolsó munkája, az 1988-ban írt *The Fatal Conceit: The Errors of Socialism* (Végzetes önhittség: a szocializmus hibái) legalább annyira utópisztikusak, azaz idealisztikusak és megvalósíthatatlanok, mint bármely más utópikus gondolkodó műve Thomas More-tól Karl Marxig” (Wapshott, 2014, 285.).^[15]

Ezt érdemes pontosítani. Egyrészt Hayek állami beavatkozás-pártiságának példáiról korábban már írtam. Ezekről Wapshott megfélekedzik, ugyanakkor a piaci anarchisták pont ezeket az engedményeket vetik Hayek szemére. Másrészt, ami az utópizmust illeti, Hayek Út a szolgáshoz című munkája a társadalom tényleges működése elégtelen ismeretén és az emberi viselkedés alapvető jellemzőinek figyelmen kívül hagyásán alapul, eredeti szándékaikhoz képest működésképtelen szocialista utópiák ellen íródott. Későbbi könyveiben is rendre visszatér az a gondolat, hogy a társadalmi intézmények (mint a nyelv, a jogrendszer, az erkölcs, a pénz, a piac) nem úgy jöttek létre, hogy bölcs emberi elmék tudatosan megtervezték volna azokat, hanem spontán módon keletkeztek, és mert hasznosak voltak, fennmaradtak. Mindezekkel kapcsolatos gondolatait legrészletesebben a *Jog, törvényhozás és szabadság* című háromkötetes munkája *Szabályok és rend* című első kötetében fejtette ki. Az utópista társadalomelméletek alkotói abból az elképzelésből merítenek Platóntól napjainkig, hogy mivel a társadalom intézményei emberi tevékenység eredményei, ezért tetszőlegesen módosíthatók bizonyos kívánatos célok elérése érdekében. Ebben az értelemben, vagyis a mesterséges társadalomalakítás értelmében Hayek messzemenően nem lehetett utópista, hiszen pont ezt a típusú társadalomalakítást bírálta művei többségében. Hayek szerint a mesterséges társadalomalakítás eszménye azon az ókori görögökig visszavezethető hamis dichotómián alapszik, amely a dolgokat a modern terminológia szerinti természetesre és mesterségesre osztja fel, és így napjaink köznapi nyelvhasználatában is benne rejtlő csapda. A termé-

[15] A könyv ezt követő néhány bekezdése nem pontosan írja le Hayeknek az állam szerepéről vallott nézeteit.

szetes dolgok mentesek az emberi tevékenységtől, és valami rendszertelent, nem tervezettet, szervezetlent jelentenek, a mesterségesek emberi tevékenység eredményei, művit, megtervezettet, feltaláltat értve alattuk. Mivel a társadalmi intézmények nyilvánvalóan valamilyen szervezettel, rendszerrel rendelkeznek, ezért a természetes kategóriába nem tartozhatnak. Viszont a mesterségesbe sem tartoznak Hayek szerint, hanem egy harmadik kategóriát alkotnak, mert nem tervezettek, hanem a természetes organizmusokhoz hasonlóan növekednek. Nem tudatosan lettek megtervezve, hanem mivel hasznosnak bizonyultak, fennmaradtak. Jó példa erre az emberi nyelv, amelynek szavai jelentése és nyelvtani szerkezete nem előzetes, emberek közötti megállapodás eredménye, és mégis sokszorta összetettebb, kifejezőbb, gazdagabb, mint bármilyen mesterséges nyelv (köztük a matematikáé).

Az ókori görögök természetes/mesterséges dichotómiája egyes skolasztikus szerzőkig nem volt megkérdőjelezve. A második században élt latin Aulus Gellius a görög physei és thesei terminusokhoz a latin naturalis és positivus terminusokat párosította, amiből a legtöbb európai nyelv a jog két formáját (magyarul a természetjogot és pozitív jogot) eredeztette, így Hayek szerint a jogpozitivizmus és a természetjog közötti viták és félreértések is ebből a hamis dichotómiából erednek. A dichotómiát megkérdőjelező első gondolkodók középkori skolasztikusok voltak, ezek felismeréseit azonban elnyomta a 16-17. századi konstruktív racionalizmus. Ezt követően Bernard Mandeville, David Hume, Adam Ferguson, Wilhelm von Humboldt és Friedrich Carl von Savigny munkássága vezetett el a társadalmi intézmények evolúciós jellegének hangsúlyozásához (Hayek, 1973).

HAYEK A POLITIKAI TANÁCSADÁSRÓL ÉS AZ ESZMÉK EREDETÉRŐL

Hayek elsődleges érdeklődési területe az elméletek és eszmék világa volt. Mint írtam, Wapshott ezt némileg negatív színben tünteti fel, szembeállítva Keynes gyakorlatiasságával és politikai érdeklődésével. Egyszer ír arról, hogy Hayek „óvta követőit attól, hogy túlságosan mélyen megmártózzanak a politikában, mivel attól tartott, hogy kompromittálják magukat” Wapshott, 2014, 247). Hayek életrajzában részletesebben kifejti, mit gondol erről a kérdésről pont annak kapcsán, hogy a második világháborút követően érzékelte, hogy Keynes olyan értelemben megnyerte a köztük lévő vitát, hogy a kormányokat, kormánytisztviselőket meggyőzte álláspontjáról. Hayek szerint Lionel Robbins, aki nem fogadta el Keynes nézeteit a háború előtt, nem elméleti okokból, hanem kormányzati szerepvállalása következtében fokozatosan átvette a keynesi nézeteket. Hayek úgy látja, hogy a kormánynak dolgozó közgazdászok korrumpáltak lesznek, közgazdászok helyett államférfiakká válnak a kormány szolgálata eredményeként. Ő saját függetlenségét annak köszönheti, hogy minden országot elhagyott, amint kormányzati szolgálatokra vették volna igénybe.

Wapshott ugyanakor nem ír Hayek azon meggyőződéséről, hogy az elvont gondolkodók közvéleményre, a mindennapi életre gyakorolt és aktuális politikai hatása sokkal nagyobb, mint azt többnyire feltételezik. Ennek az az oka, hogy ez a hatás nagyon közvetetten érvényesül az eszmék azon evolúciójában,

amelyek végső soron a politikai döntéseket befolyásolják. Az új eszmék mindig nagyon kevés embertől erednek és fokozatosan terjednek egyre szélesebb és szélesebb körben. Az emberek többsége ritkán tudja, hogy egy közismert eszme Arisztotelésztől, Locke-tól, Rousseau-tól vagy Marxtól ered-e, vagy egy tudóstól, akinek nézetei divatossá váltak az értelmiségiek körében az elmúlt években. Az emberek legtöbbször soha nem olvas, sőt nem is hall azokról a szerzőkről, akik eszméinek a befolyása alatt áll, hanem profi használtgondolat-kereskedők közvetítése révén értesül magukról az eszmékről, miután az a magasabb általánossági szintű, szűkebb körben folyó vitákon túljutott: újságíróktól, publicistáktól, médiaszemélyiségektől, művészeketől, rádiókommentátoroktól, íróktól, akik, Hayek szerint, rendszerint amatőrök a lényegi tartalmat illetően, de profik az eszmék kifejezésének technikáiban (Hayek, 1992; Hayek, 1995b). Azok az eszmék, amelyeket ezen közvetítő értelmiségi réteg többsége magáévá tesz, akadálytalanul gördülnek tovább a tömegekhez és válnak széles körben elfogadottá. A politikai filozófusnak, Hayek szerint, a különböző filozófiák hatásainak átfogó értékelése a feladata; álláspontja kialakításakor a közvéleményt nem szabad úgy tekintenie, mint annak mintáját, hogy milyenek kellene lennie a közvéleménynek, mert ez az eszmék világában egy körkörös, stagnáló folyamat-hoz vezetne.

HAYEK LIBERALIZMUSA

Wapshott könyve második, Keynes 1946-os halálát követő eseményeket tárgyaló része sokat foglalkozik a liberális, libertariánus mozgalommal, a Mont Pélerin-i találkozókkal, amelynek Hayek a kezdeményezője volt 1947-ben. Ez a mozgalom nem tekinthető egységesnek, bár a különbségek természetéről Wapshott nem tájékoztat, csak a vitákat említi meg általánosságban. A viták ugyanakkor természetesen, szükségszerűek és hasznosak, némileg visszatetsző, hogy ezeket – a főleg az állam szabad társadalomban játszott szerepéről való nézeteltéréseket – veszekedéseknek állítja be a szerző. Más témák is szerepeltek a napirenden, például az 1951-es találkozón elhangzott előadásokon alapul a Kapitalizmus és a történészek című tanulmánykötet, amely bemutatja annak a történelemszemléletnek az egyoldalúságait és mítoszait, amelyik a korai kapitalizmusnak csak a negatív vonásaira összpontosította figyelmét és bírálatát.^[16]

A liberális szó jelentésének többértelműségével viszont foglalkozik Wapshott: „A liberális közgazdászok úgy vélték, hogy a gazdaságot és a piacokat beavatkozástól mentesen, szabadon hagyni kell működni. Ők azonban nem téveszten-

[16] Ennek a könyvnek Hayek írta a bevezető tanulmányát, amely megjelent magyarul is a Hayek válogatott tanulmányait tartalmazó kötetben. Szerinte a kapitalizmus lejáratásához nagyban hozzájárult az a mítosz, legenda, miszerint a gyárilipar megjelenésével a munkásosztály helyzete rosszabbá vált a korábbi helyzetéhez képest. A tanulmányban azt írja Hayek, hogy „az emberek véleményét nem az objektív tények, hanem azok a történelmi források és értelmezések határozzák meg, amelyekhez hozzájutnak” (Hayek, 1995d, 465.). Úgy tűnik, ez némileg érvényes a közgazdasági elmélet-történetre is: az eredeti művek tényleges tartalmának kisebb a szerepe, mint az azokról elterjedt értelmezéseknek.

dők össze a »liberálisokkal« Amerikában, akik az egyén szabadságát hirdették, aki szabadon, a társadalom kényszerítő normáitól függetlenül megválaszthatja, milyen életet akar élni. Ezek a liberálisok a gazdaság területén többnyire egyáltalán nem vallottak liberális nézeteket” (Wapshott, 2014, 206.).

Mivel ez egy fontos, sok félreértést eredményező kérdés, ezért érdemes Hayek véleményével is foglalkozni. Utolsó könyvében, a Végzetes önhittségben A mi mérgezett nyelvünk című alfejezetben azt írja, hogy az amerikai szocialisták, a magánvállalkozás rendszerének ellenségei, tudatos megtévesztésként sajátították ki a „liberalizmus” kifejezést.^[17] Ez Európára is érvényes, ahol magukat liberálisnak beállító pártok nyíltan szocialista pártokkal lépnek koalícióra (Hayek, 1992, 119.). Ugyanebben a könyvben Hayek tárgyalja a korábbi műveiben már több helyen részletesebben vizsgált kérdést, hogy az általános és korlátlan szabadság lehetetlen, mert minden ember szabadságát aláaknázza az összes többi korlátlan szabadsága. Ami lehetséges, hogy egységesen absztrakt szabályok révén korlátozzuk mindenki szabadságát, amelyek megakadályozzák a másik szabad szférájába való behatolást és az önkényes vagy diszkriminatív erőszakot bárki által vagy ellen (Hayek, 1992, 71.).

Hayek A szabadság alkotmánya című műve utószavában (amelynek címe: Miért nem vagyok konzervatív?), 1960-ban, a 17. századi értelmű whig eszmék híveként nevezi meg magát. E hagyomány jellegét később megváltoztatták a francia forradalom totalitárius demokráciájának és szocialista hajlaminak tulajdonítható kinövésnek, így a 19. századra ez az elnevezés is lejáratta magát. Hayek ugyanitt foglalkozik azzal a szakadékkal is, amely egyrészt a Lord Actonra és Tocqueville-re jellemző klasszikus liberalizmus és másrészt a 19. századi racionalisztikus kontinentális liberalizmus és az utilitáriusok angol liberalizmusa között tátong. Hayek elítéli azt a militáns és alapvetően antiliberalis vallásellenességet, amely a 19. századi kontinentális liberalizmus nagy részét jellemezte. A jelenleg (ez alatt 1960-at értve) magukat liberálisnak nevező mozgalmaknak Hayek szerint nem sok köze van ahhoz, ahogyan Hayek a klasszikus liberalizmust jellemzi. Az Egyesült Államokban Hayek szerint libertariánusnak hívják a klasszikus liberális nézeteket valló mozgalmat (Hayek, 1995b). Lehet, ez utóbbi még érvényes volt 1960-ban, de amennyire meg tudom ítélni, ez egy meglehetősen heterogén mozgalom, amin belül csaknem minden irányzat megtalálható az anarchistáktól a társadalmi és gazdasági szélsőbaloldalig.

Bár Hayek általában nem konzervatív, az erkölcsi kérdések szempontjából az volt. Ebben eltért Keynestől, aki büszkén hirdette magáról, hogy immoralista. A hosszú távon mindannyian halottak vagyunk mondást Hayek úgy kommentálta többek között, hogy: „nem számít, hogy milyen hosszú távú kárt okozunk; csak a mostani pillanat, a rövid táv – ami a közvéleményből, az igényekből, a szavazatokból és a demagógia minden hordalékából és megvesztegetéséből áll – számít” (Hayek, 1992, 65.). A mondás annak a megnyilvánulása is, hogy

[17] A baloldal egy másik trükkje Hayek szerint az emberi jogok, mint a kormányzat és a másik ember feletti erőszak korlátozása klasszikus liberális hagyományának átalakítása partikuláris hasznokhoz való joggá (Hayek, 1979).

nem hajlandó elismerni, hogy az erkölcs a hosszú távú hatásokkal foglalkozik. Keynes a takarékoság erkölcsi hagyománya ellen is érvelt (Hayek, 1992, 66.).

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI FELFOGÁSÁNAK ALAPVETŐ KÜLÖNB-SÉGEI

A Keynes és Hayek közötti gazdaságelméleti vita sajátossága, hogy Keynes nem ismerte, vagy nem értette meg az osztrák közgazdasági szerzők műveit, ugyanakkor Hayek ismerte és értette azt a marshalli hagyományt, amit Keynes is ismert, sőt, Keynesnél olvasottabb volt az angol klasszikus szerzőkben, valamint ismerte a német, svéd, amerikai munkákat is. 1914-ben Keynes recenziót írt Misesnek a *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel* (A pénz és a hitel elmélete) című könyvéről. Az ismertetésre lekezelő, fölényeskedő hangnem jellemző. Szerinte a könyv inkább kritikus, mint építő és nem eredeti. Az osztrák iskola egykor nagy magaslatokat ért el, de mára (Keynes szerint, 1914-ben) elvesztette életerejét. A recenzióban egy másik könyvet is ismertet, amit Friedrich Bendixen írt a monetáris politikáról. Bendixen könyvének a gyakorlati bölcsessége, Keynes szerint, magasabb szintű Misesénél. Később, az *Értekezés a pénzről* című könyve egy lábjegyzetében Keynes bevallotta, hogy németül csak azt érti meg, amit már tudott, új ötleteket a nyelvi nehézségek miatt nem tud felfogni. Rothbard ezt a mentalitást arrogánsnak és felelőtlennek nevezi: recenziót írni egy könyvről, aminek az újdonságait nem érti meg a nyelvi nehézségek miatt, majd az újdonságok hiányával megvádolni és hitelteleníteni a szerzőt (Rothbard, 1992). Rothbard szerint az Általános elméletben Keynes egyetlen hivatkozása Misesre arról árulkodik, hogy Keynes a tizenkilencedik századi tőkeelmélet alapjaival sem volt tisztában (Rothbard, 1992, 198.). Ráadásul egy bevett terminológiát is bírált itt Keynes, ami csak a saját terminológiai újításától tért el, egyébként elfogadott volt.

Wapshott több helyen foglalkozik azzal, hogy Keynes élvezettel bírálta az osztrák közgazdászok hibáit. Ezeknek a hibáknak a természetéről és a bírálat érvényességéről azonban Wapshott nem tudósít, megmarad az általánosságok szintjén. Keynes így értékeli Hayek *Árak és termelés* című könyvét: „A könyv, nekem úgy tűnik, a legelképezhetőbb kotyvalék, amit valaha is olvastam (...) A könyv szép példája annak, hogy egy hibás feltételezésből kiindulva a kérelmetlenül logikus levezetés hogyan juttathatja a szerzőt az örültekházába” (Wapshott, 2014, 105.). Keynes Hayek egy másik tanulmányára azt írta rá: „Ez ideig a legvadabb ostobaságok gyűjteménye” (Wapshott, 2014, 128.).

A Keynes és Hayek közötti vita lényegesebb pontjának, a vita konkrét tartalmán túl, a két fél közötti eltérő módszertani alapállást, a gazdasági kérdések vizsgálatára és a gazdaság működésének értelmezésére vonatkozó eltérő koncepciót tartom, mert a többi különbség mind ebből fakad. Hayek módszertani okokból (megegyezően az osztrák iskola többi képviselőjével) elvetette a makroökómia egész keynesi ihletésű, az átlagok és aggregátumok közötti kapcsolatok mikroösszetevőktől függetlenített vizsgálatán alapuló formáját. Ennek a nézetének több helyen szétszórva is hangot adott Hayek, de leginkább a kicsit később ismerte-

tendő ismeretelméleti munkájában fejtette ki. Az önéletrajzi jegyzeteit és interjúit tartalmazó kötetben úgy fogalmaz, hogy tudta, hogy valami alapvető különbség van közte és Keynes között, de Keynes Általános elméletének megjelenésekor még nem vált teljesen világossá számára, hogy ez a makro- és mikroelmélet közötti különbség (Hayek, 1994, 79.). Az életrajzban később ezeket mondja a kérdésre: „Keynes, szándékai ellenére, a makroökonómia kialakulását ösztönözte. Meg voltam győződve, hogy nemcsak az ő konkrét következtetései voltak rosszak, de a makroökonómia egész megalapozása is, ezért azt kívántam megmutatni, hogy vissza kellene térnünk a mikroökonómiához. A makroökonómiai megközelítés a természettudósoktól származik, miszerint lehetséges bármire is következtetni aggregátumok és átlagok hatásai nagyságainak méréséből” (Hayek, 1994, 82.). „Soha nem szimpatizáltam sem a makroökonómiával, sem az ökonometriával. Ezek nagyon divatosak lettek az időszak alatt, köszönhetően Keynes befolyásának. A makroökonómia esetében ez világos. De Keynes maga nem tartotta túl nagyra az ökonometriát, inkább pont ellenkezőleg. Am valahogyan az aggregátumokra, az aggregált jövedelemre, aggregált keresletre összpontosítva, bátorította mind a makroökonómiát, mind az ökonometriát. Így, nagymértékben a saját óhaja ellenére, a szellemi atyja lett ennek a matematikai ökonometriai közgazdaságtannak. Mindig kifejeztem kétségeimet ez ellen, ami nem tett túlságosan népszerűvé a közgazdászok uralkodó generációjának körében” (Hayek, 1994, 127.). A makrokozgazdászok „abban hisznek, hogy a gazdasági jelenségek magyarázható makrojelenségekként, hogy kideríthetők okok és hatások aggregátumokból és átlagokból. De bár ez bizonyos szempontból igaznak tűnik, nincsen szükségszerű kapcsolat. Gyakorlatilag preferálnom kellene annak történeti bemutatását, hogy minden inflációs periódus összeomlással végződik. De a történeti bemutatás nem bizonyíték arra, hogy ennek így kell történnie. Az ok, hogy miért ez történik, nem magyarázható makroökonómiai elemzéssel” (Hayek, 1994, 128.).

Hayek utolsó könyvében, A végzetes önhittségben így ír a makroökonómiáról: „De amiatt az illúzió miatt, hogy a makrogazdaságtan egyszerre életképes és hasznos (ezt a csalódást nagyban elősegíti, hogy igen sokszor használják a matematikát, ami mindig nagyon mély benyomást kelt a matematikai képzés hiányában szenvedő politikusokban, és ami talán a legközelebb áll a varázsláshoz abban, ami manapság professzionális közgazdászok napi gyakorlatában felmerül), sok kortárs kormányt és politikust befolyásoló vélemény még mindig olyan gazdasági jelenségek, mint érték és árak naiv magyarázataira épül, olyan magyarázatokra, amelyek hiábavaló módon megpróbálják azokat „objektív” dolgokként beállítani, mintha függetlenek lennének az emberi tudástól és céloktól” (Hayek, 1992, 107–108.).

Az egyedi döntésekből kiinduló magyarázat a keynesi típusú makroökonómia megszületése előtt is természetesen Hayek sajátja volt. Az Árak és termelés elején így ír az aggregátumokról: nem szabadna „megpróbálni közvetlen oksági kapcsolatokat felállítani a pénz teljes mennyisége, az összes ár *általános színvonal*a, és, talán, a termelés *teljes* mennyisége között. Mivel ezen mennyiségek egyike sem, mint olyan, gyakorol befolyást az egyének döntésére” (Hayek, 1935, 4.). „Ha, ezért, a pénzelmélet még megpróbál az aggregátumok vagy az átlagok között oksági kapcsolatokat teremteni, ez azt jelenti, hogy a pénzelmélet

elmaradt az általános közgazdaságtan fejlődésétől. Ténylegesen, sem az aggregátumok, sem az átlagok nem hatnak egymásra, és sohasem lesz lehetséges az okok és hatások szükségszerű kapcsolatait kimutatni köztük, mint ahogyan ki lehet az egyedi jelenségek, egyedi árak stb. között. Sőt, még azt is állítanám, hogy a gazdaságelmélet igazi természetéből fakadóan az átlagok soha nem játszanak szerepet az érvelésben; de ennek bizonyítása túl messze vezetne ennek a könyvnek a tartalmától” (Hayek, 1935, 4-5.).

Hayek 1945-ben megjelent, A tudás társadalmi hasznosítása című tanulmánya a főáramú makroökonómiai megközelítés rendkívül hatásos bírálata lehetne, ha megértésre találna ebből a szempontból is, és nemcsak az időhöz és helyhez, szituációhoz kötött, nem központosítható tudás és az árrendszer feladatainak a leírása kapcsán hivatkoznának rá. Mindenesetre a gazdaság működésének leírása itt teljesen eltér a standard makroszemlélettől: „A közgazdászok egyre inkább hajlanak megfélemleni azokról a folytonos apró változásokról, amelyek a gazdasági összképet kialakítják, s ennek egyik oka alighanem a statisztikai aggregátumok iránti fokozott érdeklődésükben keresendő. Ezek sokkal nagyobb stabilitást mutatnak, mint a folytonos mozgásban lévő részek. Az aggregátumok viszonylagos stabilitása nem a »nagy számok törvényének« vagy a véletlenszerű változások egymást kioltó hatásának köszönhető, ahogy azt a statisztikusok néha feltételezni szokták. (...) Talán ezen a ponton kell megemlékezni arról a tényről, hogy az a fajta tudás, amiről itt beszélek, csupa olyasmire vonatkozik, ami a statisztikákban nem szerepel és ami ezért statisztikai formában semmilyen központi hatósággal nem közölhető. Egy ilyen központi hatóság csak olyan statisztikát tudna használni, amely elvonatkoztat a dolgok kisebb különbségeitől, összevon, egyetlen fajta erőforrásnak tekint olyan tételeket, amelyek földrajzi elhelyezkedésüket, minőségüket és más jellemzőiket tekintve különböznek egymástól, ám ezeknek az eltéréseknek a konkrét döntések szempontjából rendkívül nagy a jelentőségük” (Hayek, 1995a, 245-246.).

A probléma tehát nem a makroökonómiai aggregátumok és átlagok megfigyelése és elemzése, hanem a közöttük lévő kapcsolatok elméleti kezelésének a módja. Közöttük bármilyen kapcsolat is van, az az egyedi összetevőik közötti kapcsolatra vezethető vissza, aminek jellege függ az egyedek minőségi és viselkedési különbségeitől és egymáshoz kapcsolódásuk módjától. Aggregált határfogyasztásról, aggregált határtermelékenységről, aggregált termelési függvényről és hasonlóról nincs értelme beszélni.^[18] Az átlagok és aggregátumok nyilvánvaló módon rendkívül heterogén elemekből tevődnek össze. Ez a heterogenitás nemcsak mennyiségi és minőségi heterogenitás, mennyiségi és minőségi különbség, hanem, mivel emberek döntései és viselkedése határozza meg alakulásukat, viselkedési heterogenitás is. A mennyiségi heterogenitást még tudná kezelni a statisztika, a minőségit és viselkedésit már nem. Hayek az egyének milliói döntései és a megszámlálhatatlanul sok egyedi rész-

[18] Az a tény, hogy az aggregált termelési függvény az egyik alapja a neoklasszikus makroökonómiának, nem mentesíti ezt a koncepciót abszurd voltától. Ennek újabb tárgyalását ld. pl. Felipe - McCombie (2014), Fisher (2005).

piac közötti koordinációs mechanizmusok feltárásával foglalkozott. Aggregált állományok, azok változásai és a közöttük lévő kapcsolatok csak annyiban érdekelték, amennyiben ezek levezethetők az egyéni döntésekből. Az egyének döntéseit például nem az átlagárak és nem az árak átlagos változásai határozzák meg, hanem milliiónyi termék egyedi árai közötti arányok. Az árszínvonal átlagos változása nem érdekes kérdés önmagában a kiváltó okok vizsgálata nélkül. Az árstabilitás, mint monetáris politikai cél nem indokolható elméletileg, mert az egyedi árak és arányok változása szükséges az állandóan változó keresleti és kínálati viszonyokhoz történő igazodáshoz. Ha például egy nyersanyag ára csökken új lelőhelyek feltárása miatt, az ebből fakadó árszínvonalcsökkenés semmilyen pénzügyi eredetű zavart nem okoz a gazdaságban. Indokolatlan például az olajárscsökkenés vagy a termelékenységnövekedés miatt deflációs veszélyt emlegetni, ami ellen pénzteremtéssel lehetne küzdeni. A deflációt (és az inflációt) nem lehetne a kiváltó okoktól függetlenül veszélyesnek tartani. Ha például egy felosztó-kirovó típusú nyugdíjrendszerben a nyugdíjbiztosító hirtelen a befizetett nyugdíjjárulékok felét fizetné csak ki nyugdíjként, a másik felét megtakarítaná, az (egyéb körülmények változtatlansága mellett) káros eredetű deflációhoz vezetne. Ha a termelékenység növekedése miatt csökken néhány terméktípus ára (ez általában a feldolgozóiparra jellemző, manapság azonban belül a legnagyobb mértékben a számítástechnikai termékekre) és emiatt csökken az általános árszínvonal („defláció”), akkor az kedvező jelenségként a gazdagság növekedését jelzi. Annak semmilyen alapja nincs, se elméleti, se tapasztalati, hogy az ilyen típusú termelékenységnövekedésből fakadó árscsökkenés miatt bármilyen fogyasztó elhalasztana vásárlásokat, vagy bármilyen termelő beruházásokat halasztana el emiatt. Az ellenkezőjére, a tartós árszínvonalcsökkenés melletti virágzó és növekedő gazdaságra viszont van mind elméleti magyarázat, mind számos országra és elsősorban az aranypénzrendszer idejére vonatkozóan tapasztalati megfigyelés. Ha figyelembe vesszük az árváltozás eredetét, akkor elmozdulunk a tisztán makromennyiségek vizsgálatán alapuló típusú makroökonómiától a mikroösszetevőket figyelembe vevő magyarázat felé. Ez Hayek és az osztrák iskola mengeri hagyományokon nyugvó módszere.

Wapshott több helyen elismeréssel ír arról, hogy Keynes fedezte fel a makroökonómiát és adott impulzusokat az ökonometriának. Pontosabb lenne úgy fogalmazni, hogy Keynes a keynesi típusú makroökonómiát fedezte fel, az aggregátumok közötti kapcsolatok mikroösszetevőktől függetlenül, hihetetlen mértékben leegyszerűsített és megtévesztő vizsgálatát. Mindez nem volt előzmények nélküli, Ricardo „gabonája” egy hasonló antirealistikus egyesítése volt az összes mezőgazdasági terméknek, mint az aggregált termelési függvény vagy az aggregált munkaerőkínálat. Hasonlóan, a jövedelmek makroszintű eloszlásának ricardoi vizsgálata a nagy, aggregált osztályok (földesurak, tőkésék, munkások) között az aggregált szemlélet megnyilvánulása. Hayek konjunktúraelmélete is makrojelenségekkel foglalkozott, a termelés összességének a változásával, de a magyarázat mikroökonómiai alapozású volt.

Keynes és Hayek a módszertani megközelítésen kívül eltért a gazdaságra vonatkozó egyes történeti jellegű feltevéseikben is. Keynes így olyan világot felté-

telezett, amelyben a bérek, tőkejavak és fogyasztási javak ára rövid távon rögzített, a kamatszint viszont a pénzpiacon rugalmasan változik. Hayeknél a bérek, tőkejavak és fogyasztási javak árai rugalmasan követik a kereslet és kínálat változásait, a kamatszint ugyanakkor rugalmatlan, azt a bankok határozzák meg.

KEYNES ÉS HAYEK KÖZGAZDASÁGI FELFOGÁSÁNAK KÖZÖS VONÁSAI

Keynes és Hayek megközelítésében számos hasonló fontos elem is található, amely mindkettőjüket megkülönbözteti a közgazdaságtan jelenlegi neoklasszikus formalista főáramától és a formalizált keynesi rendszertől is. Ezek közé tartozik a természettudományos módszerek közgazdasági alkalmazhatóságáról kifejtett álláspontjuk, a gazdasági jelenségek szubjektív jellege, az ökonometriához való hozzáállásuk, az egyensúly statikus értelmezésének elvetése, a pénz semleges voltának elvetése. Az elsőt foglalkozom kicsit bővebben, de a többi téma is érintve volt valamennyire az előzőekben.

Az első kérdést Hayek nagyon részletesen és világosan kifejtette több művében. Itt csak röviden a Nobel-díj átvételekor 1974-ben megtartott beszédére utalok, míg a részletesebb kifejtést A tudomány ellenforradalma című tanulmánykötetében tette meg. Szerinte a közgazdaságtan kifejezetten tudománytalan műveléséhez vezetett a természettudományban sikeres módszerek mechanisztikus és kritikátlan átvétele. Ha a fizikában sikeresen alkalmazható a matematika, az még nem legitimálja azt, hogy egy teljesen más problémaszituációban is sikeresen alkalmazható, különösen, hogyha az alkalmazás elemi feltételei (mérhetőség, minőségi homogenitás, tanulás hiánya stb.) hiányoznak. A társadalom és közgazdaságtan tanulmányozása nemcsak konkrét tények és dolgok tanulmányozása, hanem az egyének viselkedéséből és az egyének közötti kapcsolatokból felépülő komplex rendszeré. A matematizálás együtt járt a kvantitatívan hozzáférhető felszínes jelenségekre való koncentrációval, amelyvel önkényesen korlátozzák a jelenségek lehetséges okaiként felmerülő tényeknek a körét. A piaccal kapcsolatos információk jelentős része a mérés számára nem hozzáférhető, ezért a kvantitatív módszert a tudományos elemzés kritériumának tekintő megközelítés látókörén kívül maradnak ezek az információk.

Keynes a kérdésben nem volt annyira részletes, nem szentelt külön tanulmányokat a témának, de különböző írásaiban a matematika közgazdasági alkalmazásáról több helyen világosan kifejtett nézetei nagymértékben hasonlítanak Hayekéhez és eltérnek a főáramú formalizmustól. Ezek szerint többször bírálta a matematika inadekvát alkalmazását, amit pszeudo-matematikának nevezett. Ezekkel a megjegyzéseivel lényegében érvénytelenítette rendszerének Samuelson és mások által történt matematizált átírását is.^[19] A szimbolikus

[19] A Samuelson által neoklasszikus szintézisnek nevezett és a matematizáltság révén eltorzított keynesi rendszert nevezte az eredeti keynesi gondolatok követője, Joan Robinson korcs (bastard) keynesianizmusnak (Robinson, 1978, 256.). A matematizálással az elmélet statikussá vált, kikerült belőle a keynesi elméletben fontos idődimenzió, a bizonytalanság, a várakozások, a spekuláció, a lelki tényezők.

pszeudo-matematikai módszerek óriási hibája szerinte a gazdasági elemzés formalizálása: a matematikai közgazdaságtan nagy része kotyvalék, annyira pontatlan, amennyire a kiinduló feltevései, amelyek a szerzők számára elfelejtetik a való világ kölcsönös függőségeit és komplexitását, amikor belemerülnek a nagyravágyó szimbólumaik labirintusába (Keynes, 2003, 186 o.). Keynes ugyanakkor következetlen volt és saját maga is ellentmondott ezeknek a kívánalmaknak, amikor olyasmiket ír, hogy az aggregált kínálati ár a foglalkoztatottak függvényében így írható fel: $Z=\Phi(N)$. Azzal, hogy egy verbálisan megfogalmazott komplex kapcsolatot matematikai módon fejez ki, görög betűt is felhasználva, semennyivel sem növekedett ennek a homályos és mérhetetlen koncepciónak a precizitása.

A KEYNES-HAYEK VITA ÉRTÉKELÉSE

Friedman azt mondta 1966-ban, hogy „»egyfajta nézőpontból nézve mindannyian keynesiánusok vagyunk, egy másiktól viszont immáron egyikünk sem«. Ez sokkal pontosabb kép, bár némileg ironikusan kétértelmű” (Wapshott, 2014, 280.). Szerintem ez így nem pontos kép, hanem valóban kétértelmű. Az idézet tisztázó kiegészítés a következő: „Mindannyian a keynesi nyelvezetet és eszközöket használjuk; az eredeti keynesi következtetéseket senki sem fogadja el már” (Friedman, 1968, 15.). A mindannyian túlzás, a közgazdaságtan oktatására és a közgazdászok többségére érvényes a kijelentés, például Friedmanra is a makronagyságok mikroösszetevőktől eltekintő vizsgálata a jellemző. Az idézet által eltelt csaknem fél évszázad alatt a helyzet nem változott abból a szempontból, hogy a közgazdaságtan oktatásában, az elméleti és alkalmazott kutatásban, a gazdaságpolitikai tanácsokban, a médiában megjelenő közgazdaságtanban a makronagyságokat figyelembe vevő aggregált szemlélet maradt az uralkodó, amely számára a bruttó hazai termék, a fogyasztói árszínvonal változása, a munkanélküliségi ráta sokkal fontosabb, mint a gazdaságot mozgató egyedi döntések milliói. A keynesi szemléletű makroökonómia ma is virágzik, bár a mikroösszetevőkre visszavezetés szükségességét vallóknak növekszik a tábora. A munkanélküliségre ajánlott keynesi gyógymód, az aggregált kereslet növelése a kormányzati kiadások révén többnyire hitelét veszítette, de nem az elméleti érvek győzelme révén, hanem a hetvenes években egyszerre jelentkező magas infláció és munkanélküliség, valamint az államadósság növekedésének hatására. A gyakorlati gazdaságpolitikai szempontból viszont változatlanul ez a szemlélet domináns, ahogyan arra utaltam az EKB 2015. január 22-i bejelentése kapcsán.

A Keynes-Hayek vitát, amennyiben az alatt az aggregált keresletre való kormányzati befolyást értjük, gyakorlatilag Keynes nyerte, elméletileg pedig Hayek álláspontja támogatható. Az eltelt időszak minderre bőséges történeti igazolást is nyújt. Keynes sikere szomorú példája a gazdaságelméleti tudásfelhalmozódásban bekövetkező törésekre, visszaesésekre. A Wapshott könyvében megjelenő információk némileg hiányosak, így nem teljesen alkalmasak mindezen tanulságok levonására. A könyv alapján a semleges és a kérdés

háttéréről nem sokat tudó olvasó inkább minden szempontból Keynesnek adhat igazat, mint Hayeknek, ahogyan azt a könyv fordítója, Felcsuti Péter is teszi a fordítói előszóban. Tendenciózan Keynes van jobb színben feltüntetve: ő a jobbító szándékú, gyakorlatias, közemberek számára is érthetően fogalmazó, az embereknek reményt adó, optimista, míg Hayek a pedáns de nem precíz, nehezen érthető, homályos, elméletieskedő, pesszimista. Ezen jelzők inadekvát voltáról korábban már írtam.

A gazdasági életrajz, mint műfaj, önmagában sok szempontból indokolható. Sokan szeretnek híres emberek életéről olvasni. Ennek oka lehet a pusztán kíváncsiság, érdeklődés, vagy talán az, hogy jobban bele tudják élni magukat a híres emberek helyébe és próbálják megérteni sikerük titkát, esetleg inspirációt merítenek tapasztalataikból. A tudományos életrajz, hacsak nem korlátozódik szintisztán a családtörténet rekonstrukciójára, maga is valamennyire tudománytörténet, eszmetörténet, elmélettörténet, és az elmélettörténeten keresztül elméleti részt is tartalmazó munka. Ha a híres ember közgazdász, akkor az életrajzi mű olvasásának motivációi kibővíülhetnek a közgazdasági elméletek iránti érdeklődéssel és azzal az igénnyel, hogy szeretnének többet megtudni a közgazdasági elméletek megalkotásának gazdasági, kulturális, társadalmi, személyes kontextusát, a befolyásoló tényezőket és az elméletek hatását, más elméletekkel való kapcsolatát. Ezek megismerésében az életrajz, hasonlóan az elmélettörténeti áttekintéshez, az eredeti művek elolvasását és közvetlen ismeretét nem helyettesítheti, de a történeti kontextusba helyezéssel és a lényeg kompetens kiemelésével megkönnyítheti a gondolatmenet követését, megértését. Emellett rámutathat jelentőségére, bemutatathatja, ütköztetheti a különféle értelmezéseket. Rávilágíthat olyan történeti részletekre, amelyek a kortársak vagy a személyes ismerősök számára közismertek lehettek, de egyébként magukból a művekből nem derülnek ki. A szakmai tartalmat az életrajz megcélzott olvasóközönsége befolyásolja, a szélesebb közönségnek szánt könyvek közérthetőbb és felületesebb szakmai tartalommal és több érdekes bulvárelemmel operálnak, amelyek egyben emberileg hozzájuk közelebb az egyébként munkáik révén emberileg megfoghatatlan szereplőket.

Az életrajzi megközelítésnek a közgazdaságtan oktatásában és a gazdaságpolitikai vitákban egyszerre vannak előnyös és hátrányos oldalai. Az előnyös oldal a tárgyalt személyhez kötődő elméletek memorizálásában, bevésésében, illetve a személyes megcímkezés lehetőségével a viták lerövidítésében jelentkezik, a hátrányos pedig a durva egyszerűsítésekben, az elméletek karikatúráinak a gyártásában, amely rossz irányba terelheti az elméletek megértését. A hátrányos oldalak nem feltétlenül jelentkezik, de a tapasztalat és gyakorlat alapján gyakoriak.

IRODALOM

- Dusek T. (2013): *Tér és közgazdaságtan*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Farrant, A. – McPhail, E. (2009): *Hayek, Samuelson, and the Logic of the Mixed Economy?* Journal of Economic Behavior and Organization, 69. 5–16.
- Felipe, J. – McCombie, J. S. L. (2014): *The Aggregate Production Function: 'Not Even Wrong'*. Review of Political Economy, 26. 60–84.
- Fisher, F. M. (2005): *Aggregate Production Functions – A Pervasive, but Unpersuasive, Fairytale*. Eastern Economic Journal, 31. 489–491.
- Friedman, M. (1968): *Dollars and Deficits*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
- Harrod, R. F. (1951): *The Life of John Maynard Keynes*. Macmillan, London.
- Hayek, F. A. (1935): *Prices and Production*. (2. kiadás.) August M. Kelly, Publishers, New York.
- Hayek, F. A. (1973): *Law, Legislation and Liberty*. Volume 1. Rules and Order. University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1979): *Law, Legislation and Liberty*. Volume 3. The Political Order of a Free People. University of Chicago Press, Chicago.
- Hayek, F. A. (1991): *Út a szolgáláshoz*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Hayek, F. A. (1992): *A végzetes önhittség. A szocializmus tévedései*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hayek, F. A. (1994): *Hayek on Hayek. An Autobiographical Dialogue*. Kresge, S. – Wenar, L. (eds.) Routledge, London.
- Hayek, F. A. (1995a): A tudás társadalmi hasznosítása. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 242–252.
- Hayek, F. A. (1995b): Az értelmiségiek és a szocializmus. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 221–238. o.
- Hayek, F. A. (1995c): Miért nem vagyok konzervatív? In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 420–435.
- Hayek, F. A. (1995d): Történelem és politika. In: *Piac és szabadság*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 465–478.
- Hazlitt, H. (1959): *The Failure of the „New Economics”*. An Analysis of the Keynesian Fallacies. D. Van Nostrand Company, Princeton.
- Keynes, J. M. (1926): *The End of Laissez-faire*. Hogarth Press. Elérhető: <http://www.panarchy.org/keynes/laissezfaire.1926.html>.
- Keynes, J. M. (1936): *The General Theory of Employment, Interest and Money*. Macmillan, London.
- Knight, F. H. (1937): *Unemployment: and Mr. Keynes's Revolution in Economic Theory*. Canadian Journal of Economics and Political Science. 100–123.
- Knight, F. H. (1943): Readers Report. In: Caldwell, B. (ed.): *The Road to Serfdom. Text and Documents*. University of Chicago Press, Chicago. 249–250.
- Levy, D. M. – Peart, S. J. (2011): *Soviet Growth and American Textbooks: An Endogenous Past*. Journal of Economic Behavior and Organization, 78. 110–115.
- Madarász A. (2002): *Kameralizmus, történeti iskola, osztrák közgazdaságtan*. Közgazdasági Szemle, 49. 838–857.
- Moggridge, D. E. (1992): *Maynard Keynes: An Economist's Biography*. Routledge,

London.

- Robinson, J. (1978): *Contributions to Modern Economics*. Academic Press, New York.
- Rothbard, M. F. (1992): Keynes, the Man. In: Skousen, Mark (ed.): *Dissent on Keynes*. Praeger, New York. 171–198.
- Samuelson, P. A. (2001): *On Just How Great 'Great Books Are'*. *European Journal of the History of Economic Thought*, 8. 305–308.
- Samuelson, P. A. (2009): *A few remembrance of Friedrich von Hayek (1899–1992)*. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 69. 1–4.
- Solt K. (2003): Mi teszi a közgazdaságtant osztrákká? Az új osztrák iskola módszertani különállásáról. In: Bekker Zsuzsa (szerk.): *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. Aula, Budapest. 343–355.
- Wapshott, N. (2014): *Keynes és Hayek. Az összecsapás, amely meghatározta a modern közgazdaságtant. A nagy válságtól a nagy recesszióig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Zeller Gy., ifj. (1991): *Az osztrák iskola metodológiai háttere. Egy nem pozitivistá metodológia furcsa sorsa a közgazdaságtanban*. *Aula*, 13, 3. 20–37.
- atv.hu/BBC/MTI: Ezermilliárdos mentőcsomagot jelentett be az Európai Központi Bank. Elérhető: <http://www.atv.hu/kulfold/20150122-ezermilliardos-mentocsomagot-jelentett-be-az-europai-kozponti-bank/hirkereso>.
-

ENGLISH ABSTRACT

Hayek and Keynes played an important role in the twentieth century economics. Misunderstanding, misinterpretation and superficial interpretation of original Hayekian thought is a quite common practice. The paper examines the various superficial interpretations of Nicholas Wapshott's recent book about the Keynes-Hayek debate and it presents the real theoretical and methodological differences between the two economists.

TÉR

Az ipari parkok fejlődési sajátosságai és értelmezési különbségei a generációk véleményének tükrében

Az elmúlt évtizedekben az ipari területek számos drámai változáson mentek keresztül. Az 1970-es és 1980-as évektől a fordista tömegtermelést a posztfordista vállalatszervezés váltotta fel,^[2] a globalizáció következtében egyre több multinacionális vállalat alakult világszerte – beleértve hazánkat is,^[3] továbbá napjaink gazdaságának egyik legfőbb jellemzője, a tudás és annak felértékelődése^[4] szintén szerepet játszott az ipari területek átalakulásában. A lezajlott változások és szerkezetváltások következtében a terminológia terén is számos jelentésmódosulás figyelhető meg. Az ipari parkok elemzése során terminológiai zavarral találkozunk szembe magunkat, ami megnehezíti a kutatást – különösen igaz ez, ha nemzetközi szintre emeljük a vizsgáldást.

BEVEZETÉS

E tanulmány elsődleges célja, hogy felhívja a figyelmet az ipari parkokra vonatkozó elméleti és gyakorlati ismeretek fontosságára, elemezze az ipari parkok fogalmkörét és annak jelentésváltozásait, valamint a háttérben fellelhető okokat, továbbá kiemelve, hogy napjainkban olyan új terminusok is megjelentek a nyelvhasználatban, melyek pontosabban leírják az eredetileg ipari park elnevezéssel jelölt területek jelenlegi attribútumait és tevékenységi körét.

[1] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató (kecskes.petra@sze.hu).

[2] Rechnitzer J. (2002): Az ipari park mint a regionális politikai eszköze. In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002): *Az ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged. 77–92.

[3] Ablonczyné Mihályka, L. (2009): *Business Communication between People with Different Cultural Backgrounds*. Conference of the International Journal of Arts and Sciences, Vol. 1., Issue 19. 122.

[4] Bell, G. G. – Zaheer, A. (2007): *Geography, Networks and Knowledge Flow*. Organization Science, Vol. 18., Issue 6. 955–972.; Gallaud, D. – Torre, A. (2004): Geographical Proximity and the Diffusion of Knowledge. In: Fuchs, G. – Shapira, P. – Koch, A. (eds.): *Rethinking Regional Innovation*. Springer, USA. 127–146.; Saari, S. – Haapasalo, H. (2012): *Knowledge Transfer Processes in Product Development – Theoretical Analysis in Small Technology Parks*. Technology and Investment, Vol. 3., Issue 1. 36–47.

Vizsgálatom során abból a feltételezésből indulok ki, hogy az *ipari park* fogalma nagyon általános kategória, azonban mivel a hazai megjelenésétől kezdődően számos nyelvi regiszterben megszilárdította helyét, a terminussal kapcsolatos korrekciós változások nehezen elérhetőek. A különböző regiszterekben – mind a hazai, mind a nemzetközi irodalomban – megfigyelhető beépülés nyomon követhető, ide sorolva a regionális tudományban használatos legmagasabb absztrakciós fokú nyelvhasználatot, és a tudományos-ismetterjesztő szintet is.

Az elméleti keretek kijelölésekor szükséges a témához kapcsolódó definíciók meghatározása és pontos leírása. Mivel az ipari parkokkal foglalkozó irodalmak áttekintése során számos terminussal és számos megközelítéssel találtam szembe magam, jelen írásban ismertetem a hazai és a nemzetközi irodalmakból ismert fogalmakat, és törekszem azok szintetizálására.

A tanulmány első része elméleti áttekintést ad az ipari parkokról, részletes leírást történelmükről, fejlődésükről és bemutatja a különféle ipari park típusokat, főbb jellemzőikkel együtt. A második fejezet foglalkozik az empirikus kutatással, a kutatás módszertanának áttekintésével, a kutatási kérdések és hipotézisek, valamint a legfontosabb eredmények bemutatásával. Végül az eredmények kiértékelése, és a főbb következtetések, javaslatok kerülnek megfogalmazásra.

AZ IPARI PARKOK KIALAKULÁSA

Az 1960-as évektől a termelési rendszerek átalakulásával és a technológia korszakváltásával^[5] a fejlett nyugati országokban megkezdődött az ipari parkok létesítése, elsősorban a feldolgozóiparhoz kapcsolódóan.

A „fordista” tömegtermelés képtelen volt választ adni az 1970-80-as évek kihívásaira (mint például az ipari csúcstechnológiák és a szolgáltatások robbanásszerű terjedése), ezért szükségessé vált az addig működő rendszer átgondolása. Mind a gazdaságban, mind a társadalomban előtérbe kerültek a decentralizált és rugalmas rendszerek, a kis- és középvállalatok száma is emelkedni kezdett.^[6]

A földrajzilag egymás közelében elhelyezkedő termelő üzemek a fizikai közelségből fakadó pozitív externális hatásokat tapasztaltak meg, melyet szem előtt tartva arra törekedtek, hogy az adott (ipari) területen belül együttesen hozzanak létre és tartsanak fenn infrastrukturális kapcsolatokat és különféle közös létesítményeket, melyekhez az idő előrehaladtával egyre több szolgáltatás is (pl. vendéglátás, biztonsági szolgálat stb.) kapcsolódott. Míg korábban spontán módon érzékelték az egymás melletti elhelyezkedés pozitív

[5] Benko, G. (1991): *Géographie des technopoles*. Masson, Paris.

[6] Kumar, K. (2002): *From Post-Industrial to Post-Modern Society*. Blackwell Publishing, Oxford.; Rakusz L. (2001): *Ipari parkok 1994-2000*. IPE, Budapest.; Tylecote, A. (1995): *Technological and Economic Long Waves and their Implications for Employment*. New Technology, Work and Employment, Vol. 10., Issue 1. 3-18.

hatásait, addig később már tudatosan törekedtek a koncentráció kialakítására. A termelés koncentráltabb, az üzemek és azok csoportosulásai gyakran a városok szélére települtek, létrehozva az első ipari parkokat.^[7]

A kelet-közép-európai országokban, így hazánkban is az 1990-es évek elején jelentek meg az ipari parkok, és kezdődött meg a parkok „alapítási hulláma”^[8] a fejlett országokhoz képest pár évtizednyi fáziskéséssel. A poszt szocialista országokban megpróbálták adaptálni a nyugat-európai államokban alkalmazott és jól bevált módszereket, több-kevesebb sikerrel. Ezekben az országokban a központi kormányzat szerepe jóval erősebb volt, és a regionális különbségek az ipari parkok alapításának idejében és azok fejlődési pályáiban is megmutatkoztak.

Bár az ipari parkok létrehozásának üteme lassult hazánkban,^[9] az emberek szemében még mindig a gazdasági fejlődés letéteményeseiként jelennek meg. Napjainkban a mennyiségi mutatók helyett egyre inkább a minőségi faktorokra helyeződik a hangsúly, valamint a már kialakult, illetve „ipari park” címet viselő parkok fejlesztése vált elsődleges céllá, hiszen a parkok a „területfejlesztés fontos eszközei”^[10] is egyben.

Az ipari parkok létrehozásuktól kezdve folyamatos változáson, pontosabban fejlődésen mennek keresztül, továbbá újabb és újabb park típusok jelennek meg világszerte. Tiner (2011) tanulmányában részletes összefoglalót ismertet az ipari parkok fejlődéséhez kapcsolódó elemzések nemzetközi trendjeiről, mely az ipari parkok fejlődésének történetét és az egyes parktípusokat is bemutatja.

Nemcsak az ipari park mint entitás, hanem maga a fogalom is „futótűzként” terjedt Magyarországon a nyelvhasználatban és a köztudatban is. A szó az angol 'industrial park' kifejezés tükörfordításaként került a magyar szókincsbe,^[11] mely szintén hozzájárult a kifejezés nehéz meghatározásához, értelmezhetőségéhez. A gyors térnyerés hátterében az ipari parkok kiépítésének üteme is szerepet játszott, és mivel a létrehozásukat nagy publicitás övezte, nem lehetett gátat szabni a fogalom széles körű terjedésének, valamint viszonylag gyors nyelvhasználati beágyazódásának sem.

Bár az ipari parknak számos típusa jelent meg az utóbbi években, és ezek a típusok is egyre relevánsabb szerepet töltenek be a gazdaságban, az ipari park elnevezés még mindig népszerű és széles körben használt – noha a hagyományos

[7] Rechnitzer J. (2002): Az ipari park mint a regionális politikai eszköze. In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002): *Az ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged. 77-92.

[8] Az ipari parkokra a magyar gazdaságban a helyi és a nemzeti gazdasági és ipari fejlődés zálogaként tekintettek az 1990-es évek kezdetén, melyet a számadatok is alátámasztanak: 1997-től, vagyis az ipari park cím adományozásától kezdve a millenniumig több mint száz ipari parkot alapítottak Magyarországon. Kiss (2013): i. m. 14.

[9] Kiss É. (szerk.) (2013): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióban*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.

[10] Tiner T. (2011): *Az ipari parkok elérhetőségének szerepe a nemzetközi és hazai szakirodalomban*. Földrajzi Közlemények, 135. évf., 3. sz. 291.

[11] Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002): *Az ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged.; Lengyel Imre – Kosztopulosz, Andreász – Imreh Szabolcs (2002): Az ipari park fogalmköre és kategóriái. In: Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.) (2002): i. m. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged. 55-76.

értelemben vett ipari park fogalommal már csupán néhány hazai park jellemezhető. A következő fejezetben áttekintem a hazai és nemzetközi szakirodalomban található ipari park meghatározásokat, valamint a parkok tipizálását.

AZ IPARI PARK MINT TERMINUS ÉRTELMEZÉSE

Fóris munkájában a terminust „*egy meghatározott tárgykörön belüli fogalmat jelölő lexéma, szám, jel, vagy ezek kombinációjaként*” definiálja.^[12] Cabré (2003) szintén egységként, a tartalom és forma osztatlan egységeként határozza meg a terminus fogalmát. A terminus fő jellemzőit a fogalommal szemben támasztott legfontosabb alapkövetelmények fényében határozhatjuk meg.^[13]

- specifikus lexikai egység,
- mely egy adott diszciplínán belül meghatározott fogalmat jelöl,
- melyet az adott szakterülettel foglalkozó szakemberek használnak,
- és a szakterület rendszerén belül egyes terminusok összefügg(het)nek más tagokkal is.

Az ipari parkra mint terminusra vonatkoztatva azt mondhatjuk, hogy az megfelel a kritériumoknak, hiszen:

- olyan specifikus lexikai egység, mely két szóból áll,
- a fogalmat alkalmazó diszciplína a regionális tudomány,
- a meghatározást a regionális tudománnyal foglalkozó szakemberek használják,^[14]
- továbbá a szakterületen belül a terminus más tagokkal is összefügghet.

Az *ipari park* többértelmű fogalmi meghatározását megtalálhatjuk regionális gazdaságtannal foglalkozó szakemberek tanulmányaiban, ám valamennyi szerző már az írás legelején megállapítja, hogy nincs konszenzus az ipari park fogalmára vonatkozóan. Salonen felismeri, hogy „*az ipari parkok megnevezésére országonként eltérő kifejezéseket, szinonimákat használnak, különböző fejlődési hátterük és létrehozásuk eltérő okai miatt*”.^[15]

A hazai ipari parkokkal foglalkozó kutatások és tanulmányok jelentős része az 1990-es évek végén, a 2000-es évek elején jelent meg, és számos aspektusból vizsgálta a parkokat. Ha a legegyszerűbb definíciót vesszük alapul, akkor az ipari parkokat „*ipari hasznosításra előkészített területeknek*” tekinthetjük,^[16] ám a 21. században ez a meghatározás nem teljes mértékben állja meg a helyét, ugyanis a legtöbb parkban nem kizárólagosan ipari termelőtevékenységet végeznek.

[12] Fóris Á. (2005): *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs. 37.

[13] Ablonczyné Mihályka, L. - Ziskáné Kiczenko, K. (2012): *The Terminology of Regional Economics from the Economist's and the Linguist's Points of View*. Hungarian Terminology, Vol. 5., Issue 2. 251-259.

[14] Megjegyzést kíván az állítás, hiszen bár megjelenik a fogalom a regionális tudományban, számos más terület is alkalmazza, továbbá a jelentéstartalma is más lehet - függően attól, hogy mely szakterület képviselője használja a terminust vagy éppen milyen összefüggésben.

[15] Salonen, T. (2010): *Strategies, Structures, and Processes for Network and Resources Management in Industrial Parks*. The Cases of Germany and China, Josef Eul Verlag GmbH, Lohmar-Köln. 80.

[16] Kiss É. (2013): i. m. 13.

Rakusz így fogalmaz: „Az ipari park olyan telepszerűen létesített ipari és szolgáltató létesítmények együttese, amely főként kis- és középvállalkozások számára a kor színvonalán képes biztosítani a korszerű gyártmányok előállításához, a modern technológiák alkalmazásához nélkülözhetetlen feltételeket.”^[17] Az ipari park a termelőtevékenység zavartalan működéséhez nemcsak fizikai infrastruktúrát,^[18] hanem különféle szolgáltatásokat^[19] bocsát a park „lakóinak” rendelkezésére, ezáltal segítve azok mindennapi tevékenységét.

A német ipari parkokkal foglalkozó irodalomban is ehhez hasonló definíciót találunk, mely Müggenborg és Bruns nevéhez fűződik, akik szerint az ipari parkok „ipari hasznosítású területek, ahol egy lehatárolt területen többnyire jogilag független vállalkozások szoros együttműködést építettek ki egymással a termékek és a szolgáltatások tekintetében, és ahol a park felhasználói rendszerint osztoznak a különféle, magánszektori megállapodásokon alapuló infrastrukturális létesítményeken, mint például a szennyvízrendszeren, gázvezeték-hálózaton stb.”^[20]

Egy másik megfogalmazás szerint az ipari parkok olyan „létesítmények, melyek egy területileg behatárolt ingatlanon infrastruktúrával és szolgáltatásokkal kedvező feltételeket (...)”^[21] biztosítanak a betelepülő vállalkozásoknak”. Elsősorban kis- és középvállalkozások támogatásával, „a hazai és külföldi tőke bevonásával (...)”^[22] innovációt valósítanak meg, előnyben részesítik az exportorientált termelést növelő késztermékgyártó és beszállító vállalkozásokat, valamint segítik a hazai szellemi tőke bevonását, az ipari és egyetemi kutatóhelyek bekapcsolódását”.^[23] A meghatározás a parkok valamennyi jellegzetességét és egyben tipizálását is magában foglalja, melyet részletesen a következő fejezet tartalmaz.

Az ipari parkok számos esetben ingatlanfejlesztő projektek eredményeként jelennek meg, amikor a kiépített ingatlanok bérbeadása és a betelepülők számára nyújtott szolgáltatások kerülnek a középpontba.^[24]

Magyarországon a 23/2013 (II. 1.) kormányrendelet határozza meg az ipari parkok fogalomkörét, tipizálását, és megadja az ipari park cím elnyerésének feltételeit is. A kormányrendelet értelmében az ipari park „általános ipar- és területfejlesztéssel foglalkozó, infrastruktúrával ellátott területtel rendelkező, fejlesztő, termelő és szolgáltató tevékenységet folytató, működésre és innovációra törekvő,

[17] Rakusz L. (2001): i. m. 21.

[18] A fizikai infrastruktúra közé sorolható többek között az energia, a víz, a telefon, illetve a szennyvíztisztítás biztosítása (Uo. 22.).

[19] Az ipari parkok esetében a szolgáltatásokat szellemi infrastruktúráként értelmezhetjük, melyek között megtalálható a marketing, a logisztika, a PR, a különféle tanácsadói tevékenység stb. területe is (Uo. 22.).

[20] További, a szerzők által felsorolt infrastrukturális létesítmények: szennyvíztisztító telep, utak, biztonsági szolgálat, étkeztetés (Müggenborg – Bruns, 2003, 14.). Forrás: Müggenborg, H.-J. – Bruns, J. (2003): *Chemieparks - Wirtschaftliche und Rechtliche Aspekte*. Hütlig GmbH & Co. Kg., Heidelberg, 14.

[21] Megvehető, lízingelhető vagy bérelhető telkeket, épületeket biztosítva Rakusz (2001) i. m. 22.

[22] Elsősorban olyan innovációt realizálnak a parkok, amely hozzájárul az ipari szerkezet átalakulásához azáltal, hogy korszerű termékeket állít elő modern technológiák alkalmazásával, mindent úgy, hogy közben a környezetet se károsítsa.

[23] Uo. 22.

[24] Uo.

„Ipari Park” címmel rendelkező szervezet”.

A parkok Finnországban szintén fontos szerepet töltenek be a gazdaságban, és mivel a meglévő definíciók többsége hiányos, néhány finn kutató egy új fogalom meghatározása mellett döntött. „Egy ipari parkot lehatárolt területen működő, egymástól független termelővállalatok alkotnak, amelyek megosztják az infrastruktúrát és bizonyos esetekben egyes épületeket is egymással. (...) Egy másik alapvető jellemzője az, hogy egyik fő termelő vállalatnak sincs domináns szerepe a többi vállalat felett, amely azt jelenti, hogy egyik vállalat sem tekinthető a terület birtokosának. Ez az egyik legfontosabb különbség a hagyományos ipari területekkel összehasonlítva.”^[25] A finnek által meghatározott koncepcióval ellentétben a magyar fogalmak egyike sem említi a parkon belüli vállalatok közötti együttműködést és annak fontosságát.

Akárcsak hazánkban, Kínában is kiemelkedő szerep jut az ipari parkoknak, melyek működésétől a távol-keleti országban a gazdaság további fejlődését, versenyképességének növekedését várják. Ben és Wang (2011) úgy vélik, hogy „az ipari parkok fejlesztése fontos politikai eszköz, amelyet számos iparosodott országban alkalmaznak (...) és amely nemcsak munkalehetőségeket teremt, hanem növeli a városok jövedelmezőségét, továbbá fenntartja az ország versenyképességét”.^[26]

Markó (1999) az ipari parkokat gyűjtőfogalomként azonosítja, amely valamennyi esetben az ipari tevékenység térbeli koncentrációját, sűrűsödését foglalja magában, amelynek a parkok alaptevékenysége alapján számos típusa létezik.

A bemutatott fogalmi meghatározásokból kitűnik, hogy felsorolhatóak az ipari parkokat jellemző közös elemek, mint például a parkok területe, tulajdonosa és annak szolgáltatást nyújtó tevékenysége, infrastruktúrája, továbbá az ott végzett értéktéremtő tevékenység is. Jelen tanulmányban az ipari parkot olyan lehatárolt ipari területként és szervezetként értelmezem, amely egymástól független, termelő és szolgáltató tevékenységet végző vállalatoknak ad otthont, melyek mindegyike számára biztosított a parkon belüli mindennemű infrastruktúrához való hozzáférés, továbbá amely elősegíti az innovációk létrehozását, megosztását és terjedését, ezáltal fontos ipar- és területfejlesztési eszközként funkcionál az ország gazdaságában.

AZ IPARI PARKOK TÍPUSAI

A gazdaság fejlődésével párhuzamosan az ipari területek is fokozatos változáson mennek keresztül, ahogy ez az ipari parkok esetében is megfigyelhető. A parkok többségére jellemző alapvető attribútumok mellett, a parkok egyes típusait az adott területen végzett alaptevékenységek, alapfunkciók alapján különböztetik meg egymástól.

Mondhatjuk, hogy minden ipari park különbözik más ipari parkoktól és egy adott ipari park is folyamatosan változik. Az Európai Unió értelmezése szerint a

[25] Heikkilä, A.-M. – Malmén, Y. – Nissilä, M. – Kortelainen, H. (2010): *Challenges in Risk Management in Multi-Company Industrial Parks*. Safety Science, Vol. 48. 432.

[26] Ben, T.-M. – Wang, K.-F. (2011): *Interaction Analysis among Industrial Parks, Innovation Input, and Urban Production Efficiency*. Asian Social Science, Vol. 7., Issue 5. 57.

parkok képesek alkalmazkodni a változó szükségletekhez, melyből sokszínűségük is következik.^[27] A parkok küldetése szerint négy csoportot különböztet meg:

1. tudományos park,
2. technológiai park,
3. innovációs központ,
4. kereskedelmi park.

Az 1. számú táblázat az ipari parkok tipizálásával foglalkozó szerzők kategorizálását foglalja össze, melyben a felsorolás a térbeli kiterjedés sorrendjét is mutatja.

1. táblázat: Az ipari parkok típusai, kategóriái

Szerző	Benko (1991)	Pálmai (1996)	Rakusz (2001)	Scandizzo (2001)
Az ipari parkok típusai	3 kategóriát különít el: - Technológiai park - Technológiai pólus - Technopolisz További meghatározásai (gyakorlat figyelembe vételével): - Innovációs centrum - Inkubátorház - Tudományos park - Technológiai park - Üzleti és kereskedelmi park - Legkorszerűbb ipari zónák	8 kategóriát határoz meg: - Tudományos park - Technológiai park - Innovációs központ - Kereskedelmi park - Technopolisz - Technológiai pólus - Technológiai körzet - Vállalkozási övezet	6 csoportot alakít ki: - Inkubátor (alapító központ) - Üzleti (és innovációs) központ - Technológiai centrum/park - Tudományos park - Ipari park (/övezet) - Technopolisz	6 kategóriát definiál: - Tudományos park - Kutató park - Technológiai park - Innovációs központ - Üzleti park - Üzleti inkubátor központ Az üzleti inkubáció intézményeinek típusai: - Klasszikus üzleti inkubátorok - Ipari hasznosításra előkészített területek - Export feldolgozóipari zóna - Tudományos park - Virtuális üzleti inkubátorok - Klaszterek, hálózatok

Forrás: Benko (1991), Pálmai (1996), Rakusz (2001) és Scandizzo (2001) munkái alapján saját szerkesztés.

Az 1. táblázat meghatározásait alapul véve tudományos parknak az a park tekinthető, amely felsőoktatási intézmény vagy valamilyen kutatóközpont közelében helyezkedik el, és amely közvetítő szerepet tölt be, ezáltal összeköti a tudományt a gyakorlattal.

A technológiai parkok a legfejlettebb technológiákat hasznosító cégeknek adnak otthont, ahol a termelése a fő szerep, a kutató tevékenység eredményeit hasznosítják a termelés során – ellentétben a tudományos és kutató parkokkal, ahol a kutatás-fejlesztés az elsődleges. Elsősorban innovatív nagyvállalatok tömörüléseként fogható fel.^[28]

A technológiai pólus a város- és területfejlesztés szaknyelvében használatos fogalom, mely főként gazdasági húzóágazatok együtteseként értelmezhető.

[27] EESC (2006): *Opinion of the European Economic and Social Committee on 'The Role of Technology Parks in the Industrial Transformation of the New Member States'*. Official Journal of the European Union, 2006/C64/11. 51-57.

[28] OECD (2011): *Regions and Innovation Policy. OECD Reviews of Regional Innovation*. OECD Publishing. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264097803-en>. Letöltés: 2014.06.13.

Egy adott régió húzóágazatainak csoportosulását jelenti, melyek közvetítő szerepet töltenek be – a regionális, illetve a helyi ipart segítik a technológia átadásával, közvetítésével.^[29]

Az inkubátorok különféle típusai gyakran egyetlen épületet jelentenek – sok esetben ipari parkokon belül –, melyek feladata az induló vállalkozások segítése különféle szolgáltatásokkal, tanácsadással.

A tudás és az információ felértékelődésével párhuzamosan, a tudományos parkok és a különféle inkubációs intézmények egyre magasabb arányt képviselnek a fejlett gazdaságokban, melyek elsődleges célja a tudás és a különféle erőforrások megosztásának biztosítása.^[30] Ez a megközelítés arra enged következtetni, hogy a tudományos parkok az ipari parkok sajátos típusai, ám e parkok esetében az ipari termelőtevékenység háttérbe szorul, és helyette a tudás agglomerációja kerül előtérbe. Hazánkban ezt a „trendet” vették figyelembe, amikor a parkokról szóló kormányrendeletben már nem csak ipari parkokat említettek, hanem a tudományos és technológiai parkok definícióját is megadják. A rendelet szerint tudományos és technológiai park „*az az ipari park, mely elsődlegesen tudásintenzív, technológiai innovációval foglalkozó vállalkozások fejlődésének elősegítésére jött létre vagy ilyenként működik*”.^[31]

Összességében elmondható, hogy valamennyi szerző felhívja a figyelmet arra, hogy az ipari terület küldetését, illetve alaptervékenységét szükséges alapul venni, amikor annak megnevezését és a releváns definíciót megválasszuk.

AZ EMPIRIKUS KUTATÁS CÉLJA ÉS MÓDSZERTANA

Bár a szakirodalmi áttekintés rámutatott az ipari park definíciók sokszínűségére, valamint arra, hogy a terminus számos változáson ment keresztül az utóbbi évtizedekben, mindezt a gyakorlatban is igyekeztem nyomon követni. A kvantitatív kutatás 2014 márciusában vette kezdetét, a lekérdezés jelenleg is folyamatban van, ennél fogva e tanulmány a rendelkezésre álló adatokat dolgozza fel, mutatja be.

Vizsgálatomat arra alapoztam, hogy a laikus, hétköznapi emberek^[32] ipari parkokkal kapcsolatos véleményéről, gondolatairól, attitűdjeiről leginkább egy kérdőíves felmérés segítségével szerezhetők információk. A kutatás e típusa alkalmas arra, hogy egy adott területet – jelen esetben az ipari parkok témakörét, fogalmát és a hozzá kapcsolt jelentéstartalmakat – feltárjunk és alaposabban megismerjünk úgy, hogy számszerűsíthető adatokkal dolgozzunk.^[33]

[29] Lengyel Imre – Kosztópulosz, Andreász - Imreh Szabolcs (2002): i. m. 55–76.

[30] Nurutdinova, A. (2012): *Future Research of Science Parks and Incubators: Overall Analyses*. International Journal of Advanced Studies, Vol. 2., Issue 1.

[31] 23/2013 (II. 1.) kormányrendelet az ipari parkokról szóló 297/2011. (XII. 22.) Korm. rendelet módosításáról.

[32] Hétköznapi, illetve laikus válaszadók alatt olyan egyéneket értek, akik nem foglalkoznak tudományosan és/vagy szakmai értelemben ipari területekkel, ipari parkokkal, vagyis akik nem professzionális válaszokkal szolgálnak az ipari parkokkal kapcsolatban.

[33] Malhotra, N. K. (2005): *Marketingkutatás*. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest.

Az adattisztítást követően^[34] a végső minta elemszám 400 fő lett, a kezdeti 415 válaszadó közül tizenöten nem feleltek meg a kiválasztási kritériumnak, vagyis a földrajzi lehatárolásnak. A kvantitatív kutatást a Nyugat-Dunántúli Régióban végzem, a jelenleg közölt adatok arra a 400 főre vonatkoznak, akik mindegyike Győr-Moson-Sopron megyében él.

A kvótás mintavételi technikára esett a választásom, hiszen e nem véletlen mintaválasztási módszer során előre definiált attribútumok alapján kerülnek a mintába az egyének, oly módon, hogy a teljes mintában ugyanolyan legyen a kiválasztott jellemzők elosztása, mint a vizsgált alapsokaságnál. Jelen kutatás során a kvóta alapjául szolgáló ismérv az életkor, mivel az életkor csoportok alapján generációkra osztható a minta, így a kutatási kérdések alapja is biztosított.

Az elméleti fejezetekben tárgyalt korábbi tanulmányok alapján a következő kutatási kérdéseket fogalmaztam meg:

K1: Milyen véleménnyel rendelkeznek a megkérdezettek az ipari parkokról, és milyen kifejezéseket kapcsolnak a terminushoz?

K2: Megfigyelhetők-e generációs különbségek az ipari parkokról kialakult vélekedésben, illetve a fogalomhoz kapcsolt kifejezések esetében?

2. táblázat: A minta ismertetése a kvótás mintavétel alapján

Életkor	KSH (2011)	Végső minta (2014)
20-29 év között	17,13% (N=61.517)	20,00% (N=80)
30-49 év között	37,67% (N=135.252)	35,80% (N=143)
50 év felett	45,19% (N=162.217)	44,30% (N=177)

Forrás: A KSH (2011) és a 2014-ben végzett kutatás eredményei alapján saját szerkesztés.

A 2. számú táblázatban ismertetem a mintavételi technika során kijelölt kvótákat, valamint azok megoszlását. A táblázat második oszlopa a Központi Statisztikai Hivatal 2011-es népszámlálási adatait mutatja Győr-Moson-Sopron megyére vonatkozóan, az utolsó oszlop pedig ugyanazon korcsoportok arányát a saját kutatásban.

A kutatási kérdésekhez kapcsolódó hipotéziseket a következőképpen definiáltam:

H1: Az ipari park terminushoz pozitív kifejezéseket kapcsolnak a válaszadók.

H2: Megfigyelhetők generációs különbségek az ipari parkokhoz kapcsolt kifejezések esetében.

A következő fejezet a kutatás eredményeit, a kutatási kérdésekre adott válaszokat és a hipotézisek vizsgálatát tartalmazza.

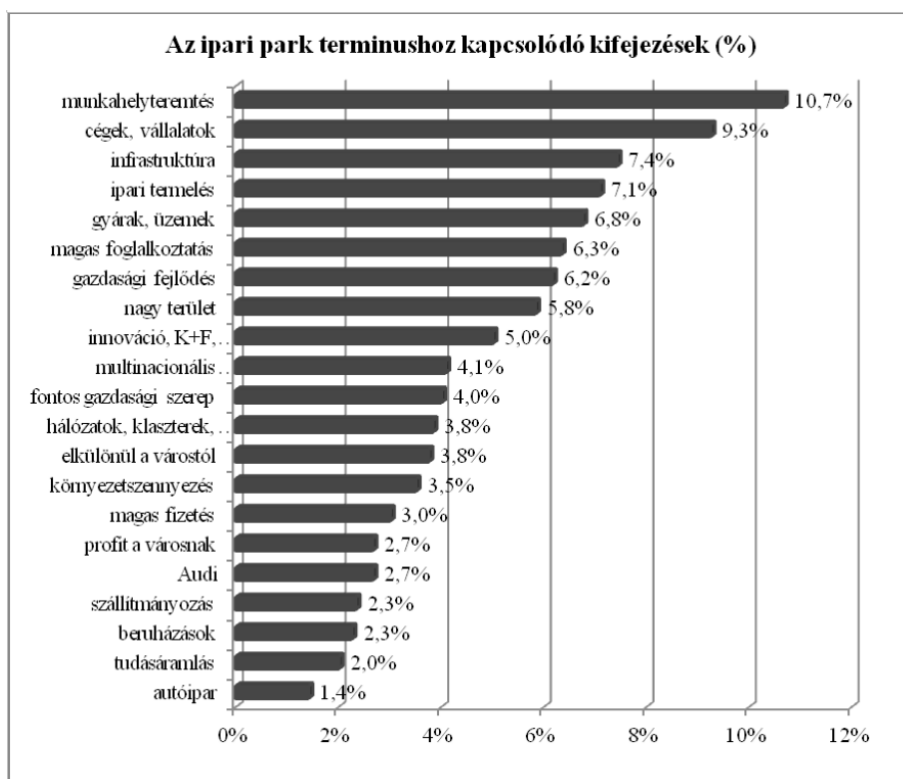
[34] Az adatok a papír alapú lekérdezést követően manuálisan kerültek digitális formátumba, az adatok kódolása, tisztítása és elemzése az SPSS 18.0 program segítségével történt.

A KVANTITATÍV KUTATÁS EREDMÉNYEI

A válaszadók 85%-a olyan településen él, melynek legfeljebb 15 km-es körzetében található ipari park, közülük is legtöbben a megyeszékhelyen, Győrben.

A kérdőív első kérdésében arra adtak választ a megkérdezettek, hogy milyen kifejezések jutnak eszükbe az ipari park terminus hallatán – valamennyi válaszadónak három kifejezést kellett megnevezni. Mivel a kérdőívet kitöltők a válaszokat tetszés szerint adhatták meg, így azokat az adatelemzéskor, az elméleti áttekintés során feltárt tényezők alapján csoportosítottam, ezáltal 21 kategóriát kialakítva. Az 1. számú ábra összegzi az összesített kategóriákat, mutatva azt is, hogy a válaszadók milyen arányban említették az egyes kifejezéseket, attribútumokat.

1. ábra: A megkérdezettek által megnevezett kifejezések, melyeket az ipari park terminushoz kapcsolnak

Forrás: Saját szerkesztés (2014).

A válaszadók a legtöbb esetben úgy vélik, hogy az ipari parkok a munkahelyteremtés, az ipari termelés, valamint a gazdasági fejlődés színterei, melyek magas foglalkoztatási rátát tudhatnak magukénak. Ha mindezt összevetjük a

korábban már ismertetett ipari park fogalmakkal, azt mondhatjuk, hogy a felsorolt kifejezések a parkok és azok működésének pozitív következményeiként értelmezhetőek.

Az eredményekből (1. számú ábra) látható, hogy a megkérdezettek a parkok lakóit is jól ismerik, sokaknak az ipari park terminus hallatán e létesítmények jutnak eszébe: a vállalatokat és cégeket 111, a multinacionális vállalatokat 49 alkalommal említették, meglepő módon azonban 81 esetben a gyárak és üzemek is említésre kerültek. Ahogy azt az elméleti fejezetekben már kifejtettem, napjaink ipari parkjai már nem kizárólag és nem elsődlegesen ipari termeléssel foglalkoznak, hanem a szolgáltatói és például az inkubációs tevékenységük is kiemelkedő. Ennél fogva meglepő volt, hogy számos válaszadó az ipari park terminust manapság is a hagyományos ipari termeléssel és füstölő gyárképményekkel azonosítja, holott a megyében funkcionáló ipari parkokra ez kevésbé jellemző.

Mindezek alapján az első kutatási hipotézis elfogadható, mivel a válaszadók többsége pozitívan vélekedik az ipari parkokról, csaknem 90%-os arányban pozitív jelzőkkel és kifejezésekkel definiálják a parkokat – negatív jelzőként a környezetszennyezés (3,5%), valamint a gyárak és üzemek (6,8%) kerültek a listára. A kutatásban részt vevők a gazdasági fejlődés, a munkahelyteremtés és a magas foglalkoztatási ráta megteremtőiként és fontos faktoraiként tekintenek az ipari parkokra. Ez az eredmény tulajdonképpen megfelel az elvárásoknak, hiszen ezek az entitások az 1990-es évek elején, a demokratikus átalakulás alatt, illetve az azt követő években kezdtek elterjedni hazánkban, és a gazdasági fejlődés letéteményeseiként tekintettek rájuk.

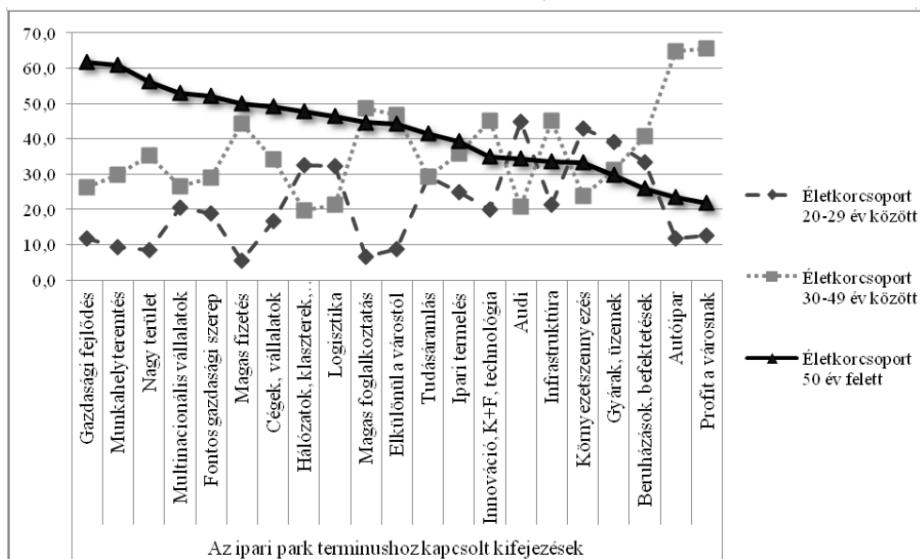
Az első tézis a következőképpen fogalmazható meg: T1: A válaszadók pozitív kifejezéseket kapcsolnak az ipari park terminushoz.

Jelen kutatás második hipotézise szorosan kapcsolódik az elsőhöz, hiszen azt feltételezi, hogy a válaszadók által megnevezett kifejezések esetében, az eltérő életkorcsoportok között eltérés figyelhető meg, vagyis azt, hogy az egyes generációk eltérő módon gondolkodnak az ipari parkokról, más-más értékrenddel rendelkeznek, melynek következtében eltérő kifejezéseket neveznek meg az ipari park fogalom hallatán. A hipotézisvizsgálathoz keresztábra-elemzést végeztem, amely szignifikáns eltérést mutatott a kapcsolt fogalmak terén a három korcsoport esetében.^[35] A kimutatott kapcsolat vizuálisan a következő diagramban (2. számú ábra) jeleníthető meg, mely a generációk közötti legfőbb különbségeket is érzékelteti.

[35] A keresztábra-elemzés eredménye szerint a Pearson-féle Chi-négyzet (χ^2) statisztika alapján szignifikáns kapcsolat van, melynek számított értéke 71,105, negyvenes szabadságfok mellett. Mivel a szignifikancia a kritikus 0,05 alatti, ezért a nullhipotézist elvetjük és az alternatív hipotézist fogadjuk el, miszerint statisztikailag szignifikáns kapcsolat van a válaszadók életkora és az általuk megnevezett kifejezések között. A Cramer's V értéke 0,298, ezért azt mondhatjuk, hogy a kimutatott kapcsolat gyenge (majdnem közepes) erősségű.

2. ábra: A generációk által az ipari park terminushoz kapcsolt kifejezések és azok különbségei

Megjegyzés: Az ábrán látható értékek nem abszolút számok, hanem %-ban kifejezett értékek, melyek a megnevezett kifejezések közötti különbségek arányát hivatottak mutatni, ezáltal jobban szemléltetve a korcsoportok közötti eltéréseket és hasonlóságokat.

Forrás: Saját szerkesztés (2014).

Az egyik legfőbb különbség abban tapasztalható, hogy a fiatalabb generáció (20 és 29 év közötti válaszadók) leginkább az ipari park jellegzetességeit emelte ki, mint például az ipari termelést, illetve a parkok letelepedőit, vállalatokat és gyárakat. Ezzel ellentétben az 50 éven felüliek többnyire a parkok pozitív hatásait sorolták fel, kitérve a gazdasági fejlődésre és a munkahelyteremtésre.

A megkérdezettek közül 116 válaszadó dolgozik olyan vállalatnál, amely ipari parkban található, ráadásul 75%-uk az idősebb generációhoz tartozik. Más szóval 87 válaszadónak, akik 50 éven felüliek, ipari parkban található vállalatok biztosítják a munkahelyet, amely magyarázatot ad arra, miért neveztek meg a munkahelyteremtést, mint asszociációt az ipari parkokra olyan magas arányban. Ezt a trendet figyelhetjük meg a magas foglalkoztatás, valamint a magas fizetés kifejezések kapcsán is, melyeket szintén a 30 és az 50 éven felüli válaszadók jelölték meg nagy számban és arányban.

Mindebből következtethetünk a második fő különbségre a generációk között, mivel érzékelhető, hogy az idősebb válaszadók pozitívabb véleménnyel rendelkeznek az ipari parkokról, mint a fiatalabbak. A szeniorok^[36] leginkább a parkok pozitív gazdasági következményeit vették sorra, melynek háttérben

[36] A szeniorok kifejezést jelen kutatásban az 50 éven felüli válaszadók csoportjára értem, részletes fogalmi meghatározást és lehatárolást ld. Makkos-Káldi - Eisingerné - Kecskés (2013): *Aranyat ér-e az ezüstgeneráció?* című munkában.

az a tény is fontos szerepet tölt be, hogy 20-25 évvel ezelőtt, amikor az ipari parkok megjelentek hazánkban, a jelen kutatásban részt vevő idősebbek akkoriban a fiatalok korcsoportját képezték, és számukra a parkok munkalehetőséget jelentettek. Mindez meghatározó tényezőt jelent abban, hogy a mai idősebb egyének miért tekintenek pozitívan a parkokra. Ezzel szemben a fiatalabbak említették legtöbbször (30 alkalommal, 39%) a gyárak és üzemek kifejezést, ráadásul mindezt negatív értelemben, kiegészítve azt a „szmogos”, „füstös”, „füstölő kéményű”^[37] jelzőkkel. A parkok negatív hatásait szintén a 20-29 év közötti fiatalok sorolták fel, csaknem 50%-uk említette a környezetszennyezést az ipari parkokhoz kapcsolódóan.

Az utóbbi években előtérbe került környezetünk védelme, a vállalatok is egyre nagyobb figyelmet és egyre több pénzt fordítanak a védelemre. Számos országban a környezeti tényezőt vették figyelembe, amikor az öko-/környezetvédelmi ipari parkok koncepciója kezdett terjedni. Az ilyen típusú ipari parkokat (és a parkok területén működő vállalatokat) a környezetvédelmi előírásoknak teljes mértékben megfelelően, környezetbarát módon hozzák létre. „(...) az öko-ipari parkok koncepciója került kidolgozásra, melyet „*egy közös területen elhelyezkedő termelő és szolgáltató vállalkozások közösségeként definiáltak.*” A részt vevő vállalatok kiemelt környezeti, gazdasági és társadalmi teljesítményt szeretnének elérni azáltal, hogy a környezeti és erőforrásokhoz kapcsolódó területek irányításában együttműködnek egymással”.^[38] A környezetvédelmi ipari parkok kevésbé elterjedtek még Magyarországon, de létrehozásukra, valamint a már meglévő entitások öko-parkoknak megfelelő parkká alakítására a közeljövőben számítani lehet.^[39]

Az elemzést alapul véve megfogalmazható a kutatás második tézise, mely szerint T2: Megfigyelhető generációs különbségek az ipari parkokhoz kapcsolt kifejezések esetében.

KONKLÚZIÓK

Összességében elmondható, hogy az ipari park fontos gazdasági szereplővé vált az évek során és a magyar ipar, valamint a regionális tudomány szerves részét képezi. Ennek következtében terminológiájának meghatározása, terminológiai rendszerének tisztázása és a terminus osztályozása mind gazdasági, mind regionális gazdasági szempontból releváns kérdés.

A társadalmi és gazdasági változások gyakran bizonyos fogalmak jelentésének változását és/vagy módosulását, továbbá új terminusok kialakulását

[37] A felsorolt jelzőket a kvantitatív kutatásban részt vevő válaszadók nevezték meg (2014).

[38] Yang, J. – Chen, B. – Qi, J. – Zhou, S. – Jiang, M. (2012): *Life-Cycle Based Multicriteria Sustainability Evaluation of Industrial Parks: A Case Study in China*. The Scientific World Journal, Vol. 12., Issue 5. 1.

[39] Ipari-, Tudományos Innovációs és Technológiai Parkok Egyesület (2014): 2013. évi egyszerűsített beszámoló és eredmény-kimutatás. Elérhető: <http://ipe.hu/wp-content/uploads/IPE-2013.-%C3%A9vi-egyszer%C5%B1s%C3%ADtett-besz%C3%A1mol%C3%B3-%C3%A9s-eredm%C3%A9nykimutat%C3%A1s.pdf>. Letöltés: 2014.07.17.

is okozzák, mely jelenség az ipari park fogalom esetében is megfigyelhető. Az ipari park terminus jelentésmódosulása a regionális tudomány különböző hazai regisztereiben nyomon követhető, továbbá a hazai irodalomban való megjelenés mellett azt is elemezni kell, hogy a nemzetközi irodalomban milyen változások követhetők a fogalomhoz.

Az ipari parkok vizsgálata során, a terminusok használata és jelentése esetében többértelműséggel és terminológiai zavarral szembesülünk, amely nemcsak elméleti szinten, hanem a gyakorlatban is problémákat okoz, ahogy az empirikus kutatás során is tapasztalható volt.

A tanulmányban ismertetett ipari park meghatározások közül, a hazai ipari parkok jellegzetességeit leginkább a 23/2013 (II. 1.) kormányrendelet által definiált fogalom tükrözi, amely tartalmazza azokat a fő jelentéstartalmi elemeket, melyek napjaink parkjait jellemzik. A rendelet megfogalmazása szerint a tudományos és technológiai parkok az ipari parkok speciális típusai, ezért a terminusok használatakor és értelmezésekor ezt is figyelembe kell venni. Mindemellett azt is fontos megjegyezni, hogy az aktuális kutatás, illetve elemzés is meghatározó abból a szempontból, hogy a már meglévő definíciók közül melyiket érdemes alapul venni.

A kvantitatív kérdőíves kutatás eredményei alátámasztják azt a feltételezést, miszerint a megkérdezettek különféle kifejezéseket és jelentéstartalmakat kapcsolnak az ipari park terminushoz a magyar nyelvhasználatban. Jelen felmérés tapasztalatai összhangban vannak a hazai szakirodalomban feltárt információkkal, továbbá az is kimutatható volt, hogy az egyes generációk tagjai eltérően vélekednek az ipari parkokról. Míg a fiatalabbak a negatívumokra (környezet-szennyezés), és az ipari parkok látható elemeire asszociálnak (füst, kémények, gyárak), addig az idősebbek a pozitívumokra, a fő gazdasági eredményekre fókuszálnak (pl. gazdasági fejlődés, munkahelyteremtés).

A jövőbeli kutatási irányok között a vállalati szféra résztvevőinek megkérdezése szerepel, illetve jelen vizsgálat és a vállalati vezetők körében végzett elemzés összevetése jelenti a kutatás folytatását.

IRODALOM

- Ablonczyné Mihályka, L. – Ziskáné Kiczenko, K. (2012): *The Terminology of Regional Economics from the Economist's and the Linguist's Points of View*. Hungarian Terminology, Vol. 5., Issue 2. 251–259.
- Ablonczyné Mihályka, L. (2009): *Business Communication between People with Different Cultural Backgrounds*. Conference of the International Journal of Arts and Sciences, Vol. 1., Issue 19. 121–129.
- Bell, G. G. – Zaheer, A. (2007): *Geography, Networks and Knowledge Flow*. Organization Science, Vol. 18., Issue 6. 955–972.
- Ben, T.-M. – Wang, K.-F. (2011): *Interaction Analysis among Industrial Parks, Innovation Input, and Urban Production Efficiency*. Asian Social Science, Vol. 7., Issue 5. 56–71.
- Benko, G. (1991): *Géographie des technopoles*. Masson, Paris.

- Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002): *Az ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged.
- Cabré, M. T. (2003): *Theories of terminology. Their description, prescription and explanation*. Terminology, Vol. 9., Issue 2. 163–200.
- EESC (2006): *Opinion of the European Economic and Social Committee on ‘The Role of Technology Parks in the Industrial Transformation of the New Member States’*. Official Journal of the European Union, 2006/C64/11. 51–57.
- Fóris Á. (2005): *Hat terminológia lecke*. (Lexikográfia és terminológia kézikönyvek 1.) Lexikográfia Kiadó, Pécs.
- Gallaud, D. – Torre, A. (2004): *Geographical Proximity and the Diffusion of Knowledge*. In: Fuchs, G. – Shapira, P. – Koch, A. (eds.): *Rethinking Regional Innovation*. Springer, USA. 127–146.
- Heikkilä, A-M. – Malmén, Y. – Nissilä, M. – Kortelainen, H. (2010): *Challenges in Risk Management in Multi-Company Industrial Parks*. Safety Science, Vol. 48. 430–435.
- Ipari-, Tudományos Innovációs és Technológiai Parkok Egyesület (2014): *2013. évi egyszerűsített beszámoló és eredmény-kimutatás*. Elérhető: <http://ipe.hu/wp-content/uploads/IPE-2013.-%C3%A9vi-egyszer%C5%B1s%C3%ADtett-besz%C3%A1mol%C3%B3-%C3%A9s-eredm%C3%A9nykimutat%C3%A1s.pdf>. Letöltés: 2014.07.17.
- Kiss É. (szerk.) (2013): *A hazai ipari parkok különböző dimenzióban*. Dialóg-Campus Kiadó, Budapest-Pécs.
- Központi Statisztikai Hivatal (2014): *Nyugat-Dunántúl, a négy országgal határos régió*. Elérhető: <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/regiok/gyornegyorszaggal.pdf>. Letöltés: 2014.07.13.
- Kumar, K. (2005²): *From Post-Industrial to Post-Modern Society*. Blackwell Publishing, Oxford.
- Lengyel Imre – Kosztopulosz, Andreász – Imreh Szabolcs (2002): *Az ipari park fogalomköre és kategóriái*. In: Buzás Norbert – Lengyel Imre (szerk.): *Ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATEPress, Szeged. 55–76.
- Makkos-Káldi J. – Eisingerné Balassa B. – Kecskés P. (2013): *Aranyat ér-e az ezüstgeneráció?* Tér, Gazdaság, Ember, 1. évf., 1. sz. 119–133.
- Malhotra, N. K. (2005): *Marketingkutatás*. Akadémiai Kiadó Zrt., Budapest.
- Markó I. (1999): *Az ipari parkok információs rendszere*. PROMEI, Budapest.
- Müggenborg, H.-J. – Bruns, J. (2003): *Chemieparcs – Wirtschaftliche und Rechtliche Aspekte*. Hütlig GmbH & Co. Kg., Heidelberg.
- Nurutdinova, A. (2012): *Future Research of Science Parks and Incubators: Overall Analyses*. International Journal of Advanced Studies, Vol. 2., Issue 1.
- OECD (2011): *Regions and Innovation Policy. OECD Reviews of Regional Innovation*. OECD Publishing. Elérhető: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264097803-en>. Letöltés: 2014.06.13.
- Pálmai Z. (1996): *A Park – mint a regionális fejlesztés bevált eszköze*. Ipargazdaság, Vol. 7-8. 31–40.
- Rakusz L. (2001): *Ipari parkok 1994-2000*. IPE, Budapest.
- Rechnitzer J. (2002): *Az ipari park mint a regionális politikai eszköze*. In: Buzás N. – Lengyel I. (szerk.) (2002): *Az ipari parkok fejlődési lehetőségei: regionális gazdaságfejlesztés, innovációs folyamatok és klaszterek*. SZTE-GTK, JATE-Press, Szeged. 77–92.

- Saari, S. – Haapasalo, H. (2012): *Knowledge Transfer Processes in Product Development – Theoretical Analysis in Small Technology Parks*. Technology and Investment, Vol. 3., Issue 1. 36–47.
- Sager, J. C. (1990): *Practical Course in Terminology Processing*. Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Salonen, T. (2010): *Strategies, Structures, and Processes for Network and Resources Management in Industrial Parks*. The Cases of Germany and China, Josef Eul Verlag GmbH, Lohmar-Köln.
- Scandizzo, P. L. (2001): *Financing Technological Change*. Global Forum on Management of Technology: Focus on the Arab Region, 29-30. May 2011. UNIDO, Bécs, Austria.
- Tiner T. (2011): *Az ipari parkok elérhetőségének szerepe a nemzetközi és hazai szakirodalomban*. Földrajzi Közlemények, 135. évf., 3. sz. 291–300.
- Tylecote, A. (1995): *Technological and Economic Long Waves and their Implications for Employment*. New Technology, Work and Employment, Vol. 10., Issue 1. 3–18.
- United Nations Industrial Development Organization, In-Depth Evaluation of Selected UNIDO Activities on Development and Transfer of Technology. Elérhető: http://www.unido.org/fileadmin/import/43910_FINAL_EVAL_REPORT_TH_19991027_DTTCOM399.pdf. Letöltés: 2014.05.22.
- Yan, J. – Chen, B. – Qi, J. – Zhou, S. – Jiang, M. (2012): *Life-Cycle Based Multicriteria Sustainability Evaluation of Industrial Parks: A Case Study in China*. The Scientific World Journal, Vol. 12., Issue 5. 1–9.
- 23/2013 (II. 1.) kormányrendelet az ipari parkokról szóló 297/2011. (XII. 22.) Korm. rendelet módosításáról.

ENGLISH ABSTRACT

Over the past century there has been a dramatic change in industrial areas, moving from Fordism to Postfordism and the increasing role of knowledge is also an important characteristic of today's economy and "globalisation has created more and more multinational companies all over the world including Hungary". The changes experienced by industrial areas all over the world caused puzzlement also in the terms. It is becoming increasingly difficult to examine industrial parks because there is a common disorder in definitions, especially at international level.

Korlátok és lehetőségek a szentesi kistérségben

A globális gazdasági rendszer körül szaporodó kérdőjelek egyre sűrűbben hívják életre a helyi gazdaságfejlesztést, mint a boldogulás alternatív lehetőségét kínáló módszerét. A fogalom, hasonlóan az ökotermékekhez, 100 évvel ezelőtt még érthetetlen lett volna, azonban a társadalmi „fejlődés” egyre gyakrabban hoz elő hangzatos elnevezésekkel felvértezett, múlthoz visszanyúló példákat. Az Open Society Institute által támogatott kutatás célja az volt, hogy a szentesi kistérség, és azon belül pedig különösen Árpádhalom példáján vizsgálja meg, milyen lehetőségei vannak ma egy „átlagos” vidéki térségnek fejlődésük saját kézbe vételéhez. A történet, a példák nagy része általánosítható, Árpádhalom számos szempontból jól tükrözi azokat a lehetőségeket, de korlátokat is, melyek az ország bármely részén felléphetnek.

A SZENTESI KISTÉRSÉG FŐBB JELLEMZŐI

A Csongrád megyében található, 43000 fős lakosságot tömörítő Szentesi kistérség jelen formájában nyolc település együtteseként 1997-ben jött létre. A foglalkoztatás szempontjából Szentes, illetve egyéb, a kistérségen kívüli városok (pl. Orosháza, Hódmezővásárhely) szerepe jelentősebb, a községekben jellemzően az önkormányzat a legnagyobb helyi munkaadó. A munkaerő-piaci helyzet stagnáló, nagy létszámleépítés sehol sem volt, ám jelentős beruházás sem történt. A 2008-ban újra elért 1993-as munkanélküliségi csúcs (3000 fő körüli értékkel) 2012-re apadt ugyan, ám a nyáron 2000, télen 2300-2500 főre csökkent létszám leginkább a közfoglalkoztatás munkaerő felszívó hatásának köszönhető. A szezontól függően 500-1000 fős különbségből csak néhány száz fő dolgozott egész évben, a többségnek csak szezonálisan volt biztosított a munkalehetőség. A munkanélküliségi ráta ezzel együtt is „csak” 10,4% volt 2012 augusztusában, amely a hét csongrádi munkaügyi körzet közül Szeged

[1] ELTE TTK Földrajz- és Földtudományi Intézet, Regionális Tudományi Tanszék, egyetemi adjunktus (hajnalihegy@gmail.com).

és Hódmezővásárhely után a harmadik legkedvezőbb érték, és a ráta nem érte el a 11,9%-os országos átlagot sem.

A kistérség legnagyobb foglalkoztatója a megyében is első-második Hungerit Zrt., (baromfi feldolgozás) 1400-1500 fővel. Ezt követi 500 fő körüli alkalmazotti létszámmal a Legrand Zrt. (villamosság és informatika) és az Árpád Agrár Zrt. Végül 200-300 főt foglalkoztat a Pankotai Agrár Zrt, s a nagy munkaadók közé számít a szentesi kórház is. A legtöbb foglalkoztató (90%) azonban a kkv-ék és a mikro- és kisvállalkozások közül kerül ki. Bár a mezőgazdaság visszaszorult, de továbbra is jelentős szereppel bír, sokan élnek fűtött és hideg fóliázásból a térségben. A kitörési lehetőségek egyikeként felmerült turisztikai koncepció ötlete megfelelő programok hiányában viszont nem valósult meg.

II. ÁRPÁDHALOM - ÚT A MAI HELYZETIG

A kistérség keleti peremén fekvő, korábban Károlyi-birtok Árpádhalom 1956-ban vált önállóvá a környező települések külterületeiből (1. ábra).

1. ábra: Csongrád megye ezer fő alatti települései
Settlements in Csongrád county with less than thousand inhabitants

Forrás: IMF, World Economic Outlook (WEO), 2014 április.

A növénytermesztés és állattartás hagyományait egyaránt folytató TSZ a lakosság 90%-ának munkát adott. A modern fejőrendszerrel felszerelt szarvasmarhatelepen a szaporulattal együtt 500-600 állatot tartottak, míg a sertéstelep 10 000 hízó befogadására volt alkalmas. A termelőszövetkezet 2400 hektáron gazdálkodott, ami a község teljes területének (4520 ha) több mint felét jelentette. A falu jól élt a tsz-ből, pezsgő élet volt a településen, 1990 előtt még a szomszéd faluból is ide jártak, külön buszjárat hozta-vitte a dolgozókat.

A TSZ mellett a helyi vadgazdaság, a fácántelep is jelentős foglalkoztató volt, akár 70 főnek is munkát adott az országos hírű, a legmagasabb politikai vezetők által is kedvelt vadászterület. A telep a '70-es évek közepén létesült, fénykorát a '80-as években élte, felépülésében komoly szerepe volt a „félállami” beruházásoknak. Az akkori vadászszövetség vezetőinek közbenjárására ugyanis komoly támogatások érkeztek a telep infrastrukturális beruházásaira: útépítés, víz, gáz, keltetők és tenyésztéshez szükséges eszközök, nevelőházak kiépítésére került sor. Az ország apróvadas területeit a 80-as években Árpádhalomról látták el fácánnal.

A rendszerváltás során a falu legnagyobb munkáltatója, a TSZ felbomlott, a terület elaprózódott. A kárpótlás során a korábbi földtulajdonosok közül sokan eladták kárpótlási jegyeiket. A föld fogalmához a lakosság tudatában a közös tulajdon kapcsolódott, ezért nem tartották értékesnek, nem gondolták, hogy valaha ekkora értéknövekedés megy majd végbe. Azok közül, akik akkor eladták földjeiket, sokaknak ma se földje, se munkája nincsen, számos lakos megbánta, hogy túladott a földeken. A település földterületéből csak kevés maradt helyi termelők kezén. A mezőgazdaság válsága Árpádhalomt rendkívül hátrányosan érintette, a társadalmi-gazdasági erózió az elhibázott privatizáció következtében indult meg.

A falu Nagytőke után jelenleg a kistérség második legkisebb települése, népességmegtartó erőben csak - az iskoláját is bezáró - Eperjes múlja alul. A település népességszáma a rendszerváltás óta folyamatosan csökken, ennek eredményeként a község lélekszáma az 1990-es 718 főről annak 73%-ára, 526 főre (2011) apadt. Ez a kistérség községeinek átlagos népességcsökkenésénél is nagyobb méretű fogyást jelez, a vándorlási különbözet értéke kétszeresen múlja felül a természetes fogyás mutatóját, miközben a korstruktúra folyamatosan romlik. 2011-ben a lakosság alig több mint harmada rendelkezett munkahellyel, helyben elsősorban a térségben domináns mezőgazdasági tevékenység biztosít megélhetést. A nagy arányban ingázó lakosság ugyanakkor a környező városokban többnyire ipari foglalkoztatott.

A kutatások során a faluban és a kistérség egyéb településein is számos interjú készítettünk, melyek célja annak feltárása volt, hogy mennyiben segíthető a munkaerő-piaci helyzet a helyi ötletek megvalósítása segítségével.

III. ÁRPÁDHALOM – A FOGLALKOZTATÁS KLASSZIKUS DIMENZIÓI

Árpádhalom különleges abból a szempontból, hogy az elmúlt években időközi választásokig forrószódó politikai csatározások színhelyévé vált. A 20 éven keresztül egy polgármester irányította falu vezetői székében 2010-ben történt váltás, melyet egy évvel később a testület feloszlata, majd 2012-ben egy újabb választás követe. Szarka Attilát, a 2010-ben újonnan nyertes polgármestert a választás megerősítette, zöld utat adva ezzel a megkezdett reformok folytatásához. Az ambiciózus, a pályázatokban nagy lehetőségeket látó polgármester a változtatások híve. A falu fejlesztéséhez innovatív módon áll hozzá, személye azt példázza, hogy a pályázatokra alapozott jelenlegi fejlesztéspolitikai rendszerben kiemelt szerepe van a helyi vezetők vállalkozó készségének. A realitások azonban gyakran megkötik a vállalkozó szemléletet is.

Árpádhalmon – az önkormányzat mellett – ma két mezőgazdasági vállalkozó a legnagyobb foglalkoztató: a Zoltántér Kft. (a TSZ utódja) és a 4 V. Kft. A földek egy része (a művelt 2000-2500 hektárból 500-1000 hektár) nem árpádalmi tulajdonban van, egy szentesi vállalkozó pl. a saját embereit hozza ide, nem a helyieket foglalkoztatja. 50-100 embernek van ugyan kisebb földterülete, azonban ez a 100 hektár kevés a termeléshez. A földek rendkívül jó minőségűek, 36,6 aranykoronásak, de a 40 aranykorona feletti föld sem ritka, ára 28-30 ezer forint aranykoronánként. Eladó föld viszont nincs a településen, akinek kicsi is van, tartja. Nincs olyan föld, amit ne művelnének, a földeket nem a támogatások miatt birtokolják.

A két helyi mezőgazdasági kft. együtt 1450 hektáron gazdálkodik, hagyományos növényeket (búza, kukorica, napraforgó, őszi árpa) termesztenek, összesen nagyjából 30 főt foglalkoztatva. Ennél többre nincs lehetőség, a földhiány miatt ugyanis „nagy nyomor van ... nem lehet már aranyért se földhöz jutni”. A nagyfokú gépesítettség mellett idénymunkásból is kevésre van szükség, és jelenleg is kétszer annyi a foglalkoztatott, mint amennyit a nagytáblás művelés (100 hektár/alkalmazott) elbír. Vagyis a munkanélküliség megszüntetésére a szántóföldi termesztés nem alkalmas, erre csak a kézi munkaerőt igénylő fóliasátras növénytermesztés lenne megfelelő, melynek viszont nincs hagyománya a településen. A technikai fejlődéssel a vidék elvesztette legfőbb foglalkoztatási bázisát.

A jól működő cégek a piaci szemlélet mellett eszközök kölcsönadásával, alapanyagokkal támogatják az iskolát, óvodát, az önkormányzatot is. Gépi munkával, betakarítással, szárítással segítik a kistermelőket is.

8-10 évvel ezelőttig működött még Árpádhalmon a TSZ-ből privatizált sertéstelep is. A sertéstelep állományát pestis miatt kétszer teljesen ki kellett irtani, később a Pick tulajdonába került. Akkor 25 embert foglalkoztattak, de mára ez megszűnt, a telep üresen áll, a Pick külföldről importál fagyasztott húst. De nem is tudnának annyi takarmányt megtermelni, amennyi kellene a disznóknak, több 10 ezer mázsára volt szükség korábban. A telepre most talán lesz egy magyar vevő, aki baromfityenyéztéssel kíván foglalkozni.

A korábban szintén a TSZ-hez tartozó szarvasmarhatelepet a kárpótláskor értéken alul vette meg egy jázsági vállalkozó, aki aztán csődbe ment. Ezután a terület egy gádorosi libatenyésztőhöz került, aki 20 000 állat mellett is csak néhány embert foglalkoztat családi vállalkozásban.

Volt egy próbálkozás a településen gombatermesztésre is: a jelenlegi polgármester apja előbb laskagombát, majd japán shiitake gombát próbált termelni. Bár a laska jól ment, s az első évben a shiitake is, de a második évben a vállalkozás csődbe ment. A shiitake ugyanis nagyon igényes fajta, termesztése rendkívül kockázatos.

Az Országos Magyar Vadászati Védegylet (OMVV) már említett fácántelege korábban szintén a nagy foglalkoztatók közé tartozott. A Szarvasi Vadker Kft.-nek 2009-ben sikerült bérbe vennie a telepet. Nagy erőfeszítések árán rendbe hozták, az első két év még veszteséges volt, de a harmadikra kezdett nyereséges lenni. A telep fő profilja a fácánnevelés és értékesítés volt, 30-50 000 madarat neveltek fel évente. Ha maradt felesleg, vadásztatás révén értékesítették az el nem adott állományt. Árpádhalom vadászati szempontból felkapott terület maradt, az elmúlt években is szívesen jártak ide magas pozíciójú emberek vadászni. A fácántenyésztési szezonban (májustól szeptemberig): a neveléshez 10 főt alkalmaztak, nyáron diákokat is. A vadásztatáshoz (puskatöltők, kutyások, hajtók, vadszedők) idénymunkásokat vett fel, nekik is „normális” fizetést adtak. Piaci alapon működtetve nem lehetne újra a korábbi 70 embert foglalkoztatni, de a 10 fő reális létszámot jelent. A cég jó viszonyt ápolt az önkormányzattal. Az önkormányzat közvetített nekik dolgozókat, ők pedig az iparűzési adójuk egy részének ide fizetésével támogatták a települést. A telepet – kétes bérlőváltás után – jelenleg a megyei vadász kamarához tartozó Hungarójagd Kft. bérlő, míg a 3700 hektáros vadászterület a megyei vadász kamarára tulajdonába került.

Volt négy-öt évvel ezelőtt Árpádhalmon egy speciális munkalehetőség is, a Rehab Kft. leszálalékoltakat alkalmazott csomagolási munkára. A másfél éven át létező munkalehetőség mintegy 20 nőnek adott munkát a településen. A leszálalékoltak foglalkoztatását segítő állami támogatás azonban később annyira lecsökkent, hogy nem tudták tovább fenntartani ezen munkahelyeket.

Az ingázó munkavállalók legnagyobb foglalkoztatója Szentesen a Hungerit Baromfifeldolgozó és Élelmiszeripari Zrt. (a volt Barnevál), és a francia érdekeltiségű, villamosipari szerelvényeket gyártó Legrand Zrt. Az önkormányzat ez utóbbi cégnél próbálta elérni, hogy vállaljanak távolsági foglalkoztatást, de a szigorú minőségi előírások miatt a cég nem meri vállalni, hogy megengedjék az alkalmazottnak az otthoni munkavégzést.

A háztáji gazdálkodás a megkérdezettek többsége szerint erősen visszaszorult. Már nem termelnek maguknak az emberek, konyhakert csak az 50-60 év feletti lakosság esetében jellemző. A lakosság többsége vásárlás útján szerzi be az élelmiszert.

IV. PÁLYÁZATOK VERSUS HELYI GAZDASÁGFEJLESZTÉS

A jelenlegi fejlesztéspolitikai rendszerben a munkaerő megtartása és a forrás-szerzés terén két út áll az önkormányzatok előtt. Állami forrás hiányában vagy EU-s forrású pályázatokból próbálhatnak meg előrelépni, vagy a belső erőforrásokra alapozott helyi gazdaságfejlesztés jelenthet kiutat a települések számára. Ideális esetben a két opció kombinálható is.

A korábbi időszakban Árpádhalom négy hazai pályázat (CÉDE, TEKI, vis maior) során szerepelt sikeresen, mindösszesen 7,4 millió forintos támogatással. Az uniós támogatások közül az NFT I. időszakában (2004–2006) három pályázat volt sikeres a településről. A helyi vállalkozók által megnyert pályázatok mellett a kábel tv és a szélessávú internet bekötésére került sor EU-s forrásból. Az NFT II. (ÚMFT) pályázati időszakában Árpádhalom önálló pályázóként nem nyert forrásokat, más településekkel együtt azonban két pályázatban szerepelt sikeresen. Az egyik a helyi buszforduló kiépítésére irányult, míg a másik keretében az iskola infokommunikációs fejlesztésére volt lehetőség.

Legújabban az ÚMVP keretei közt, a LEADER programban nyert támogatásokat a település. 2011-ben Árpádhalom két sikeres pályázatot is benyújtott. Az önkormányzat által létrehozott Gróf Károlyi Ferdinanda Falufejlesztő Egyesület sikerrel pályázott meg 1,5 millió forintot a 2012-es Falunapokra és Csörögösütő Fesztiválra. Ugyanekkor a 2011-ben alapított Árpádhalom Gyermekéiért Alapítvány mobilszínpad és rendezvénysátor vásárlására nyert 2 millió forintot. Az elmúlt években a faluban újra rendszeressé vált a különböző rendezvények szervezése, erősödött a helyi közösségtudat. Cél, hogy az óvoda, iskola, konyha (szociális étkeztetés, gyermekétkeztetés), művelődési ház, könyvtár megmaradjanak, ezek erősítik a település népességmegtartó potenciálját.

A helyi gazdaságfejlesztési törekvések nem állnak még azonban ilyen széles elvi bázison, összefogáson. Indulásuk leginkább a 2012-ben meghirdetett Start munkaprogramnak köszönhető. Ennek révén az önkormányzat 2012-ben 23 főnek tudott munkát adni az év folyamán, a legnagyobb foglalkoztatóvá válva ezzel a településen. A korábbi években, a közmunka program révén csak évi 3-5 főt tudtak alkalmazni. A START program helyi gazdaságfejlesztési vonatkozásában leginkább két pillér emelhető ki.

A 6 millió forintos támogatással 2012. március 1-jén indult mezőgazdasági programban az önkormányzat a saját 2,5 hektáros földje mellé az NFA-tól igényelt még 4 hektárt. Ezen főleg kukoricatermesztés zajlik, míg az egy hektárnyi zöldségeskertben inkább a helyi konyhára termelnek. A többletből azonban értékesítésre is van lehetőség, a Csongrád megyei egyesített szociális intézmény konyháira – Csongrádra, Derekegyházára, Szentesre, Nagymágocsra – termelnek, valamint Szentesre gyermekélelmezési célból is szállítanak zöldségeket. E termékekkel minden érintett jól jár, mert a konyháknak olcsóbb a beszerzés, ők pedig 10 embert tudnak foglalkoztatni. Korábban még nem volt ilyen mezőgazdasági program a környéken, a polgármester személyesen keresett felvevő-

piacot a termékekhez. A szerinte sikeres kezdeményezést mások bár jó lehetőségnek tartják, azonban a hozzá nem értés miatt a termés nagy része egyesek szerint tönkrement. A szkeptikusok szerint változtatni kellene a termékkörön, és olyan zöldségeket termesztetni (krumpli, sárgarépa, hagyma, zöldbab), amikhez jobban értenek a helyiek.

A fentiekben túlmenően gyógynövénytermesztésbe (termelés és szárítás) is belekezdett a falu, e termékeket egy cég felvásárolja. A tervek közt szerepel, hogy a termelésen és a szárításon kívül további munkafolyamatokat is helyben lehetne végezni.

A foglalkoztatási programnak nemcsak a családok pénzügyi helyzete szempontjából, de társadalmi, morális téren is nagy jelentősége van. Visszavezeti az embereket a munka világába, de komoly probléma, hogy az éveken keresztül nem dolgozók nehezen rázódnak vissza. Vannak, akik nem hajlandóak 40 évesen az iskolapadba ülni, vagy kevésnek tartják a 47000 forintos fizetést, és felmondják a programot.

A másik helyben jelentősebb pillér a téli közfoglalkoztatási program. Ennek keretében a település zöldterületein adódik munkalehetőség. Mintegy 80 hektáros területet kell megtisztítani a földutak mentén a nyesedékektől és túlzott méretű bokroktól, az összegyűjtött faanyagot pedig az önkormányzati épületek fűtésére használják fel. (Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy egyik interjúalanyunk az útszélek, csatornák megtisztítását a természetes élőhelyek megcsonkítása miatt kifejezetten károsnak tartja. Véleménye szerint mind a biodiverzitás, mind a települések fűtési problémáinak enyhítése érdekében fásításba kellene fogni az önkormányzatoknak.) Mivel a fa olcsóbb, mint a gáz, ezért csaknem az összes önkormányzati intézményt tudatosan átállították fatüzelésre. Az ellátás biztosítása érdekében energiafűzet is telepítettek fűtési célból, de ezt az aszály tönkretette.

Az önkormányzat a Start programban foglalkoztatottak munkájának biztosításához a BM által megítélt önkormányzati felzárkóztatási támogatást vette igénybe, 3,6 millió forint értékben. A hátrányos helyzetű települések számára pályázható támogatásból gépeket, eszközöket vásároltak. A beszerzéshez önerőre nem volt szükség, de a gépek működtetését saját forrásból kell biztosítani.

V. VEDD ÉS VÉDD A SZENTESIT!

Az árpádalmi kezdeményezés mellett egy helyi közösségfejlesztési program ismert még a kistérségben, Szentesen. A „Vedd és véd a szentesit!” program atyja a Szentesi Önkormányzat ipari park referense, Bocskay István.

Bocskay 2009-ben indította útjára azt a fogyasztói kampányt, melyben vállalkozásokkal összefogva azt tűzték ki célul, hogy a lakosságot a helyi termékek vásárlására és ezzel a helyi munkahelyek megmentésére kell rábírni. Szlogen kellett hozzá, ez lett a „Vedd és véd a szentesit!”. Logót terveztek a kampány mellé a vállalkozók, a média felkarolta az ügyet, csakúgy mint a helyi üzlethálózat is. Megértették a kezdeményezés fontosságát, és hamarosan kikerültek az üzletekre a logók. A „Vedd és véd a szentesit!” a többi kampánnyal ellentétben nem halt el, mivel nem pénzt akarnak belőle kivenni. Pusztán a fogyasztó gondolkodásának orientálása a cél, hogy itt költsék el a pénzt, mert ezzel tudnak munkahelyeket megtartani. A felmérések szerint havi szinten 1 milliárd forintot fogyaszt Szentes lakossága (2009), ennek a pénznek, ha csak a felét helyben költenék el, az már nagy előrelépést jelentene.

Fontos lenne a programot a kisebb településekre is adoptálni, hogy a vevő csak végső esetben menjen be a városba pénzt költeni. Két településen próbálkoztak a program bevezetésével, ám sikertelenül. Bocskay szerint egy ilyen marketing háttérű projekt, mint a „Vedd és véd a szentesit!” abban is segíthet, hogy az emberek emelt fővel vállalják a saját településüket. Fontosnak tartja a helyi identitást, fontos lenne, hogy ne szembesüljenek azzal a fiatalok, hogy másod- vagy harmadrendű állampolgárok, csak, mert a mezőgazdaságban dolgoznak, vagy mert másik településre kell menniük tanulni.

VI. ÖSSZEFOGLALÁS

Árpádhalm példája túlmutat egy alföldi falu elszigetelt esetén. A község története és jelenlegi lehetőségei országos szinten is átlagosnak mondhatók, így a tanulságok is általános érvényűek. A TSZ összeomlásával, a földek helyi kézbe való kikerülésével és a gépesítettség egyre magasabb fokúvá válásával a lehetőség mellett az igény is megszűnt a vidéki lakosság foglalkoztatására. Az élelmiszer megtermelésével foglalkozó népesség az ország nagy területein feleslegessé vált. A helyi gazdaságfejlesztési kezdeményezések és az EU-s pályázatok valójában ezt a strukturális rést próbálják betömni.

Ezek kihasználásához, illetve beindításához a helyi vezetés kezdeményező képességére és innovativitására van szükség, így a klasszikus polgármesteri kép helyett mára a vállalkozó polgármester modellje látszik életképessé válni. Árpádhalmon a 2010-es választások után ilyen személy került a polgármesteri székbe, ekkortól vált jellemzővé a fokozottabb pályázati tevékenység, majd a közmunka programokkal a helyi gazdaságfejlesztés beindulása is. A csak élők munká-igényes növénytermesztésre alapozható programból kikerülő terményeket a közeli települések intézményeinek konyhái számára értékesítik. Mindez azonban csak részlegesen tud enyhíteni a település munkanélküliségi problémáin.

A polgármester szerint a program további futtatása mellett a falu megyehatáron való fekvésére lehetne alapozni, amely előnyös lehet mind az ipari, mind a

lakossági szuburbanizáció szempontjából. E téren leginkább a település külterületének legdélebbi, a Szentest és Orosházát összekötő út térségére gondol, amely funkcionálhatna akár Orosháza ipari területeként, de az Orosházáról kiköltözők lakhelyeként is. A várostól való néhány kilométeres távolság me

llett az alacsonyabb telekárakban véli felfedezni a polgármester a fejlődés egyik lehetséges útját. A polgármester egy ipari zóna létrehozása érdekében már hazai nagykövetségeket is megkeresett, mindeddig azonban ez nem járt eredménnyel.

A polgármester szintén kitörési pontként jelölte meg azt a közeljövőben tervezett, ámde még a beruházó pénzeszközein múló fejlesztést, melynek során 30 db szél erőmű építését tervezik a településen. Ebből nem csak az iparüzési adó növekedését, de egy saját turbina révén azt is várja a polgármester, hogy a közvilágítás és a közintézmények áramellátása megoldható legyen.

Összességében tehát elmondható, hogy a rendkívül sikeres mezőgazdasági nagyvállalkozók árnyékában élő, elszegényedett helyi lakosság vezetése csak részben próbálkozik a helyi gazdaságfejlesztés talaján helyreállítani a falu közösségét. Részben építenek EU-s támogatásokra is, az igazi kitörést viszont a mezőgazdasági területek átminősítéséből és egy szél erőmű-park építésétől várják, melyek megvalósulása azonban még a jövő kérdőjelei közt szerepel.

ENGLISH ABSTRACT

The example of Árpádhalom is beyond the case of an isolated village on the Plain. The story and the current opportunities of the municipality are certainly average on a national level as well, therefore the lessons are also general. With the collapse of the agricultural co-operatives, the local ownership of the fields going to outer owners. With higher level of mechanization the need vanished to employ the population living on the countryside, as well. People dealing with food production became unnecessary in the large part of the country. In fact, the local development initiatives and the tenders of the European Union attempt to fill in this structural gap.

Szerbia társadalmi-gazdasági állapota a 21. század elején

Jövőbeni gazdaságpolitikai lehetőségek

Szerbia az Európai Unió tagjelölt országa, az integrációs folyamat résztvevője. A tanulmányban azt mutatom be, hogy milyen társadalmi és gazdasági helyzetkép jellemzi ezt a nyugat-balkáni országot – amennyiben helytálló-nak tekintjük az uniós terminológiát. A gyakran alkalmazott mutatók nem kellően komplexek, egy unióba lépő ország társadalmi szintű elemzése is elengedhetetlen. Az EU ugyanis mára egy olyan érték- és jogközösséggé vált, ahol egyre nehezebb a tagállami különbözőségeket képviselni és tartósítani. Ez nemcsak gazdasági mutatókra, hanem kulturális és társadalmi vonatkozásokra is igaz. Ezzel összefüggésben arra is ki kell térnünk, hogy a jövőben milyen kilátások fogják jellemezni déli szomszédunkat ezeken a területeken. Ilyen módon vizsgálatunk végén nem feltétlenül jutunk olyan következtetésekre, mint amelyeneket általában a nemzetközi szervezetek kutatóintézetei alkotnak. Ennek fényében a gazdaságpolitikai eszközök megválasztása is változhat.

BEVEZETÉS

Tanulmányomban Szerbia jelenlegi társadalmi és gazdasági helyzetének bemutatását végzem el. Ezt a Balkán-félszigeten elhelyezkedő államot meglehetősen nehéz gazdasági feltételek/körülmények közt találta a válság, mert az előző évtized háborúi után a térségben megkezdődött az igencsak hosszúnak ígérkező felzárkózás, ezt azonban gátolja a reálgazdasági recesszió. Az utóbbi években folytatott fegyelmezett, bizakodásra okot adó fiskális politika sem tartható fenn ilyen körülmények között, ez is nehézségek forrása lehet a jövőben.

[1] Széchenyi István Egyetem, Regionális- és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, PhD hallgató (pintert@sze.hu).

A dolgozat két nagyobb szerkezeti egységre osztható. Az első fejezetben (in medias res) a makrogazdasági teljesítmény fontos mutatószámainak alakulását mutatom be az utóbbi éveket tekintve, különös figyelmet fordítva a válság okozta hatásokra. A fiskális pozíciókra is koncentrálok, valamint a külső adósság finanszírozására. Ezt pedig a nyugat-balkáni országok mindegyikére – így Szerbiára is jellemző – folyó fizetési mérleg (és nemzetközi fizetési mérleg) deficit problematikájának tárgyalásával is kiegészítem. Ehhez a részhez kapcsolatosan az ország hivatalos fizetőeszközének, a dinárnak az euróval szembeni árfolyamalakulására is figyelmet fordítok.

A munka második, nagyobb fejezetében pedig az ország regionális különbségeit mutatom be, amely nem meglepően erőteljes polarizáltságot mutat. Az északi régiók és Belgrád környéke meghatározzák a gazdasági teljesítményt és vonzzák a munkaerőt, a déli, délkeleti területek pedig kifejezetten leszakadó területeknek minősíthetők. Az előbbi területi differenciálódás nem szerb sajátosság, ugyanis valamennyi posztszocialista országban megfigyelhető – a centralista gazdaságpolitika következtében – a főváros kiemelkedő társadalmi-gazdasági fejlettsége.^[2] Az ilyen gazdasági sűrűsödések jelentős mértékben képesek megakadályozni egy adott országban a kiegyenlített térszerkezet kialakulását.^[3] Déli szomszédunk vidéki területeinek nagyvonalú bemutatására pedig azért vállalkoztam, mert ilyen módon árnyaltabb képet tudok festeni annak társadalmi helyzetéről.

Azt a fejezetek előtt fontos megjegyezni, hogy bizonyos adatokhoz való hozzáférés nehéz Szerbiával kapcsolatban, a rendelkezésre álló információk megbízhatósága, következetessége és értelmezhetősége pedig kétséges, hiszen igen nagy változáson esett át az ország az utóbbi két évtizedben. A gazdasági életről kapcsolatos adatok hiánya a szakirodalomban ismert jelenség.^[4] Elsősorban a területi és politikai áttrendeződésre gondolok itt, amelynek során a hajdani Jugoszlávia területének (és lakosságának, hozzávetőlegesen gazdasági potenciáljának) nagyjából egyharmadát teszi ki a mai Szerbia.^[5] Mivel az EU-s integráció az

[2] Borzán A. (2005): *Centrum és periféria regionális szintek a magyar-román térszerkezetben belül*. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés konferencia előadásai, Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 87-95.

[3] Szabó D. R. (2014/b): *Policentrikus Magyarország: Problémák és lehetséges stratégiák. Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben*. International Research Institute, Komarno. 18-25.

[4] Tóth, G. (1993): *Japanese Business Activity from a Hungarian Point of View*. Acta Oeconomica, 45. 401-420.

[5] A CIA World Factbook adataival számolva. Nem véletlenül viszonyítottam a mai országot a régi Jugoszláviához, így hasonló arányú veszteségekhez jutunk, mint amilyenek a hajdani Magyarországot érték az első világháborút lezáró békeszerződés következtében, azt is tudjuk, hogy milyen következményekkel járt egy ilyen esemény a következő években. Nem lehet persze megfeledezni a jelentős különbségekről sem a két eseményt tekintve (pl. az államok fennállásának időtartama, létrejöttük körülményei). A legnagyobb problémát talán az jelenti, hogy Jugoszlávia föderatív állam volt, nehezen értelmezhető a jugoszláv nemzet fogalma.

egyik legfontosabb kérdése a szerb politikai életnek, ráadásul jelentős támogatásban részesül az ország a közösség és ahhoz kapcsolódó szervezetek (például EBRD) révén, egy-két ponton ezt a területet is érintenem kell, bár a tartalmi korlátok miatt ezt röviden teszem meg.

Nagy-Jugoszlávia fölbomlása és a Milosevics-rendszer bukása után 2003-tól Szerbia és Montenegró alkotott egy államszövetséget, melynek részét képezte természetesen Koszovó is. Montenegró ebben az időszakban konföderatív társállama volt Szerbiának, Koszovó viszont integráns részét képezte, hajdani autonóm tartományként kezelte a kormányzat, mindezek mellett pedig ENSZ-békefenntartók tartózkodtak Koszovóban. 2006-ban Montenegró népszavazással független állammá vált, ezt a döntést Szerbia is elfogadta. 2008 februárjában Koszovó kikiáltotta függetlenségét, amelyet Szerbia azóta sem ismert el. Mindez a politikai és társadalmi jelentőségén túl azért is játszik fontos szerepet jelen tanulmányban, mert Koszovót Szerbia a statisztikai közleményeiben is integráns részként feltünteti, adatokat viszont nem rendel a tartományhoz. Ezek a körülmények befolyásolták a fellelhető adatok minőségét és mennyiségét is, valamint torzíthatják Szerbia gazdasági teljesítményét.

A MAKROGAZDASÁGI TELJESÍTMÉNY ALAKULÁSA

Az utóbbi években a gazdasági növekedés viszonylag kedvező pályán volt Szerbiában. Az olyan országokban, amelyekben például egy háború következtében jelentős visszaesés tapasztalható, jellemzően kialakul egy újjáépítési szakasz, amelynek hatására erőteljes a GDP-dinamika. Ez a hatás mindaddig kitart, amíg el nem éri a gazdaság azt a fejlettségi szintet, amelyet elérhetett volna töretlen fejlődéssel (tehát nem a háború előtti szintet).^[6] A háború (és a rendszerváltozás) által okozott visszaesés akkora volt, hogy az EBRD adatai alapján mostanában sem érheti el a gazdasági kibocsátás az 1989-es szintet.^[7] Ennek fényében, valamint a térség többi államához mérten tehát nem mondható kiugrónak az a gazdasági növekedés, amelyet a következő táblázat adataiból olvashatunk le.

[6] A gondolatmenet Erdős Tibor nevéhez fűződik.

[7] EBRD, Transition Report 2012 adatai alapján.

1. táblázat: Főbb mutatók a makrogazdasági teljesítmény mérésére (2002–2010)

Év	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
GDP (milliárd dollár, nominális)	15,10	19,67	23,71	25,23	29,33	39,39	48,83	42,97	38,92
GDP növekedési üteme (reál)	3,90	2,40	8,30	5,60	5,23	6,90	5,52	-3,00	n.a.
Egy főre jutó GDP (PPP, dollár)	6511	6830	7617	8315	9069	10021	10805	10577	10808
Egy főre jutó GNI (PPP, dollár)	6610	6920	7710	8410	9310	9980	11240	11530	n.a.
GDP deflátor (2002=100)	100,00	113,71	127,99	147,73	163,65	179,62	201,30	221,43	232,65
Inflációs ráta (HICP, %)	19,50	11,70	10,10	17,27	12,67	6,50	12,43	8,11	4,65

Forrás: IMF, World Economic Outlook (WEO), 2014 április.

A gazdasági növekedési ütemet illetően azt lehet mondani, hogy 2009-ben már recesszióba süllyedt a szerb gazdaság, pedig a mostani válság inkább a fejlett országokban járt gazdasági visszaeséssel, a többi országban jellemzően csak a növekedési ütem csökkent. A jelenség által egyik legnagyobb mértékben érintett terület a gazdaságban az építőipar, ahol jelentős mértékű segítséget nyújthatnak a különféle állami támogatási, illetve hitelezési programok.^[8] Hasonló helyzettel találkozhatunk a közép-európai régió többi országaiban is, így a Visegrádi Négyek országcsoport esetén is.^[9] Az egy főre jutó GDP és GNI értéke közt nincs túlzottan nagy eltérés. Meglepő, hogy a GNI egy év kivételével meghaladja a GDP értéket, ez nem jellemző egy felzárkózó országban. Az itt tapasztalható (túlzottan) kis különbség oka minden bizonnyal abban áll, hogy kevés külföldi illetőségű vállalat működik az országban, valamint elég nagy számban dolgoznak külföldön szerb munkavállalók, ők külföldön realizálnak jövedelmet, de hazai illetőségűek (rezidensek).

[8] Szabó, D. R. (2014/a): *Állami programok építőipari vállalkozásokra gyakorolt várható keresletnövelő hatásai*. The Publications of the MultiScience XXVIII. MicroCad International Multidisciplinary Scientific Conference. Miskolc.

[9] Csiszárík-Kocsir, Á. – Fodor, M. – Medve, A. (2013): The context of the macro data and the characteristics of the General Government in Central Europe. In: Yan Han (ed.): *International Proceedings of Economics Development and Research*. Economics, Marketing and Management. Vol. 59. IACSIT Press. 195–199.

Az inflációs ráta értékében jelentős (bár nem töretlen ütemű) csökkenés következett be, az évtized elején még hiperinfláció volt az országban, aztán dezinflációs folyamat ment végbe. A válság idején az infláció a 4,6%-os értékre csökkent, hasonlóan reagáltak a fejlett országok inflációs rátái is a válságra. A szerb nemzeti bank az inflációs célkövetéses rezsimek közé tartozik, azt lehet elmondani, hogy a jegybank politikája eredményes volt az évtizedben. Az utóbbi félév havi adataiban már 9% körüli értékek is felbukkannak a fogyasztói árak alakulását illetően, ezek magasnak mondhatóak a felfelé igazított inflációs célkitűzés ismeretében. A jövőre nézve viszont veszélyt hordoz magában az, hogy a termelékenységi ütemnél sokkal gyorsabban nőttek a bérek, ez pedig arra enged következtetni, hogy inflációs nyomás nehezedhet a jövőben a szerb gazdaságra.

2. táblázat: Társadalmi és gazdasági fejlettségi mutatók Szerbiában (2003–2012)

Év	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Adósság/GDP (%)	63,76	50,94	50,69	40,09	31,17	26,87	34,02	43,47	45,97	59,04
Foglalkoztatási ráta (%)	55,3	53,40	51,00	49,80	51,50	53,70	50,40	47,18	45,37	45,29
Munkanélküliségi ráta (%)	16,00	18,50	20,80	20,90	18,10	13,63	16,10	19,18	22,95	23,93
Inflációs ráta (%)	9,90	11,40	16,20	11,70	6,50	11,70	8,40	6,50	11,00	7,80
Export és import átlaga a GDP-hez képest (%)	34,66	38,15	38,07	41,48	43,54	44,81	38,35	44,51	44,78	48,76

Forrás: Eurostat.

A második táblázat arra mutat rá, hogy déli szomszédunk fontosabb makrogazdasági mutatóiban nem figyelhető meg kiemelkedőnek mondható trend, tendencia. Az adósságráta kedvezőtlen újraemelkedése, a foglalkoztatási ráta rendkívül alacsony és csökkenő mértéke, a magas munkanélküliség kedvezőtlen társadalmi-gazdasági helyzetképet tár elénk.^[10] Egyedül az inflációs ráta stabilizálódása és a gazdaság nyitottabbá válása (az export és import összesített átlaga a GDP-hez képest egyfajta világgazdasági integrálódási fokot leíró mutató az Eurostat értelmezésében) számít kedvező fejleménynek a főáramú gazdasági értelmezési narratíva szempontjából.

[10] A nyugat-balkáni államok kedvezőtlen munkaerő-piaci és társadalmi helyzetéről ad áttekintő képet Clarence és Campestrin 2010-es munkája.

A statisztikai adatok alapján azt lehet megállapítani, hogy fegyvelmezett fiskális politikát folytattak Szerbiában az utóbbi években. A központi költségvetési deficit a 2003-tól tartó időszakban végig 5 % alatt volt, 2005-ben szufficites volt a költségvetés.

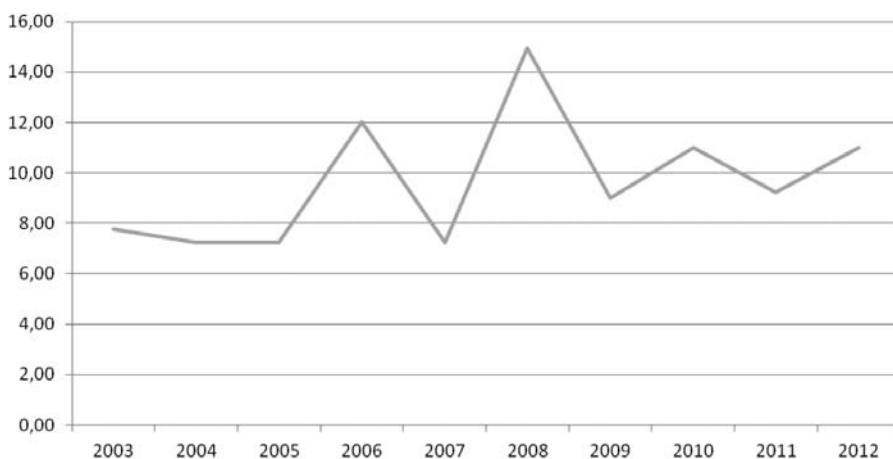
3. táblázat: A centralizációs és redisztribúciós hányad alakulása Szerbiában (2005–2012)

Év	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Centralizációs hányad	0,25	0,25	0,24	0,23	0,23	0,22	0,23	0,23
Redisztribúciós hányad	0,23	0,24	0,24	0,25	0,27	0,26	0,27	0,25

Forrás: Szerb Nemzeti Bank.

A centralizációs és redisztribúciós hányad egymáshoz viszonyított aránya is rámutat arra, hogy a válság hatására többet kellett költenie a kormánynak, a bevételi oldalon pedig nem tudtak elegendő mennyiségű forrásra szert tenni, hogy fenntartsák az egyensúlyt. Azt azonban meg kell jegyezni, hogy a két mutató értéke a 2012. évben sem tért el jelentősen egymástól. Emellett az is fontos, hogy óvatossággal kell kezelni ezeket az értékeket a jelentős összegű Európai Uniósi transzferekre és EBRD projektekre való tekintettel.

1. ábra: Az EKB alapkamat és a szerb jegybanki alapkamat közti kamatkülönbség alakulása (százalékpontban)

Forrás: Európai Központi Bank és Szerb Nemzeti Bank.

Igaz, hogy az államadósság finanszírozása kamatterheinek alakulását a német 10 éves állampapírok és az adott állam 10 államkötvényeinek különbözetével szokták gyakran bemutatni, erre az időtávra vonatkozóan a szerb adatsor azonban igen hiányos volt, ezért döntöttem az EKB és a szerb jegybank irányadó alapkamatának összevetése mellett. Az adott terület vizsgálatához nem teljesen megfelelő közgazdasági értelemben ez a módszer, az alapvető kamatszintek közti különbségekre azonban rámutat. Látható, hogy a kamatkülönbözet a 2008-2009 fordulóján érte el maximumát, ekkor 17,75% is volt a szerb alapkamat. Az ezt követő időszakban mindkét bank kamatcsökkentésbe kezdett, az igen magas bázis miatt azonban sokkal nagyobb mértékű volt a kamatcsökkentési ütem Szerbiában, ezért csökken az időszak folyamán 8 százalékpont alá a különbözet.

Az összes nyugat-balkáni országban, így Szerbiában is jelentősen deficitese az ország folyó fizetési mérlege és a nemzetközi fizetési mérlege. A kereskedelmi mérleg negatív egyenlegének van erre a legnagyobb hatása, annak ellenére, hogy az utóbbi években javult ennek a mérlegnek a pozíciója. A GDP %-ában mérve az időszak folyamán nőtt a folyó fizetési mérleg hiánya, ennek a mértéke 2009-ben viszont jelentősen javult, „mindössze” -7% volt.

A szerb dinár dollárral és euróval szembeni árfolyamának alakulása szintén meghatározó az egyenleget illetően, azt láthatjuk, hogy a válság hatására 2013-ra mindkét devizával szemben gyengült a dinár. Az éves átlagos értékek alapján azt lehet elmondani, hogy 2007-ről 2009-re 16-18%-kal gyengült a dinár a két devizához viszonyítva. Ha rövidebb időtávon, precízebb adatokkal vizsgálódnánk, akkor kb. 25%-os árfolyamgyengüléssel is találkozhatnánk. Az ide tartozó adatokat tartalmazza a következő táblázat.

A külső adósság, valamint a fizetési mérleg deficitjének finanszírozása szempontjából is meghatározó a szerb dinár dollárral és euróban szembeni keresztárfolyama. Ha a 2008 derekától a 2010. év végéig tartó időszakban szemügyre vesszük a két kiemelt devizával szembeni árfolyamát (közvetett árfolyamjegyzés), akkor azt láthatjuk, hogy mindkettővel szemben gyengült a szerb fizetőeszköz. A dollárral szembeni árfolyam esetén nagyobb a volatilitás, mint az euróval szembeni esetén. Ha számszerűsíteni szeretnénk a gyengülés mértékét, akkor azt mondhatjuk, hogy 2008. év vége és 2010 közt volt olyan havi átlagadat, amely szerint a dollárral szemben 35,7%-kal, az euróval szemben 26,1%-kal gyengült a dinár. A dollár árfolyamának változása tehát nemcsak nagyobb volatilitást mutatott, hanem nagyobb mértékben erősödött is a dinárhoz képest.

2. ábra: A szerb dinár euróval szemben jegyzett árfolyama (2008–2014)

Forrás: Európai Központi Bank és Szerb Nemzeti Bank.

2011 őszét követően a térség többi devizájához hasonlóan erőteljesen leértékelődött a szerb dinár az euróhoz és egyébként a dollárhoz képest is. 2012 szeptembere óta egy gyenge, de többé-kevésbé stabil szinten tartózkodott a dinár 2014 májusáig. Megjegyzem, hogy az utóbbi idők leginkább erőteljes árfolyammozgása (az előbb említett gyengülés) erőteljesen politikai indíttatású volt, hiszen ebben az időszakban zajlottak az EU-csatlakozás szempontjából olyan fontos Szerbia és Koszovó közti politikai párbeszéd előkészületei, kezdeti lépései.

Magyarországgal kapcsolatban is gyakran emlegetik, hogy a legfontosabb külkereskedelmi partnerországokban tapasztalható gazdasági fellendülés kedvezően hat a növekedésre, sokan reménykednek abban, hogy az exportpiacok által támasztott kereslet igen kedvező hatással lesz a magyar makro pályára. Erre nagy szükség is lenne, mivel a magyar fogyasztók diszkrecionális jövedelme a válságot követően jelentősen lecsökkent és a költségek struktúrája átalakult: a jövedelmek nagyobb mértékét kell fordítaniuk az embereknek az alapvető termékekre és kisebb hányad jut, illetve marad az életminőséget javító szolgáltatásokra.^[11]

Egyes hazai felmérések azonban igazolják, hogy lehetséges olyan területek megtalálása, melyek a válság negatív hatásainak ellenére is képesek fejlődést felmutatni, ilyen például az egészség- és wellness-turizmus, mely ágazat hazai fejlődésében földrajzi közelsége miatt Szerbia is fontos szerepet játszhat.^[12] Szerbia külkereskedelmi kapcsolatainak szemléltetésére szolgál a következő táblázat.

[11] Csiszárík-Kocsir, Á. (2012): *A gazdasági válság hatására kialakult recesszió érzékelése egy kérdőíves kutatás eredményeinek tükrében*. Humánpolitikai Szemle, 2012. március. 52–60.

[12] Fodor M. – Szilágyi T. P. (2014): *A wellness, mint egészségmegőrző projekt lehetőségei a régiók fejlesztésében fogyasztói primer adatok tükrében*. In: *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században IV*. Óbudai Egyetem, Budapest. 281–290.

4. táblázat: Szerbia legfontosabb külkereskedelmi partnerei 2012-ben (ezer dollárban)

	Export	Import	Export és import összesen	Részarány (%)
Németország	871507	1944162	2815669	18,51
Olaszország	820806	1534246	2355052	15,48
Oroszország	349397	1968961	2318358	15,24
Bosznia-Hercegovina	1015494	439787	1455281	9,57
Kína	8930	1207357	1216287	8,00
Montenegró	836036	171792	1007828	6,63
Románia	482221	502074	984295	6,47
Szlovénia	343738	457438	801176	5,27
Franciaország	249290	526385	775675	5,10
Magyarország	255437	490239	745676	4,90
Ausztria	290711	445814	736525	4,84

Forrás: Szerb Központi Statisztikai Hivatal.

A három legfontosabb külkereskedelmi partner az évek során (2005-2012) ugyanaz a három ország volt, a sorrend időnként másként alakult, az élen Németország és Oroszország váltja egymást, Olaszország dobogós helye nem forog veszélyben. Az országok részarányát az első tíz országgal folytatott összkereskedelmi volumenhez viszonyítottan kell értelmezni (az általam szerkesztett táblázatban). Látható, hogy a „dobogós” országok a nagyságrendet tekintve jelentősebb súllyal szerepelnek, mint a többiek, összesen a forgalom mintegy felét teszik ki, ez hosszabb távon is érvényes. Ami nagyon érdekes és jellemző a külkereskedelemre, hogy az első tízből mindössze két országgal szemben pozitív a kereskedelmi mérleg, Montenegróval és Bosznia-Hercegovinával. Abszolút értékben a legnagyobb deficit Oroszországgal szemben áll fenn 2012-ben, relatív módon pedig Kínával szemben.

Az adatokon végignézve ki lehet jelteni, hogy a külkereskedelmi partnerek által támasztott exportigény/kereslet nem fogja rövidtávon újra növekedési pályára állítani Szerbia gazdaságát, az országban előállított termékek egyszerűen nem versenyképesek a világpiacon.

A válság káros hatásainak kezelésére az Európai Unió 100 millió eurós összeggel támogatta Szerbiát, emellett egy 85 millió eurós válságcsomagot bocsátott a nyugat-balkáni országok rendelkezésére. Az EBRD 2009-ben a projektjeinek pénzügyi keretét harmadával kiterjesztette, így az elérte a 7 milliárd eurót. A bank emellett a kereskedelmet serkentő program (Trade Facilitation Programme - TFC) keretét megduplázta 2009-ben, így annak értéke elérte az 1,5 milliárd eurót. Az IMF is bocsátott hitelt az ország rendelkezésére, ennek összege 3 milliárd euró volt.

Az alternatív országértékelési statisztikai mutatók közül Szerbia Happy Planet Indexét (HPI) vizsgálva megállapítható, hogy az Európai Unió államaihoz képest jelentősen kisebb ökológiai lábnyommal rendelkezik, ugyanakkor Magyarországhoz hasonlóan nagyon alacsony az emberek élettel való elégedettség. Szerbiánál is megfontolandó a dél-amerikai országok^[13] fejlesztési tapasztalata, ahol hasonló gazdasági teljesítmény mellett nagyobb az elégedettség.^[14]

RÉGIÓK ÉS A VIDÉKI TEREK TÍPUSAI SZERBIÁBAN

Szerbiát négy NUTS 2-es szintű régióra lehet osztani. A Vajdaság (Voivodina) helyezkedik el Magyarország közvetlen közelében, ez a régió gyakorlatilag körbefogja Belgrád közvetlen agglomerációs határát északról. Belgrád régiója a főváros közvetlen környezetét foglalja magában, ez gyakorlatilag a magyar központi régiónál kisebb területi egységet jelent, ilyen módon statisztikai hatást gyakorolva a területre jutó GDP-re. Sumadija és Nyugat-Szerbia az ország Bosznia-Hercegovinával határos területeit foglalja magába, míg Dél- és Kelet-Szerbia a Romániával és Bulgáriával határos területeket érinti.

5. táblázat: A szerb NUTS 2-es régiók legfontosabb adatai (2011–2012)

NUTS 2-es régiók	GDP		Index	Arány		GDP/fő		Átlaghoz viszonyított érték	
	(mil. RSD)			(%)		(ezer RSD)		(RS=100)	
	2012	2011	2012/2011	2012	2011	2012	2011	2012	2011
Szerbia	3 348 689	3 208 620	104.4	100.0	100.0	465	444	100.0	100.0
Belgrád	1 326 547	1 271 691	104.3	39,6	39,6	797	767	171.4	172.9
Vajdaság	917 636	859 808	106.7	27,4	26,8	477	445	102.6	100.3
Šumadija és Nyugat-Szerbia	635 037	610 143	104.1	19.0	19.0	315	300	67,6	67,7
Dél- és Kelet-Szerbia	469 469	466 979	100.5	14.0	14,6	294	290	63,3	65,4

Forrás: Statistical... 2014.

[13] Szigeti, C. – Borzán, A. – Farkas, Sz. (2013): *Alternative indicators: can socio-economic advancement be measured?* Tér-Gazdaság-Ember, 1(3) 88–102.

[14] Szigeti, C. – Tóth, G. – Borzán, A. – Farkas, Sz. (2014): *GDP Alternatives and their Correlations.* Journal of Environmental Sustainability, 3. 35.

A régiós adatokból kitűnik, hogy Belgrád az egy főre jutó GDP tekintetében az ország (RS-sel jelölve a táblázatban) átlagához képest 170 %-ot produkál, míg a Belgrádtól délre elhelyezkedő két régió gyakorlatilag még a 70 százalékos szintet sem tudja elérni. A külföldi működőtőke országba való áramlása is töredezett képet mutat, jellemző, hogy a fejlettebb, jobb infrastruktúrájú területek keresettebbek ebben az összevetésben.

Szerbia vidéki térségei a földrajzi helyzetből fakadóan, a rendkívül sokszínű kulturális örökségnek köszönhetően, valamint a minduntalan megjelenő nagypolitikai irányváltásnak megfelelően mozaikszerű képet mutatnak. Az inkább a verbális kifejtésre szorítókozó, a történelmi ismeretekre építő kutatók is tipizálták a Balkán-félsziget és Szerbia vidéki tereit, ezek mellett azonban a gazdasági és társadalmi mutatókra alapozott kvantitatív vizsgálatok is kísérletet tettek a csoportosításra.

A verbális kifejtésre hagyatkozó munkák közül Mazower, Cvijic és Prévélakis írásai emelhetők ki. A török hódoltság idejéből származott az a társadalmi intézmény (magasabb fokú önrendelkezése a falvaknak, mint a feudális társadalmakban), amely a nagycsaládnak juttatott jelentős szerepet a gazdasági szerkezetben, ez mindmostanáig meghatározó vonása a balkáni kistelepüléseknek.^[15]

Georges Prévélakis az úgynevezett balkáni vidéki „létforma” kifejezést használja^[16] a rurális területek változatainak megkülönböztetésekor. Négy ilyen létformáról ír a szerző: a hegyvidéki pásztor létmintáról; a síkvidéki modernizált nagygazdaságokról; a dombvidékek leszakadó falvairól és mezővárosairól; valamint a szigetvilág és a tengerpart halászatból és turizmusból élő területeiről.

A mai értelemben vett vidék- és területfejlesztés igényeinek megfelelő csoportosításra azonban úgy kerülhet sor, hogy a rendelkezésre álló statisztikai adatokat fölhasználva, kvantitatív modellekre építve határozunk meg vidékformákat. A statisztikai adatszolgáltatás Szerbiában relatíve jól működik (a többi balkáni országhoz képest), nem szabad azonban arról megfeledkeznünk, hogy csak az elmúlt évtizedben – Montenegró és Koszovó kiválásával – az ország adminisztratív határai jelentős változásokon mentek keresztül, ezt nehezen tudja követni a statisztikai szolgáltató. A gazdasági tevékenységek alapján, klaszteranalízist alkalmazva négy vidéki tértípust határoztak meg.^[17]

Az első csoport jellemzője a magas termelékenységű mezőgazdasági szektor és az integrált gazdaság. Ebben a régióban található a legtöbb termékeny föld és így uralkodó az intenzív, jól finanszírozott mezőgazdasági termelés. Döntően vajdasági területek tartoznak ide. Összehasonlítva Szerbia már részeivel itt jellemzők a legkedvezőbb demográfiai folyamatok, nagyobb a vállalalkozási hajlandóság. Mindemellett változatos az ipari szektor összetétele és fejlett a fizikai és gazdasági infrastruktúra. Gazdaságilag ez a régió a legfejlettebb és jól integrálódik a nemzetközi gazdasági versenybe. Szerbia térképére tekintve elmondhatjuk, hogy a Vajdaság szinte teljes egésze, Közép-Szerbia északi területei sorolhatók ide.

[15] Mazower, M. (2004): *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

[16] Prévélakis, G. (2007): *A Balkán. Kultúra és geopolitika*. Imedias, Kozármisleny.

[17] Bogdanov, N. - Meredith, D. - Efstratoglou, S. (2008): *A Typology of Rural Areas in Serbia*. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0013-3264/2008/0013-32640877007B.pdf> (Letöltve: 2013.05.10.).

A Duna-Körös-Maros-Tisza Eurorégió tagját alkotó Vajdaság, Délkelet-Magyarországgal és Nyugat-Romániával nemcsak természetföldrajzát – Bácska, Békés-Csanádi löszhát, Bánát – tekintve nyújt egységes képet, hanem a történelmük és ebből adódóan a társadalmi-gazdasági fejlődési útjuk is szorosan összefonódik.^[18]

Fontos megjegyeznünk, hogy a Vajdaság fejlettségében az a történelmi sajátosság is szerepet kapott, hogy a Habsburg-birodalom beavatkozásainak hatására óriásfalvas, intenzív mezőgazdasági kultúra nőtte ki magát, amely az egész balkáni térben egyedülálló fejlemény volt.^[19]

A kisvárosi gazdaságokban a munkaerő-intenzív mezőgazdaság szerepe domináns, ezek a régiók képezik az ország rurális típusainak második csoportját. Ebben a kategóriában foglalnak helyet a nagyobb városi központok közvetlen környezetében elterülő agrárregiók. A gazdasági struktúrát uralja az intenzív gazdálkodás (a gyümölcs, zöldség és állatállomány), a takarmánytermesztés. Nagyszámú fogyasztó él a szomszédos városokban, ez komoly felvevőpiacot jelent a helyi gazdaságok számára, így itt a legalacsonyabb a munkanélküliségi ráta Szerbiában. Összehasonlítva Közép-Szerbia egyéb zónáival, az infrastruktúra kiépítettsége, a gazdasági fejlettség (különösen a termelékenység ráták tekintetében) és a minőségi közösségi- és közszolgáltatásokhoz való hozzáférés kedvező képet fest ezekről a területekről. Ez a vidékforma többé-kevésbé megfelel Prévélakis dombvidéki kategóriájának, amelynek kisvárosai már a török hódoltság idejében is kitűntek szabad, önirányító intézményrendszerükkel, fejlett munkakultúrájukkal, kereskedelmükkel.^[20]

A természeti erőforrásokra alapozott vidéki gazdaságok többnyire a hegyvidéki tájakon található meg. A gazdaság alapja a természeti erőforrások kiaknázása, a bányászat és a mezőgazdaság. Rendkívül kedvezőtlen demográfiai folyamatok jellemzők ezeken a területeken. Ebben az elkülönített klaszterben a legjellemzőbb a vidéki szegénység és a munkanélküliség. A megfelelő, nyersanyagokat feldolgozó létesítmények hiányoznak, de a jövőbeni beruházások alkalmat kínálnak arra, hogy javítsanak a helyi munkaerőpiac helyzetén. Annak ellenére, hogy ezek a terek mozaikosan, szétszórva található meg déli szomszédunknál, a legnagyobb kiterjedésben Kelet-Szerbiában találunk erre a profilra példát, leginkább a bolgár, szerb és román határhármas közelében, valamint attól délre. Az ország viszonylagos elszigeteltsége miatt az sem segít a munkaerő-piaci helyzeten, hogy a szomszédos Bulgária gazdasági mutatókat tekintve legfejlettebb területe – Szófia környéke – a régió szomszédságában helyezkedik el.

Nagy turisztikai kapacitások párosulnak gyengén fejlett mezőgazdasággal a szerzőhármás negyedik tértípusában. Ebben a csoportban található az ország azon részei, ahol a legnagyobb a turisztikai potenciál, valamint itt a legmagasabb a szolgáltatói szektor hozzájárulása a gazdasági teljesítményhez. A mezőgazdasági

[18] Borzán A. (2000): *Integráció a magyar-román-szerb határon, avagy a Duna-Körös-Maros-Tisza eurorégió*. Bárka, 8(1). 43–46.

[19] Fogelquist, A. F. (2011): *Politics and Economic Policy in Yugoslavia, 1918–1929*. Global Geopolitics Net, Los Angeles.

[20] Hardi T. (2012): *Duna-stratégia és területi fejlődés: A folyó lehetséges szerepe a területi fejlődésben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

termelésre nem jellemző a gépesítettség és az állattenyésztésben a takarmányok használata nem kiforrott. Az ország déli részének fürdőhelyei, a szakrális jelentőséggel bíró építészeti és kulturális emlékhelyek, valamint a természetvédelmi övezetek tartoznak ide, ebből fakadóan érthető, hogy nem a gépesített termelés, a nyersanyagok földolgozása, hanem a szolgáltatások játszanak kiemelkedő szerepet ezekben a körzetekben.

Az ország vidéki területeinek mozaikja azért jelent fontos kihívást a jövőbeni gazdaságpolitikai döntések számára is, mert kérdéses, hogy a jövőben esetlegesen meginduló EU-s támogatásokat hogyan tudják felhasználni déli szomszédunknál. Mindezek mellett az ország integrálódásának társadalmi fogadtatása is nagyban függ a vidéki terek népességétől is, hiszen nagyobb részarányt képviselnek Szerbia népességében, mint az Unió régi és jelenlegi tagállamaiban.

ÖSSZEGZÉS, KÖVETKEZTETÉSEK

Amint láthattuk, Szerbia gazdasága az elmúlt évtizedben növekedési pályán volt. Bár a modern alternatív^[21] közgazdasági irányzatok megkérdőjelezik a növekedés pozitív voltát,^[22] egy újjáépítésre szoruló országra ez nyilván nem igaz. A válság hatására recesszióba süllyedt Szerbia, a viszonylag szigorú költségvetési politikán is enyhíteni kellett ennek hatására. A kedvező költségvetési adatok ellenére sem nyerte meg az ország a nemzetközi piacok bizalmát, ezért külső pénzügyi segítségre szorult Szerbia.

A nemzetközi fizetési mérleg jelentős hiánya minden nyugat-balkáni országra jellemző, ez alól Szerbia sem kivétel. A versenyképesség növelése ezért a következő években meghatározó feladat kell, hogy legyen. Emellett a külföldi működő tőke országba vonzása is fontos lenne a jövőben. A hazai deviza árfolyamának stabilizálása az államadósság és a fizetési mérleg hiányának finanszírozása szempontjából is kívánatos lenne. Nem lehet persze arról sem megfeledkezni, hogy – mint például Magyarországon – a devizában eladósodott magánszemélyek terheit is jelentősen növeli a hazai fizetőeszköz gyengülése, igaz, hogy az export rövid távú támogatására (fizetési mérleg javítására) megfelelő eszköz a gyenge árfolyam.

Az ország azonban minden bizonnyal a politikai szférában szorul a leginkább stabilizálásra, mert így az elért eredményeket legalább az országba vetett bizalom fokozatos növekedése kísérhetné, a megtett erőfeszítések talán nagyobb eredményekkel járhatnának. Ezáltal az Európai Unió integráció is nagyobb lendületet kaphatna, amely tovább javíthatná a jövőbeni kilátásokat.

A dolgozat célja az volt, hogy egy rövid állapotképet, helyzetképet adjon Szerbiáról, annak fényében, hogy az országnak jövőbeni fejlődési pályájáról döntenie kell a közjövőben. A társadalmi állapot, a történelmi sajátosságok,

[21] Tóth, G. (2012): Bionómia és gazdasági teológia. A fenntarthatóság gazdasági paradigmája felé. In: Róbert Péter: *Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság*. Kautz Gyula Emlékkonferencia, SZE, Győr. 16–27.

[22] Tóth, G. (2013): *Bionómia*. Lépések, 55(1). 4–5.

a jelentős veszteségek, valamint az egyre erőteljesebb geopolitikai ellentétek, taszító- és vonzerők – melyek külső adottságként bonyolítják Szerbia szituációját – arra engednek következtetni, hogy rövid időn belül az ország nemzetközi státusza nem fog megváltozni. A tanulmány sokkal inkább a belső adottságok bemutatására összpontosított, a külső befolyásoló tényezők csak érintőlegesen kerültek előtérbe – leginkább az ország-definíciós és külkereskedelmi problémák feltárása során.

IRODALOM

- Bogdanov, N. – Meredith, D. – Efstratoglou, S. (2008): *A Typology of Rural Areas in Serbia*. <http://www.doiserbia.nb.rs/img/doi/0013-3264/2008/0013-32640877007B.pdf> (Letöltve: 2013.05.10.)
- Borzán A. (2005): *Centrum és periféria regionális szintek a magyar-román térszerkezeten belül*. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés konferencia előadásai. Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 87–95.
- Borzán A. (2000): *Integráció a magyar-román-szerb határon, avagy a Duna-Körös-Maros-Tisza eurorégió*. Bárka, 8(1). 43–46.
- EBRD (2012): *Transition Report 2012. Integration Across Borders*. <http://www.ebrd.com/downloads/research/transition/tr12.pdf> (Letöltve: 2014.03.22.)
- Clarence, E. – Campestrin, E. (2010): Foglalkoztatás és munkaerőpiacok. In: Horváth Gy. – Hajdú Z. (szerk.) (2010): *Regionális átalakulási folyamatok a Nyugat-Balkán országában*. MTA RKK, Pécs. 187–212.
- Csiszárík-Kocsir, Á. (2012): *A gazdasági válság hatására kialakult recesszió érzékelése egy kérdőíves kutatás eredményeinek tükrében*. Humánpolitikai Szemle, 2012. március. 52–60.
- Csiszárík-Kocsir, Á. – Fodor, M. – Medve, A. (2013): The context of the macro data and the characteristics of the General Government in Central Europe. In: Yan Han (ed.): *International Proceedings of Economics Development and Research*. Economics, Marketing and Management. Vol. 59., IACSIT Press. 195–199. <http://www.ipeidr.com/vol59/040-ICEMM2013-P00033.pdf>
- Fodor M. – Szilágyi T. P. (2014): A wellness, mint egészségmegőrző projekt lehetőségei a régiók fejlesztésében fogyasztói primer adatok tükrében. In: *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században IV*. Óbudai Egyetem, Budapest. 281–290.
- Fogelquist, A. F. (2011): *Politics and Economic Policy in Yugoslavia, 1918–1929*. Global Geopolitics Net, Los Angeles.
- Hardi T. (2012): *Duna-stratégia és területi fejlődés: A folyó lehetséges szerepe a területi fejlődésben*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- IMF (2014): *World Economic Outlook (WEO)*, 2014 április. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/index.aspx> (Letöltve: 2014. 06. 09.)
- Mazower, M. (2004): *A Balkán*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- Prévélakis, G. (2007): *A Balkán. Kultúra és geopolitika*. Imedias, Kozármisleny.
- Statistical Office of the Republic of Serbia (2014): *Serbian Regional GDP 2011–2012*. <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/userFiles/file/Nacionalni/Radni%20dokument%202012%20engleski.doc> (Letöltve: 2014.08.07.)

- Szabó, D. R. (2014/a): *Állami programok építőipari vállalkozásokra gyakorolt várható keresletnövelő hatásai*. The Publications of the MultiScience XXVIII. MicroCad International Multidisciplinary Scientific Conference. Miskolc.
- Szabó D. R. (2014/b): *Policentrikus Magyarország: Problémák és lehetséges stratégiák*. In: *Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben*. International Research Institute, Komárno. 18–25.
- Szigeti, C. – Borzán, A. – Farkas, Sz. (2013): *Alternative indicators: can socio-economic advancement be measured?* Tér-Gazdaság-Ember, 1(3) 88–102.
- Szigeti, C. – Tóth, G. – Borzán, A. – Farkas, Sz. (2014): *GDP Alternatives and their Correlations*. Journal of Environmental Sustainability, 3. 35.
- Tóth, G. (1993): *Japanese Business Activity from a Hungarian Point of View*. Acta Oeconomica 45. 401–420.
- Tóth, G. (2012): *Bionómia és gazdasági teológia. A fenntarthatóság gazdasági paradigmája felé*. In: Róbert Péter: *Gazdaság és morál: tiszta társadalom, tiszta gazdaság*. Kautz Gyula Emlékkonferencia, SZE, Győr. 16–27.
- Tóth, G. (2013): *Bionómia*. Lépések, 55(1). 4–5.

A FELHASZNÁLT ADATOK EGYÉB FORRÁSAI

- Eurostat, Bővítésben részt vevő országok adatai, (Enlargement Countries data): http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/enlargement_countries/data/main_tables
- Európai Központi Bank hivatalos oldala: <https://www.ecb.europa.eu/home/html/index.en.html>
- Szerb Nemzeti Bank Hivatalos oldala: <http://www.nbs.rs/internet/english/>
- Szerb Központi Statisztikai Hivatal hivatalos oldala: <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Default.aspx>

ENGLISH ABSTRACT

Serbia is a candidate country of the European Union, a participant of the integration process. The study will show that what kinds of indicators play the most important role in the widely used and cited literature, to analyse the international competitiveness and integration maturity of the states. These criteria and indicators are however not sufficiently complex, the social analysis of an entering country is also essential. The EU has become a community of values and law, where it is increasingly difficult to represent and preserve the national differences. This statement is not only true on economic indicators; in cultural and social aspects it also can be observed. In this context, the future prospects should also be addressed, that will characterize our southern neighbour. In this way, the end of our study we do not have any conclusions, than those generally made up of research institutes of international organizations. In light of this the choice of the economic policy instruments may also change.

Szent László király (1046-1095, uralkodott 1077-1095) hermája a győri bazilika Héderváry kápolnájában

GAZDASÁG

A legnagyobb magyar elektronikai vállalkozások operatív gazdálkodásának elemzése, avagy a cégkockázat befolyásoló tényezői

BEVEZETŐ ÉS A VÁLASZTOTT TÉMA INDOKLÁSA

Az elektronikai tevékenységet folytató cégeknek több mint 80 százaléka kisvállalkozás, és alig 2-3 százalékuk nagyvállalat.^[3] A kevés számú nagyvállalat közül a magyar TOP 100-ként emlegetett rangsorba minden évben egyre több elektronikai vállalkozás kerül be, ezért vizsgálatunk középpontjába az elektronikai ágazatba tartozó legnagyobb cégeket helyezük.

Az alábbi három hivatkozással szeretnénk megindokolni vizsgálatunk tárgyát:

1. „... A magyar elektronikai ipar az egyik legdinamikusabban fejlődő gazdasági ágazat, mivel a hazai GDP-hez a legnagyobb mértékben járul hozzá. Az OECD korábbi elemzése szerint a magyarországi ipari termelésen belül az elektronikai ipar arányát tekintve holtversenyben harmadik a világranglistán: Dél-Korea, Finnország után hazánk Japánnal osztozik a dobogós helyen.^[4] A Magyarországon megtelepedett gépjárműipari és elektronikai gyártó vállalatok érdekei és céljai egybeesnek azzal a kormányzati prioritással, hogy Magyarország Európa legversenyképesebb termelési központjává váljon.”^[5]
2. „... Az európai elektronikai ágazat a szélesebb értelemben vett európai ipar versenyképességét is előmozdítja, mivel kulcsfontosságú alaptermékgyártóként szolgál számos további ágazat számára, az energiaipartól kezdve az autógyártáson át az egészségügyig. Az elektronikai ágazat fejlődése ezért kulcsfontosságú az európai gazdasági növekedés és foglalkoztatás szempontjából .... Az európai elektronikai ipar 2000 óta évente 5%-os növekedést ért el., Napjainkban közvetlenül 200 000 főt foglalkoztat, közvetett módon hozzájárul további egymillió munkahely létehez, és ezen felül is lenne igény képzett munkavál-

[1] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, tanszékvezető egyetemi (docens) (szeva@sze.hu).

[2] Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Gazdasági Elemzések Tanszék, habilitált egyetemi docens (katitse@sze.hu)..

[3] http://www.kormany.hu/download/0/60/80000/NagyReformkonyv-teljes_HU.pdf.

[4] Bubrik Gáspár: Felfutásra kész a magyar elektronikai ipar. (2011.08.05.) Elérhető: http://www.innoteka.hu/cikk/felfutasra_kesz_a_magyar_elektronikai_ipar.117.html.

[5] Termelés, versenyképesség, munkahelyteremtés: második iparstratégiai és innovációs csúcs. Elérhető: <http://www.amcham.hu/termeles-versenykepesebb-munkahelyteremtes-masodik-iparstrategiai-es-innovacios-csucs>.

lálókra. Az elmúlt 15 évben európai szinten jelentős erőfeszítések történtek az ágazat ipari és technológiai klasztereinek kialakítása érdekében. A kínálkozó lehetőségek bősége és az iparág kihívásai halaszthatatlanná teszik az ezen a területen Európa-szerte tett erőfeszítések fokozását és összehangolását. Európa összes gazdasági ágazata profitálhat ennek a stratégiának a révén, mivel a GDP legalább 10%-a az elektronikus termékekhez és szolgáltatásokhoz köthető.”^[6]

3. „..... A járműipari és az elektronikai ágazat a magyar gazdaság meghatározó szegmensei. Az EUROSTAT és a KSH adatai szerint 2011-ben a feldolgozóipar bruttó kibocsátásának 20%-át, illetve 22%-át, exportjának 30%-át, illetve 55%-át adták, közvetlenül 106 ezer, illetve 152 ezer főt foglalkoztattak. Nincsen olyan ágazat, amely valamely módon ne kapcsolódna az elektronikához. Az ágazatra az jellemző, hogy rendkívül munkaerőköltség-érzékeny, mivel főleg összeszerelő tevékenységet folytat, magas importhányaddal dolgozik, és nagyon alacsony hozzáadott értékkel működik, a kutatás-fejlesztési tevékenység aránya és mértéke szintén nagyon alacsony.”^[7]

Az elmúlt években több elektronikai vállalkozás ment csődbe, vagy hatalmas veszteséget számolt el, és ezért külföldre vitte tevékenységét (például a Sony). A 2008. évi globális pénzügyi-gazdasági válság rendkívül kedvezőtlenül hatott a vállalkozások üzletmenetére, ami felhívja a figyelmet az operatív gazdálkodás fontosságára: a meglévő vagyonnal való folyamatos gazdálkodásra, a napi működés feltételeinek biztosítására, amelynek két alapvető területe a vállalati költség- és árkalkuláció, valamint a forgótőke menedzselése.^[8] Másképpen fogalmazva: Jövedelmezően működni a fizetőképesség megtartásával, eladósodás nélkül és zökkenőmentes üzletmenet mellett! A jövedelmező működés megvalósításához elengedhetetlen a szisztematikusan átgondolt költség- és árkalkuláció, míg a fizetőképességet közvetlenül befolyásolja a forgótőke menedzselése. Ebben a munkában éppen ezért ezt a két gazdálkodási területet is vizsgáljuk a magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek esetében a 2008–2013 közötti időszakban.

AZ ELEMZÉS LOGIKÁJA ÉS ESZKÖZTÁRA

A szóban forgó elektronikai vállalkozások – általunk javasolt – pénzügyi-gazdasági elemzésének logikája két forráson alapul. Az egyiket az EkoWIN pénzügyi elemző, előrejelző és vállalatértékelő szakértői rendszer jelenti, a másikat pedig az 1. ábrán közöljük. Ez alapján készítünk értékelést a legnagyobb hazai cégeket felölelő elektronikai ágazat operatív gazdálkodásának elemzésével.^[9]

[6] Európai Bizottság, Magyarországi képviselő. Elérhető: http://ec.europa.eu/magyarorszag/press_room/press_releases/20130524_elektronikai_agazat_hu.htm.

[7] Sipos M. (2011): *A visegrádi négyek elektronikai ipara*. (4. rész: Magyarország). Elektronet, 20. évf. 7. sz. 10–11.

[8] Nem feledve a napi üzletmenet feladatait és teendőit (felsorolásszerűen): szerződéskötések és -teljesítések, a céginformációk szerzése a szerződéses partner helyes megválasztásához, a saját fizetési kötelezettség teljesítése, a fizetési mód megválasztása, a vevő- és a szállítóállomány ellenőrzése, munkáltatói jogok betartása és az üzleti év lezárásának tennivalói.

[9] Katits E. (2010): *A vállalati válság pénzügyi menedzselése*. SALDO, Budapest.

1. ábra: Javaslat a vállalkozások pénzügyi átvilágításához

<i>1. Jövedelmezőségi helyzet</i>	→	<i>2. Pénzügyi helyzet</i>	→	<i>3. Vagyoni helyzet</i>
■ PROFITSTABILITÁSI RÁTÁK		■ LIKVIDITÁSI RÁTÁK		
■ PROFIT ÉS CASH ALAPÚ FEDEZETI ANALÍZIS		■ ADÓSSÁG- ÉS HITELKÉPESSEGI RÁTÁK		
■ Működési, finanszírozási és kombinált fedezet foka		■ HATÉKONYSÁGI RÁTÁK		
		■ FINANSZÍROZÁSI ERŐ		
		■ NÖVEKEDÉSI RÁTÁK		
		■ Tőkepiaci értékelésem alapuló ráták (nyrt.!) Fund flow kimutatás		
		■ Cash flow számítás		
		■ EBIT-EPS analízis		

Forrás: Katits, 2007, 258. módosítva.

Mivel kizárólag az e-beszámolóról letöltött mérleg és eredménykimutatás adatok alapján végzünk elemzést, az 1. ábrában közölt pénzügyi eszköztárba tartozó összes módszert nem tudjuk alkalmazni, de a nagybetűvel írtakat igen. Ebben a munkában pedig – a választott téma miatt – kizárólag a dőlt betűvel jelölt számításokon alapuló elemzések közreadása a célunk.

Amíg 2011-ben a magyar TOP 100-ban 10 elektronikai vállalkozás, addig 2012-ben már csak 8 elektronikai társaság szerepel. A csökkenés egyik oka az, hogy a Temic Telefunken Hungary Kft. beolvadt a Continental Automotive Hungary Kft.-be, így 2012-ben már önálló cégeként nem jelent meg. A csökkenés másik oka az, hogy a Sanyo Hungary Kft. 2012-ben 135. (2011-ben a 79.) helyen állt az elért értékesítési árbevétel rangsorban. Az elemzésbe így azt a nyolc céget vontuk be, amelyek mindkét évben a legjobbak között voltak (1. táblázat).

1. táblázat: Az elemzésbe vont vállalatok és azok helyezése az értékesítés nettó árbevétele alapján

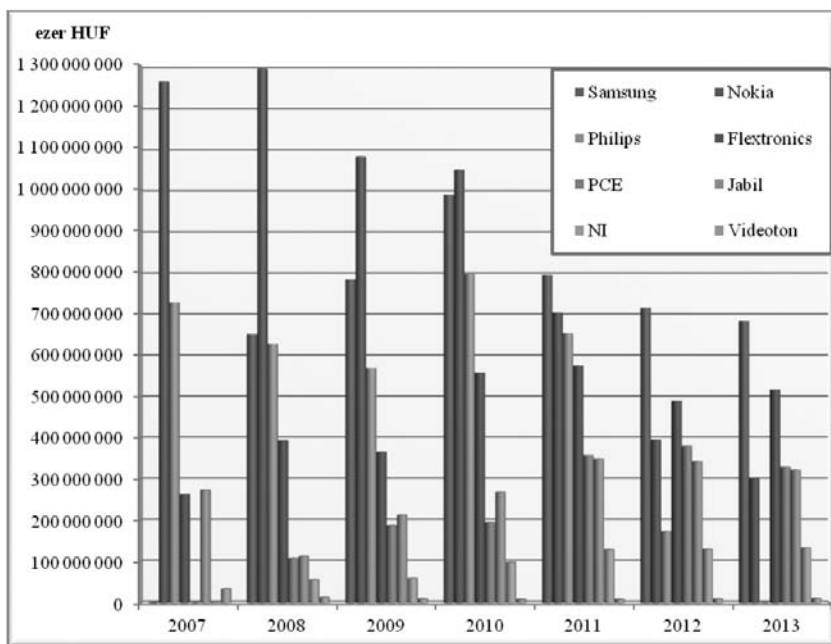
Vállalat rövidített neve	Helyezés		
	2010.	2011.	2012.
Samsung	5.	5.	5.
Nokia	4.	6.	16.
Philips	6.	8.	55.
Flextronic	14.	12.	12.
PCE	38.	20.	17.
Jabil	24.	21.	22.
NI	79.	68.	73.
Videoton	93.	98.	91.

Forrás: HVG 2013. január 5. és 2013. november 9. adatai alapján saját szerkesztés.

VAJON JÖVEDELMEZŐ A GAZDÁLKODÁS?

Egy vállalkozás operatív gazdálkodásának éltető ereje a tevékenységének értékesítési árbevételt generáló képessége. A 2. ábra szerint a nettó értékesítési árbevétel alakulásában megfigyelhetjük azt, hogy a 2010-ig, Magyarország vezető elektronikai cége, a Nokia értékesítési árbevétele évről évre csökkent, és 2011. évtől kezdve a Samsung vette át a vezetést. A Nokia bevételeinek csökkenése mellett leépítette tevékenységét és vagyonát. Ennek egyik oka valószínűleg az, hogy a finnországi Nokia részvényei 90%-kal csökkentek az elmúlt években. Ez a folyamat az iPhone megjelenésével indult el. A másik ok a Samsung megjelenése, illetve termékeinek androidos alkalmazása, amellyel szintén nem tudnak versenyezni a Nokia Symbion rendszerű telefonjai. A Nokia a gyártási tevékenységének egy részét áthelyezte Ázsiába. Érdekes az, hogy 2009-ben a Jabil és a PCE is majdnem megduplázta értékesítési árbevételét az előző évhez képest, illetve a Jabil 2011-ben is.

2. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai iparba tartozó cégek által elért értékesítési nettó árbevételének alakulása 2007-2013 között

Forrás: Saját szerkesztés az e-beszámoló adatai alapján.

Az eredménykimutatás egyes tételeinek vizsgálatával és szembeállításával a vállalkozások eredményességét ítélni lehet. A kapott eredmények fontosak lehetnek nemcsak a részvényesek és befektetők, hanem a megrendelők, a szállítók, de más „érdekeltek” számára is. A működési és a nettó jövedelmezőség, valamint a nagyságukat befolyásoló tényezők alakulását a 2. táblázat szemlélteti.

2. táblázat: A TOP 100 elektronikai iparhoz tartozó cégek működési és nettó jövedelmezősége, valamint a nagyságukat befolyásoló tényezők alakulása

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Működési profithányad (%)	0,73	4,43	-3,89	-2,79	1,28	-0,26	-4,75	18,18
Nettó profithányad (%)	0,86	4,51	-5,21	-5,31	1,33	-0,51	2,05	62,63
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	52,63
Árbev. arányos összpts. (%)	98,22	94,17	104,23	106,23	98,75	98,71	88,07	70,93
Költségarány	0,06	0,04	0,03	0,17	0,03	0,15	0,42	0,48
2009.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Működési profithányad (%)	4,43	4,46	-4,37	0,62	2,06	1,59	-9,48	27,20
Nettó profithányad (%)	4,87	3,90	-4,76	0,15	0,84	-0,66	-8,49	55,35
Osztalékfedezettség (%)	-	-	-	-	-	-	-	115,42
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	86,64
Árbev. arányos összpts. (%)	94,78	94,74	103,61	100,38	98,28	98,68	93,23	61,59
Nyereség arányos összpts.	21,38	21,23	-23,73	160,73	47,67	61,96	-9,84	2,26
Költségarány	0,05	0,05	0,03	0,09	0,02	0,11	0,46	0,86
2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Működési profithányad (%)	0,21	3,19	-1,94	0,62	3,19	0,95	4,94	24,38
Nettó profithányad (%)	0,37	3,05	-1,51	0,83	1,83	-1,48	5,87	67,21
Osztalékfedezettség (%)	-	13,78	-	-	-	-29,69	100,07	126,80
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	725,75	0,00	0,00	0,00	-336,79	99,93	78,86
Árbev. arányos összpts. (%)	99,26	96,89	103,08	100,71	96,98	102,50	84,23	62,13
Nyereség arányos összpts.	466,42	30,40	-53,13	162,80	30,36	107,67	17,05	2,55
Költségarány	0,04	0,05	0,01	0,05	0,02	0,11	0,28	0,80

2011.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Működési profit-hányad (%)	4,53	3,40	-0,51	-0,26	1,92	1,29	7,81	22,76
Nettó profithányad (%)	4,22	2,63	-2,02	-1,00	0,87	1,53	8,15	77,66
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	100,88	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	68,98
Árbev. arányos összkts. (%)	94,15	95,16	98,67	100,64	98,88	98,43	82,65	63,92
Költségarány	0,06	0,07	0,02	0,09	0,01	0,11	0,28	1,00
2012.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Működési profit-hányad (%)	4,64	-1,04	2,82	0,40	2,00	1,08	4,25	29,86
Nettó profithányad (%)	4,31	-1,21	-0,24	0,17	1,23	0,61	4,62	60,46
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	99,99	80,65
Árbev. arányos összkts. (%)	94,45	99,94	100,10	98,84	97,45	101,14	88,28	56,65
Költségarány	0,05	0,11	0,07	0,10	0,01	0,11	0,24	0,96
2013.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton	
Működési profit-hányad (%)	3,64	0,70	0,40	1,18	2,28	-1,90	27,31	
Nettó profithányad (%)	3,09	0,59	0,17	0,76	1,70	-1,51	75,70	
Osztalékfizetési ráta (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	150,5	0,00	0,00	
Árbev. arányos összkts. (%)	95,25	100,00	98,84	98,53	96,70	93,59	54,32	
Költségarány	0,07	0,07	0,10	0,02	0,14	0,23	1,05	

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámoló adatai alapján.

A vállalati jövedelemtermelő képességet lehet a működési és a nettó, valamint a tiszta jövedelmezőség^[10] számításával elemezni. A működési profithányad a vizsgált vállalati szektor fő tevékenységének jövedelmezőségét olyan fázisban értékeli, ami még nem veszi tekintetbe a finanszírozási döntések hatásait. A negatív érték a vállalat veszteséges működését jelzi.^[11] A vizsgált vállalatok esetében 2008–2013 közötti időszakban is találunk veszteségesen működő céget. Az alábbi két megjegyznivalónk van:

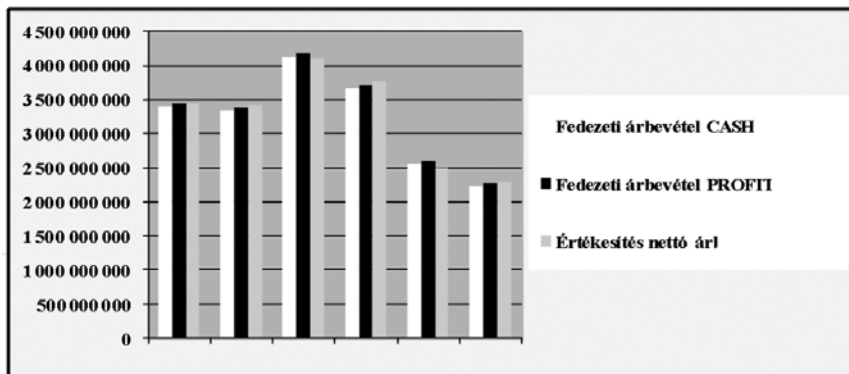
1. A nettó jövedelemnek kell(ene) fedezetet nyújtani a hitelezői törlesztési követelményekre, a tulajdonosi osztalékélvárásokra és még a növekedést serkentő befektetésekre is!
2. A relatíve magas értékesítési árbevételi értékek egyáltalán nem tükrözik a vállalatok magas profittermelő képességét.

A veszteségesen működő vállalatok – amit a 3. táblázatban a negatív érték jelez – nem tudtak osztalékot fizetni, hitelt törleszteni, új befektetéseket finanszírozni, illetve tartalékolni. Így ezeknél a vállalatoknál az osztalékfedezettséget nem számolhattuk és az osztalékfizetési ráta pedig nulla. A vizsgált vállalatok költséghatékonysága – a Videoton kivételével – nem megfelelő, mivel az árbevétel arányos összköltség vagy 100%-hoz közeli, vagy meg is haladja azt. A fix és a változó költségek aránya számításánál kedvező információt kaptunk, mivel ez – a Videoton kivételével – minden esetben nagyon alacsony. Egyértelműen megállapíthatjuk azt, hogy a legtöbb vállalat működési jövedelemtermelő képességét kellene fokozni.

A 3. ábra TOP 100 elektronikai ágazat profit alapú fedezeti árbevételének (fekete színnel jelöltük), cash alapú fedezeti árbevételének (fehér színnel jelöltük) és az eredménykimutatásban közölt értékesítés nettó árbevételének (sárga színnel jelöltük) nagyságát mutatja. Amennyiben a fekete színnel jelölt oszlop kisebb, mint a sárga oszlop, úgy az értékesítés működési profittal zárta az adott üzleti évet. Ezt látjuk a 2009., a 2011. és a 2013. üzleti évben. A fordított eset arra utal, hogy az elektronikai ágazat üzleti forgalma működési veszteséget hozott. Erre példa a 2010. és a 2012. év. Ha mégis pozitív az eredménykimutatásban az 'Üzemi (üzleti) tevékenység eredménye' (ÜTE), akkor az értékesítésen felül egyéb bevételt realizált és az aktivált saját teljesítmények értékének pozitív nagysága is növelte az összes bevételt, amelyekkel a működési költségeket szembeállítva, az ÜTE pozitív értékkel szerepelt.

[10] Működési jövedelmezőség: az üzemi (üzleti) tevékenység eredménye és az értékesítés nettó árbevételének aránya; Nettó jövedelmezőség: az adózott eredmény és az értékesítés nettó árbevételének aránya; Tiszta jövedelmezőség: a mérleg szerinti eredmény és az adózott eredmény aránya.
 [11] Katits E. (2012): *A vállalati válságmenedzselés gazdaságunkban, avagy hogyan (ne) menedzseljünk!?* Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyi szekció, Győr, 2012. 06. 12.

3. ábra: A magyar TOP 100 elektronika ágazat profit és cash alapú fedezeti árbevételének, valamint értékesítés nettó árbevételének alakulása

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámoló kimutatásai alapján.

Ezen kívül a 3. ábrán a fehér színű oszlop alapján jelölt érték csak nagyon kis mértékben alacsonyabb a fekete színű oszlop szerinti jelölt értékhez képest, úgy ez jelzi az ágazat terv szerint elszámolt értékcsökkenés leírásának azt a mértékét, amely a pénzkifizetéssel nem járó nagyság, és ami ugyanekkora mértékben csökkentette a cash alapú fedezeti árbevétel nagyságát a profit alapú fedezeti árbevétel nagyságához képest.

VAJON FIZETŐKÉPESEK A VIZSGÁLT VÁLLALKOZÁSOK?

A fizetőképesség vizsgálatát itt kizárólag a záró mérleg adataival – statikusan – végeztük. A likviditási ráták megmutatják a vállalatok képességét a rövid lejáratú kötelezettségeinek teljesítésére. Minden vállalat számára fizetőképesség és -készség megtartása túlélési feltétel.^[12]

A 3. táblázat a vizsgált vállalatok likviditási rátáinak alakulását közli.

3. táblázat: A TOP 100 elektronikai iparhoz tartozó cégek likviditási fokozatainak alakulása

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Likviditás I. fokozata	0,314	0,011	0,001	0,011	0,023	0,136	2,253	0,747
Likviditás II. fokozata	1,974	1,341	0,709	0,873	1,038	0,967	3,164	1,964
Likviditás III. fokozata	2,908	1,645	0,895	1,329	1,137	1,120	4,561	2,143

[12] Katits E. (2010): i. m., 333.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ELEKTRONIKAI VÁLLALKOZÁSOK...

2009.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Likviditás I. fokozata	0,497	0,017	0,001	0,006	0,073	0,091	0,803	1,621
Likviditás II. fokozata	1,620	2,017	0,688	0,845	1,013	1,147	1,502	3,024
Likviditás III. fokozata	2,342	2,314	0,854	1,179	1,167	1,382	2,509	3,031
2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Likviditás I. fokozata	0,568	0,011	0,000	0,003	0,145	0,004	0,368	1,759
Likviditás II. fokozata	1,486	1,250	0,874	0,798	1,029	0,783	1,420	3,017
Likviditás III. fokozata	2,144	1,368	1,078	1,169	1,199	1,221	2,169	3,026
2011.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Likviditás I. fokozata	0,315	0,010	0,000	0,003	0,108	0,002	0,300	1,501
Likviditás II. fokozata	1,733	0,906	0,960	0,788	0,965	0,499	2,482	2,814
Likviditás III.	2,325	1,014	1,178	1,229	1,171	0,921	3,610	2,823
2012.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Likviditás I. fokozata	0,011	0,035	0,008	0,005	0,088	0,002	0,772	1,495
Likviditás II. fokozata	2,181	0,842	0,970	0,966	1,008	0,469	3,618	2,761
Likviditás III.	2,725	1,152	1,184	1,318	1,171	0,936	5,296	2,768
2013.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton	
Likviditás I. fokozata	0,00	0,14	0,01	0,11	0,00	1,34	1,60	
Likviditás II. fokozata	4,12	2,30	1,08	1,04	0,49	3,54	2,49	
Likviditás III.	5,04	2,61	1,28	1,07	1,05	5,19	2,49	

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámolók adatai alapján.

A likviditás I. fokozata nagyon alacsony minden évben a Nokia-nál, a Philips-nél, a Flextronics-nál és a Jabil-nál. Ezek a cégek a rövid lejáratú kötelezettségeik csupán 0-10 százalékát tudják fedezni pénzeszközeikkel. A likviditás III. fokozat banki adóminősítés gyakorlatában elfogadott értéke 2 körüli nagyság. A vállalatok számára az a kedvező, ha ez az arány egyre növekvő (bizonyos mértékig), ami az azonnali fizetőképesség javulását jelzi. A vizsgált vállalatok közül nem érte el a 2 körüli értéket a Philips, a Flextronics, a PCE és a Jabil, a Nokia – a 2009. és a 2013. év kivételével – egyik évben sem. A likviditási gyorsráta minden vállalkozásnál alacsonyabb a likviditás III. fokozatánál, ami azt jelzi, hogy a cégek készletállományával kapcsolatos gazdálkodást és piaci helyzetet kell a vizsgálat előterébe állítani.

MEKKORA AZ ADÓSSÁG? MILYEN A HITELKÉPESSÉG?

A vállalatok adósság- és hitelképességéről szerzett információk különösen fontosak a befektetők számára. A jövedelmező kölcsöntőke alapok javítják a részvénytőke arányos megtérülési ráta (ROE) értékét. Emellett azonban a kölcsöntőke arányának növelése az üzleti és finanszírozási kockázatot is emeli, sőt ha túl nagymértékben veszik igénybe, akkor ez finanszírozási lehetetlenséget is okozhat.^[13] A nagyobb kötelezettségarány a vállalkozás későbbi pozícióját rontja, ugyanis a törlesztés időszakára az adott vállalatot olyan gazdasági pozícióba kell hozni, hogy a tőke kivonás ne jelentsen válságos helyzetet. Kétharmados érték felett válik kritikussá a helyzet.^[14]

4. táblázat: A TOP 100-ba tartozó elektronikai cégek adósság- és hitelképességi rátáinak alakulása

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Tulajdonosi arány (%)	57,87	42,34	-12,98	36,31	10,03	20,85	92,44	85,00
Eladósodási arány	12,37	-	-	56714,55	-	5,89	213,14	119,48
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	8,73	0,00	0,00	0,00	0,00	16,00	0,44	0,88
Összes tartozás/Összes eszköz (%)	30,99	53,35	102,58	55,12	86,12	77,97	6,96	12,70

[13] Uo. 334.

[14] Fehér M. – Somogyváriné Cz. I. – Szabó M. G. M. (1996): *Mérlegtan és mérlegelemzés*. Janus Pannonius Könyvkiadó, Pécs.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ELEKTRONIKAI VÁLLALKOZÁSOK...

2009.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Tulajdonosi arány (%)	51,86	58,72	-20,04	24,15	11,35	20,30	83,98	88,92
Eladósodási arány	30,94	-	-	-	3,72	1,17	435,27	158,67
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	4,20	0,00	0,00	0,00	35,95	81,89	0,22	0,65
Összes tartozás/ Összes eszköz (%)	37,26	37,16	109,12	64,96	85,00	78,41	15,10	8,85
2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Tulajdonosi arány (%)	44,81	32,58	0,34	21,04	23,63	11,85	77,85	88,94
Eladósodási arány	-	-	-	-	4,95	0,67	-	277,38
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	23,87	125,43	0,00	0,37
Összes tartozás/ Összes eszköz (%)	40,96	64,89	88,39	69,45	74,34	86,10	20,64	8,95
2011.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Tulajdonosi arány (%)	48,13	12,67	10,21	22,49	31,73	8,46	80,22	88,41
Eladósodási arány	-	-	-	-	20,64	-	-	837,99
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	5,32	0,00	0,00	0,12
Összes tartozás/ Összes eszköz (%)	38,26	84,17	80,19	66,36	67,06	88,51	15,91	9,47
2012.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Tulajdonosi arány (%)	60,96	33,23	12,12	25,24	36,17	11,51	78,42	88,54
Eladósodási arány	-	-	-	-	5753,32	-	-	-
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,02	0,00	0,00	0,00
Összes tartozás/ Összes eszköz (%)	32,81	61,30	77,40	61,11	62,54	84,62	12,58	9,49
2013.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton	
Tulajdonosi arány (%)	78,63	63,91	25,55	30,89	20,96	79,32	87,04	
Eladósodási arány	-	-	-	8416,17	-	-	-	
Idegen tőke/Saját tőke arány (%)	0,00	0,00	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00	
Összes tartozás/ Összes eszköz (%)	17,61	26,68	63,69	67,79	75,18	15,64	11,31	

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámolók adatai alapján.

A tulajdonosi arány negatív a Philips esetében 2008-2009-ben, és 2010-től kezdve igaz, hogy pozitív, de nagyon alacsony. 2012-ben az osztóke 12,12%-át képezi a tulajdonosok tőkéje, amiből arra lehet következtetni, hogy a tulajdonosok a vállalat teljes kockázatának csak nagyon kis részét vállalják. Az NI és a Videoton esetében pedig ez az érték minden évben magas, azaz a két cég tulajdonosai viselik a vállalkozásuk működtetésének, kockázatának nagy részét. Az eladósodási arány nagyon változatos képet mutat a vizsgált időszakban. Összességében nem jellemző a vállalatokra az, hogy hosszú lejáratú hitelekkel finanszíroznák működésüket. Az összes tartozás aránya az összes eszközből nagyon magas, sőt 2008-ban és 2009-ben 100% feletti a Philipsnél, ami azt jelenti, hogy az összes eszközt hitelből finanszírozzák, illetve saját tőkevesztés történt. Ezek a magas értékek azt jelentik, hogy vállalatok már nem nagyon tudnak olyan hitelt igénybe venni, amelynek eszköz a fedezet-biztosítéka.

VAJON ZÖKKENŐMENTES AZ ÜZLETMENET?

Itt a vállalkozások működésének hatékonyságát vizsgáljuk a pénzügyi helyzetfeltárásban jól ismert eszközökkel. Az alacsony hatékonyságú eszközhasznosítás többletfinanszírozási igényt támaszt, felesleges kamatterheket ró a vállalatokra, s a befektetett tőkére alacsonyabb megtérülési rátát okoz. Az alacsony hatékonysági ráták, vagy azok romlása utalhat behajthatatlan követelések létezésére, vagy a készletek és felszerelések avulása miatti értékvesztésre.^[15] A hatékonysági ráták azt mutatják, hogy az egyes eszköztípusokba befektetett források hogyan aránylanak az általuk létrehozott bevételekhez, illetve az adózott nyereséghez. A vezető elektronikai vállalatok mutatószámait az 5. táblázat tartalmazza.

5. táblázat: A TOP 100-ba tartozó elektronikai cégek hatékonysági rátáinak alakulása

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Videoton
Eszközarányos forgalom	4,95	3,74	5,14	2,67	2,09	1,09	0,55	0,18
Lekötött tőke hatékonysága	21,48	30,62	75,60	10,88	246,47	6,92	0,78	0,24
Készletek fordulatszám	20,15	23,13	26,97	10,64	24,53	9,62	6,02	8,25
Vevői köv. fordulatszám	34,62	452,84	312,24	19,67	2,58	9,00	17658,22	5,71
Forgási idő (nap)	55,60	84,36	64,34	98,60	168,80	274,50	195,19	520,34
Készletlekötési idő (nap)	17,86	15,57	13,35	33,82	14,68	37,43	59,79	43,65
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	10,40	0,79	1,15	18,30	139,66	39,98	0,02	63,03
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	6,01	0,56	0,09	0,79	3,38	33,33	54,49	127,99

[15] Katits E. (2010): i. m.

A LEGNAGYOBB MAGYAR ELEKTRONIKAI VÁLLALKOZÁSOK...

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	8,88	36,24	64,69	38,08	50,92	68,01	4,30	88,45
Finanszírozási idő (nap)	19,38	-19,88	-50,19	14,01	103,37	9,40	55,50	18,17
ROA (%)	4,27	16,90	-26,74	-14,20	2,78	-0,55	1,12	11,14
ROI (%)	6,20	36,46	670,15	-33,27	22,04	-2,26	4,26	14,60
ROE (%)	7,38	39,92	206,07	-39,12	27,70	-2,65	1,21	13,10
2009.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	4,27	3,15	5,30	2,35	3,57	1,83	0,57	0,13
Lekötött tőke hatékonysága	26,35	23,27	78,12	11,10	94,48	12,33	0,97	0,17
Készletek fordulatszáma	16,60	28,55	29,17	10,86	28,33	12,77	3,80	233,40
Vevői köv. fordulatszáma	38,49	287,52	30,34	9,90	4,98	12,21	5497,88	19,41
Forgási idő (nap)	70,28	98,21	63,29	117,08	96,35	166,21	235,92	718,91
Készletlekötési idő (nap)	21,68	12,61	12,34	33,14	12,71	28,20	94,64	1,54
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	38,49	287,52	30,34	9,90	4,98	12,21	5497,88	19,41
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	14,91	0,72	0,06	0,57	6,00	10,97	57,92	256,38
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	9,70	27,68	66,42	59,20	39,02	43,64	7,08	51,62
Finanszírozási idő (nap)	21,34	-13,82	-42,21	10,30	45,98	14,04	87,63	-31,54
ROA (%)	20,78	12,30	-25,24	0,35	3,00	-1,21	-4,84	6,96
ROI (%)	34,17	19,81	276,80	1,07	20,91	-3,19	-17,08	9,14
ROE (%)	40,08	20,95	125,96	1,45	26,46	-5,96	-5,77	7,83
2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	3,82	2,54	4,37	2,93	2,74	2,15	0,95	0,11
Lekötött tőke hatékonysága	32,42	24,17	116,01	17,18	16,55	14,07	1,88	0,15
Készletek fordulatszáma	14,18	33,18	24,23	11,39	23,17	7,16	6,13	141,53

2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Vevői köv. fordulatszám	39,78	292,91	15,15	13,73	4,71	10,78	1724,87	30,97
Forgási idő (nap)	56,33	13,07	38,62	58,10	105,16	84,20	67,06	393,01
Készletlekötési idő (nap)	25,39	10,85	14,86	31,60	15,54	50,29	58,68	2,54
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	9,05	1,23	23,76	26,21	76,40	33,41	0,21	11,63
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	21,90	0,99	0,01	0,29	13,25	0,49	8,32	378,84
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	10,49	32,21	65,75	53,08	61,72	57,98	6,26	48,78
Finanszírozási idő (nap)	23,95	-20,13	-27,14	4,73	30,18	25,72	52,48	-34,61
ROA (%)	1,43	7,72	-6,60	2,44	5,02	-3,18	5,56	7,49
ROI (%)	2,55	22,63	-61,98	8,49	35,24	-10,51	18,21	10,02
ROE (%)	3,20	23,70	-1923,41	11,61	21,26	-26,80	7,14	8,42
2011.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	2,84	2,37	3,44	2,78	3,06	2,92	1,05	0,11
Lekötött tőke hatékonysága	26,68	17,34	76,29	16,32	13,23	19,18	2,55	0,15
Készletek fordulatszám	12,55	26,12	19,64	9,51	22,72	7,82	5,83	117,88
Vevői köv. fordulatszám	35,26	216,21	14,95	13,74	5,62	11,88	2161,42	33,07
Forgási idő (nap)	54,12	16,77	42,42	64,30	88,17	76,55	69,17	411,44
Készletlekötési idő (nap)	28,68	13,78	18,33	37,84	15,84	46,02	61,77	3,05
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	10,21	1,67	24,08	26,20	64,03	30,30	0,17	10,89
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	15,23	1,33	0,01	0,30	8,31	0,22	7,37	397,50
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	20,58	45,94	67,67	52,76	65,34	56,58	6,35	52,88
Finanszírozási idő (nap)	18,31	-30,49	-25,26	11,25	14,51	19,74	55,45	-38,94
ROA (%)	12,01	6,23	-6,94	-2,78	2,66	4,49	8,52	8,29
ROI (%)	20,35	43,03	-36,89	-8,61	23,19	55,05	17,75	11,70
ROE (%)	24,95	49,18	-67,95	-12,34	8,38	53,05	10,62	9,38

A LEGNAGYOBB MAGYAR ELEKTRONIKAI VÁLLALKOZÁSOK...

2012.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	2,61	4,00	2,30	2,68	3,04	3,00	1,20	0,11
Lekötött tőke hatékonysága	25,35	20,16	36,10	16,25	10,67	17,91	6,30	0,15
Készletek fordulatszám	14,63	21,06	13,89	12,49	29,82	7,58	5,70	172,63
Vevői köv. fordulatszám	44,09	201,29	21,78	8,82	5,34	14,03	26637,75	48,78
Forgási idő (nap)	33,27	20,81	43,46	69,95	85,98	73,38	69,52	408,06
Készletlekötési idő (nap)	24,60	17,10	25,92	28,81	12,07	47,47	63,19	2,09
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	8,17	1,79	16,53	40,81	67,42	25,66	0,01	7,38
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	0,51	1,93	1,02	0,37	6,50	0,25	6,33	398,60
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	18,42	34,11	68,54	52,89	68,84	55,78	4,90	56,41
Finanszírozási idő (nap)	14,35	-15,22	-26,10	16,69	10,64	17,35	58,29	-46,94
ROA (%)	11,27	-4,85	-0,55	0,46	3,75	1,82	5,55	6,93
ROI (%)	17,51	-13,62	-2,70	1,24	34,40	14,69	9,13	10,19
ROE (%)	18,48	-14,61	-4,50	1,81	10,37	15,81	7,08	7,82
2013.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton	
Eszközarányos forgalom	2,59	4,59	2,69	5,65	3,58	1,16	1,12	
Lekötött tőke hatékonysága	2411,77	1794,23	1625,50	2063,27	1711,61	387,01	17,03	
Készletek fordulatszám	16,30	71,50	20,68	167,48	8,19	5,50	280,84	
Vevői köv. fordulatszám	39,02	482,32	7,96	5,85	24,49	25863,93	53,97	
Forgási idő (nap)	122,43	43,39	110,84	83,76	84,17	208,86	858,28	
Készletlekötési idő (nap)	22,39	5,10	17,65	2,18	44,54	66,33	1,30	
Vevői köv. behajtási ideje (nap)	9,35	0,76	45,83	62,35	14,91	0,01	6,76	
Pénzeszk. lekötési ideje (nap)	0,03	2,25	0,47	8,63	0,07	13,23	459,52	
Szállítói tart. rend. ideje (nap)	8,67	4,32	49,33	56,25	62,37	4,32	84,66	
Finanszírozási idő (nap)	23,07	1,54	14,13	8,28	-2,92	62,02	-76,60	
ROA (%)	8,18	3,47	0,46	2,40	5,82	-2,14	9,08	
ROI (%)	10,28	5,06	1,32	50,03	25,21	-2,88	13,78	
ROE (%)	10,41	5,43	1,79	7,76	27,76	-2,70	10,43	

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámolók adatai alapján.

Az eszközarányos forgalom és a lekötött tőke hatékonysága két olyan fontos mutatószám, amely a vállalati tevékenység sikerességére utal. Az NI-nél ez az érték rendkívül alacsony, pl. 2012-ben csak 1,2-szer térül meg az értékesítési árbevételből az összes eszköz értéke, ugyanakkor a Nokia esetében négyszer. Ezzel szemben a lekötött tőke árbevétel generáló képessége mindkét vállalatnál magas. A Videoton esetében még kedvezőtlenebb a helyzet, mert 2012-ben az eszközarányos forgalom csak 0,11, és a lekötött tőke hatékonysága is jóval kisebb az ágazat többi vezető vállalataihoz képest. A készletek fordulatszáma is nagy szórást mutat a vizsgált időszakban. Amíg az NI-nél 2012-ben közel 6 alkalommal fogynak ki a készletek, és azokat hatszor kell pótolni, addig a Videotonnál közel 173 alkalommal. Ez az érték minél magasabb, annál gyorsabban tudja a vállalat értékesíteni a termékeit, azonban a túl magas érték sem kedvező, mivel ez azt jelenti, hogy a cég kevés készletet tart, és ebben az esetben számolni kell a fellépő hiányköltséggel is. A vevői követelések fordulatszámánál két értéket szeretnénk kiemelni a 2012. évi adatokból. A PCE-nél az értékesítés nettó árbevétele 5,34-szerese a vállalat által hitelezett vásárlásoknak, addig ez az érték az NI-nél 26638-szoros. Amíg az átlagos készletet – egy év kivételével – rendkívül gyorsan értékesítik a Videotonnál, addig az NI esetében több mint két hónapot kell várni, addig a vevői követelések ellenértékének teljes kiegyenlítésénél fordított a helyzet, vagyis az NI-nél a vevők szinte azonnal, míg a Videotonnál egy hét alatt rendezik a tartozásaikat. A pénzeszközöket – a Videoton kivételével – a vizsgált vállalatok gyorsan, néhány napon belül újra felhasználhatják anyagvásárlásra. A Videotonnál azonban ez éven túli felhasználást jelent. Itt nem szabad megfeledkezni arról, hogy akkor érdemes a pénzeszközt újra felhasználni, ha létezik a pénzintézeti lekötésnél magasabb hozamot nyújtó üzleti tranzakció. A szállítói tartozások rendezésének és vevői követelések behajtásának ideje vizsgálatánál elmondhatjuk azt, hogy a „vevő finanszírozza a szállítót”, mert a vevői követelések kiegyenlítése hamarabb történik a szállítók tartozásának rendezéséhez képest.^[16] A finanszírozási idő vizsgálatánál sok esetben negatív értékeket kaptunk, amely azt jelenti, hogy a vállalatoknak elegendő többletforrásuk van, pl. 2012-ben a Videotonnak majdnem 47 napra elegendő, a Philipsnek 26 napra. A pozitív érték pedig pénzügyi forráshiányt mutat. Tehát a vizsgált pénzkötési és hitelnújtási idők közvetlenül befolyásolják a szabad pénzáram nagyságát. Ez utóbbi nagyságának varianciája a kockázat mértékére enged következtetni.^[17]

A továbbiakban az eszközarányos megtérülési rátát (ROA), a saját tőke arányos megtérülési rátát (ROE) és a lekötött tőke arányos megtérülési rátát (ROI) elemezzük a DuPont modell keretében, mivel így felismerhetjük a vállalatok gazdálkodásának erős és gyenge pontjait. A vizsgált vállalatok ROA, ROI és ROE értékeinek tényezőkre bontását a 6. táblázatban közöljük.

[16] Uo. 457.

[17] Michalski G. (2014): *Value-Based Working Capital Management: Determining Liquid Asset Levels in Entrepreneurial Environments*. Palgrave Macmillan, New York. 58.

6. táblázat: A TOP 100-ba tartozó elektronikai cégek DuPont modellje

2008.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	4,95	3,74	5,14	2,67	2,09	1,09	0,55	0,18
Nettó profit-hányad (%)	0,86	4,51	-5,21	-5,31	1,33	-0,51	2,05	62,63
ROA (%)	4,26	16,87	-26,78	-14,18	2,78	-0,56	1,13	11,27
Lekötött tőke hatékonysága	21,48	30,62	75,60	10,88	246,47	6,92	0,78	0,24
Nettó profit-hányad (%)	0,86	4,51	-5,21	-5,31	1,33	-0,51	2,05	62,63
ROI (%)	18,47	138,10	-393,88	-57,77	327,81	-3,53	1,60	15,03
Eszközarányos forgalom	4,95	3,74	5,14	2,67	2,09	1,09	0,55	0,18
Nettó profit-hányad (%)	0,86	4,51	-5,21	-5,31	1,33	-0,51	2,05	62,63
Részvénytőke szorzó	1,73	2,36	-7,71	2,75	9,97	4,80	1,08	1,18
ROE (%)	7,36	39,81	206,47	-38,99	27,71	-2,67	1,22	13,31
2009.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flex-tronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközarányos forgalom	4,27	3,15	5,30	2,35	3,57	1,83	0,57	0,13
Nettó profit-hányad (%)	4,87	3,90	-4,76	0,15	0,84	-0,66	-8,49	55,35
ROA (%)	20,79	12,29	-25,23	0,35	3,00	-1,21	-4,84	7,20
Lekötött tőke hatékonysága	26,35	23,27	78,12	11,10	94,48	12,33	0,97	0,17
Nettó profit-hányad (%)	4,87	3,90	-4,76	0,15	0,84	-0,66	-8,49	55,35
ROI (%)	128,33	90,75	-371,85	1,67	79,36	-8,14	-8,24	9,41
Eszközarányos forgalom	4,27	3,15	5,30	2,35	3,57	1,83	0,57	0,13
Nettó profit-hányad (%)	4,87	3,90	-4,76	0,15	0,84	-0,66	-8,49	55,35
Részvénytőke szorzó	1,93	1,70	-4,99	4,14	8,81	4,93	1,19	1,12
ROE (%)	40,13	20,88	125,89	1,46	26,42	-5,95	-5,76	8,06

2010.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközárányos forgalom	3,82	2,54	4,37	2,93	2,74	2,15	0,95	0,11
Nettó profithányad (%)	0,37	3,05	-1,51	0,83	1,83	-1,48	5,87	67,21
ROA (%)	1,41	7,75	-6,60	2,43	5,01	-3,18	5,58	7,39
Lekötött tőke hatékonysága	32,42	24,17	116,01	17,18	16,55	14,07	1,88	0,15
Nettó profithányad (%)	0,37	3,05	-1,51	0,83	1,83	-1,48	5,87	67,21
ROI (%)	12,00	73,72	-175,18	14,26	30,29	-20,82	11,04	10,08
Eszközárányos forgalom	3,82	2,54	4,37	2,93	2,74	2,15	0,95	0,11
Nettó profithányad (%)	0,37	3,05	-1,51	0,83	1,83	-1,48	5,87	67,21
Részvénytőke szorzó	2,23	3,07	291,53	4,75	4,23	8,44	1,28	1,12
ROE (%)	3,15	23,78	-1923,72	11,55	21,21	-26,86	7,14	8,28
2011.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközárányos forgalom	2,84	2,37	3,44	2,78	3,06	2,92	1,05	0,11
Nettó profithányad (%)	4,22	2,63	-2,02	-1,00	0,87	1,53	8,15	77,66
ROA (%)	11,98	6,23	-6,95	-2,78	2,66	4,47	8,56	8,54
Lekötött tőke hatékonysága	26,68	17,34	76,29	16,32	13,23	19,18	2,55	0,15
Nettó profithányad (%)	4,22	2,63	-2,02	-1,00	0,87	1,53	8,15	77,66
ROI (%)	112,59	45,60	-154,11	-16,32	11,51	29,35	20,78	11,65
Eszközárányos forgalom	2,84	2,37	3,44	2,78	3,06	2,92	1,05	0,11
Nettó profithányad (%)	4,22	2,63	-2,02	-1,00	0,87	1,53	8,15	77,66
Részvénytőke szorzó	2,08	7,89	9,79	4,45	3,15	11,82	1,25	1,13
ROE (%)	24,93	49,18	-68,03	-12,37	8,39	52,81	10,70	9,65

A LEGNAGYOBB MAGYAR ELEKTRONIKAI VÁLLALKOZÁSOK...

2012.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Philips	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton
Eszközárányos forgalom	2,61	4,00	2,30	2,68	3,04	3,00	1,20	0,11
Nettó profit-hányad (%)	4,31	-1,21	-0,24	0,17	1,23	0,61	4,62	60,46
ROA (%)	11,25	-4,84	-0,55	0,46	3,74	1,83	5,54	6,65
Lekötött tőke hatékonysága	25,35	20,16	36,10	16,25	10,67	17,91	6,30	0,15
Nettó profit-hányad (%)	4,31	-1,21	-0,24	0,17	1,23	0,61	4,62	60,46
ROI (%)	109,26	-24,39	-8,66	2,76	13,12	10,93	29,11	9,07
Eszközárányos forgalom	2,61	4,00	2,30	2,68	3,04	3,00	1,20	0,11
Nettó profit-hányad (%)	4,31	-1,21	-0,24	0,17	1,23	0,61	4,62	60,46
Részvénytőke szorzó	1,64	3,01	8,25	3,96	2,76	8,69	1,28	1,13
ROE (%)	18,45	-14,57	-4,55	1,80	10,32	15,90	7,10	7,52
2013.								
Megnevezés	Samsung	Nokia	Flextronics	PCE	Jabil	NI	Video-ton	
Eszközárányos forgalom	2,59	4,59	2,69	5,65	3,58	1,16	0,12	
Nettó profit-hányad (%)	3,09	0,59	0,17	0,76	1,70	-1,51	75,70	
ROA (%)	8,00	2,72	0,46	4,29	6,10	-1,75	9,36	
Lekötött tőke hatékonysága	24,12	17,94	16,25	20,63	17,12	3,87	0,17	
Nettó profit-hányad (%)	3,09	0,59	0,17	0,76	1,70	-1,51	75,70	
ROI (%)	74,63	10,61	2,76	15,68	29,16	-5,84	12,89	
Eszközárányos forgalom	2,59	4,59	2,69	5,65	3,58	1,16	0,12	
Nettó profit-hányad (%)	3,09	0,59	0,17	0,76	1,70	-1,51	75,70	
Részvénytőke szorzó	1,37	2,07	3,91	3,14	5,29	1,27	1,14	
ROE (%)	10,98	5,63	1,79	13,47	32,29	-2,22	10,64	

Forrás: Saját számításon alapuló szerkesztés az e-beszámolók adatai alapján.

A ROA a nettó eredmény és az összes eszköz arányát kifejező indikátor. Ez az arány alkalmas leginkább arra, hogy a vállalkozás menedzsmentjének teljesítményét tükrözze. Tehát azt, hogy mennyire hatékonyan hasznosították a rendelkezésre álló forrásokat.^[18] Ha a ROA értéket felbontjuk tényezőire, akkor választ kapunk arra, hogy vajon a gyenge pont a vállalat birtokában levő eszközeinek árbevételgeneráló képessége (eszközhatékonysága) és/vagy a nettó jövedelmezősége. A 2012. évi ROA-értékek alakulását tekintve azt látjuk, hogy az elemzésbe vont vállalatok a tulajdonukban levő összes eszközzel, általában, még 10%-os megtérülést sem értek el. Itt a negatív előjel arra utal, hogy a cégnek vesztesége van, s ha ezt az összes eszközre vetítjük, akkor negatív eredményt kapunk. A nagyon alacsony nettó jövedelmezőség probléma a következő cégek esetében: Nokia, Philips, Flextronics, Jabil. Az eszközhatékonyság kedvezőtlen a NI és a Videoton gazdálkodásában.

A ROI tényezőkre bontásánál jól láthatjuk azt, hogy a probléma csak a nettó jövedelmezőséggel van a Nokia, Philips és a Flextronics esetében, mivel a lekötött tőke hatékonysága – a Videoton kivételével – minden vállalatnál magas.

A ROE saját tőkearányos megtérülési ráta kifejezi azt, hogy a vállalkozás összes saját tőkéjére mekkora adózott eredmény jut. Amennyiben a ROE értéket szétbontjuk tényezőire, akkor ez részben a ROA értékhez, részben a finanszírozási szerkezethez kapcsolódik. A ROA tényezőkre bontását már közöltük. A Jabil és a Philips finanszírozási szerkezetében rendkívül jelentős az idegen forrás nagysága, durván 1:7 a saját tőke és az idegen források aránya. A 2012. üzleti évben a tőkeáttétel emelőerő hatását a ROE értékére nem tapasztaljuk, mert éppen a Samsungnál a legmagasabb a ROE érték, amelynek a finanszírozási szerkezetében az idegen forrás relatíve alacsony.

A JÖVEDELMEZŐSÉGI MIX ÖSSZETÉTELÉNEK ÉRTÉKELÉSE A 2013. ÜZLETI ÉVBEN

A TOP 100-ba tartozó elektronikai cégeknél akár belső finanszírozási kapacitás vizsgálata, akár a külső forrásbevonó képességnövelése nem nélkülözheti a jövedelemtermelő képesség átfogó elemzését, ami itt a TOP 100 elektronikai ágazat 2013. évi komplex gazdasági teljesítményének értékelését jelenti. A vizsgálat komplexitása abban jelenik meg, hogy egyrészt az elektronikai ágazat teljesítményét három mutatószám csoporttal – tehát nem csak az értékesítés, hanem a termelés (működés) és a pénzügyi realizáció oldaláról is – értékeljük, másrészt pedig minden mutatószám csoportban egyaránt léteznek bevétel/ráfordítás és eredmény/vagyon típusú mutatószámok. Az EkoWIN pénzügyi elemző, előrejelző és vállalatértékelő szakértői szoftverrel megkaptuk a jövedelmezőségi mix összetételét a 7. táblázatban közölt mutatószámok alapján.

[18] Sulyok-Pap M. (szerk.) (1998.): *Banküzemtan*. BKE Pénzügyi Intézete, Budapest. 76-95.

7. táblázat: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatba tartozó cégek jövedelmezőségi mix mutatószámai és értékei 2013. évben (százalékban)

Mutatószámok	Samsung	Nokia	PCE	Jabil	NI	Video-ton	Elektronika
I. TERMELÉKENYSÉG							
Nettó (üzemi) termelékenység	104,53	100,75	101,4	102,35	96,82	142,76	101,41
Nettó (adózás előtti) termelékenység	104,84	100,89	100,95	101,96	97,49	223,52	100,96
Eszközarányos termelési (üzemi) eredmény	9,61	4,07	269,47	337,72	-2,69	3,28	3,73
Eszközarányos termelési (adózás előtti) eredmény	10,27	4,82	268,3	336,46	-2,13	9,61	2,57
II. ÉRTÉKESÍTÉS MINŐSÍTÉSE							
Nettó (üzemi) jövedelmezőség	104,53	100,75	101,4	102,35	96,82	142,76	101,41
Nettó (adózás előtti) jövedelmezőség	104,84	100,89	100,95	101,96	97,49	223,52	100,96
Eszközarányos (üzemi) eredmény	9,63	4,09	3,74	7,77	-2,7	3,28	3,75
Eszközarányos (adózás előtti) eredmény	10,29	4,83	2,57	6,51	-2,14	9,61	2,6
Összes forrásra jutó kamat és adózott eredmény	8,19	3,57	2,46	5,95	-2,12	9,12	2,48
Saját tőkére jutó adózott eredmény	10,41	5,43	7,76	27,76	-2,7	10,43	7,77
III. ÉRTÉKESÍTÉS MINŐSÍTÉSE							
P.ü. realizált nettó (üzemi) jövedelmezőség	106,85	99,74	103,27	106,1	120,11	223,41	97,83
P.ü. realizált nettó (adózás előtti) jövedelmezőség	102,52	98,52	103,97	101,31	105,1	399,87	102,81
P.ü. realizált eszközarányos (üzemi) eredmény	14,21	-1,41	283,48	338,89	13,79	6,05	-4,81
P.ü. realizált eszközarányos (adózás előtti) eredmény	5,46	-8,26	285,54	323,79	4,03	15,05	6,32

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

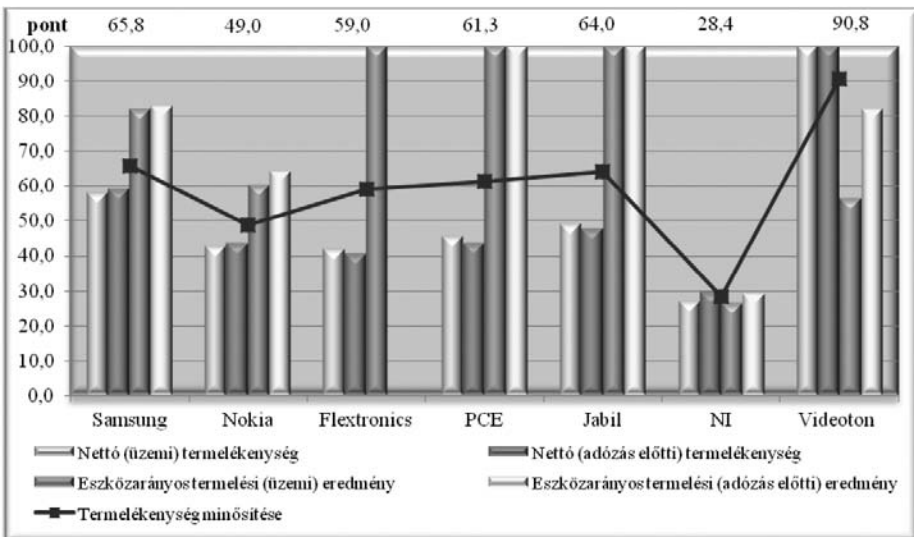
Egy mutatószám csoport A-B-C-D-E minősítése az alábbi küszöbértékek alapján történik:

- 0 - 19,9 pont = (E) = kritikus
- 20 - 39,9 pont = (D) = problematikus
- 40 - 59,9 pont = (C) = elfogadható
- 60 - 79,9 pont = (B) = jó
- 80 - 100,0 pont = (A) = kiváló

A termelés/működés minősítésére szolgáló mutatószámok számított értékük alapján 0-100 pontig jellemezve a 4. ábrában látható eredményeket kaptuk. A saját termelésű készletek növekedése azt jelenti, hogy a szóban forgó cégeket felölelő ágazatok a vizsgált időszakban többet termeltek, mint amennyit értékesítettek. Ez olyan gazdasági teljesítmény, amely a piacon ugyan még nem realizálódott, de mindenképpen a vizsgált időszakban jött létre. A termelékenység vizsgálatakor ezért a hozamokat a saját termelésű készletek változásának piaci értékével, a ráfordításokat pedig a változás önköltségével megnövelt érteken vettük figyelembe. Így a legnagyobb elektronikai cégeket felölelő ágazat termelékenységének (működésének) minősítése a következő:

- Problematikus: NI
- Elfogadható: Nokia
- Jó: Samsung, PCE, Jabil.
- Kiváló: Videoton (4. ábra).

4. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatba tartozó cégek jövedelmezőségi mix mutatószámai és értékei 2013. évben (százalékban)

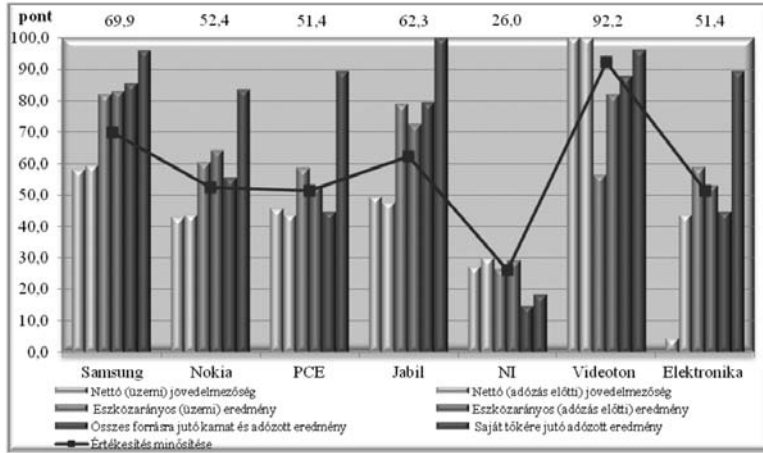

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

A TOP100 értékesítés minősítése az alábbi:

- Problematikus: NI
- Elfogadható: Nokia, PCE
- Jó: Samsung, Jabil
- Kiváló: Videoton (5. ábra).

5. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek értékesítés minősítése 2013. évben

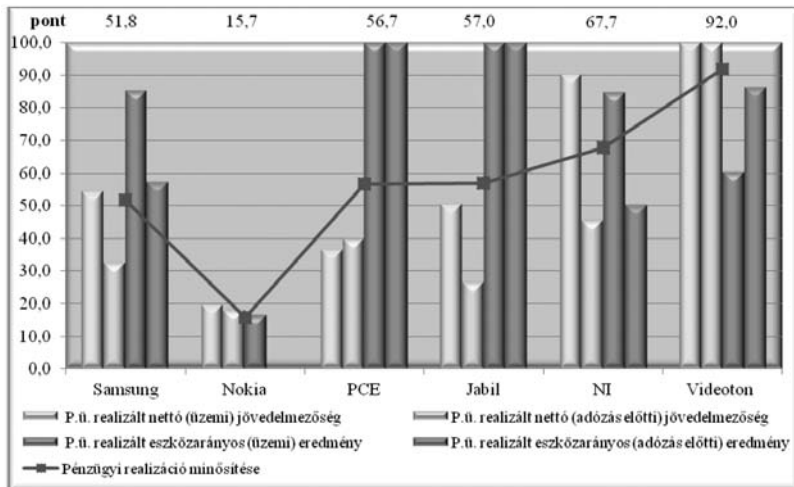

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

A TOP 100 elektronikai cégeknek pénzügyi realizációs teljesítménye összességében az alábbi:

- Kritikus: Nokia
- Elfogadható: SAMSUNG, PCE, Jabil
- Jó: NI
- Kiváló: Videoton (6. ábra).

6. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek pénzügyi realizáció minősítése 2013. évben

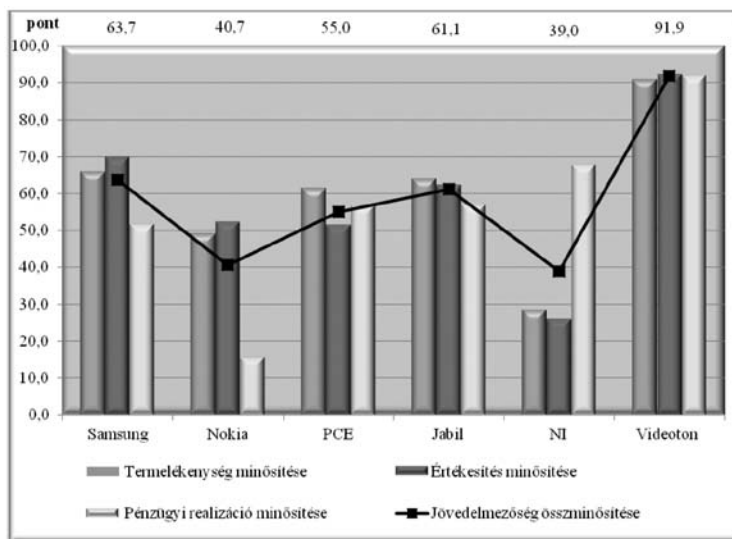

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

A termelékenység, az értékesítés és a pénzügyi realizáció mint a jövedelmezőségi mix értékelésénél a következő minősítést kaptuk:

- Problematikus: NI
- Elfogadható: Nokia, PCE
- Jó: Samsung, Jabil
- Kiváló: Videoton (7. ábra).

7. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek jövedelmezőségi mix minősítése 2013. évben

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

Ha jövedelmezőségi mix értékelésével kapott rangsort összehasonlítjuk a nettó értékesítési árbevétel alapján kialakult rangsorral, akkor megállapíthatjuk azt, hogy a két rangsor egymással nem egyezik meg. Amíg a jövedelmezőség mix szempontjából legkedvezőbb minősítésű cég a Videoton, addig az értékesítés nettó árbevétele alapján az utolsó helyet foglalja. Úgy is fogalmazhatunk, hogy amíg az értékesítés nettó árbevételi rangsorban a Samsung foglalja el az 1. helyet, addig a jövedelmezőségi mix minősítése alapján csak a 'Jó' kategóriába tartozik.

A KOCKÁZATI MIX ÖSSZETÉTELÉNEK ÉRTÉKELÉSE A 2013. ÜZLETI ÉVBEN

A TOP 100 cégeit magukba foglaló ágazatok növekedési lehetőségeinek értékelésénél nem hagyjuk figyelmen kívül a nem szisztematikus (vállalati) kockázatok mértékére vonatkozó számítást és elemzést sem. Itt egy ún. kockázati mix értékeléséről lesz szó, ami 5 mutatószám csoportból áll (9. táblázat). A számított mutatószámok itt is 0-100 pont közötti értékkel minősítik az ágazatokat.

8. táblázat: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatba tartozó cégek kockázati mix^[19] mutatószámai és értékei 2013. évben

Mutatószámok	Samsung	Nokia	PCE	Jabil	NI	Videoton
I. TŐKESZERKEZET						
Tőkeellátottság (%)	78,76	63,91	30,94	20,96	79,42	88,51
Fedezeti tőke dinamikája (%) ²⁰	7,95	2,19	-12,25	6,39	-1,90	3,54
Tartós forrásokon belüli tőkeellátottság (%)	100,00	100,00	99,99	100,00	100,00	100,00
Befektetett eszközök tőkefedezete (%)	714,70	235,55	114,35	106,87	916,27	123,87
Hosszú lejáratú kötelezettségek eszközfedezete (%)	-	-	737 220,75	-	-	-
II. ESZKÖZFINANSZÍROZÁS						
Keresztbefinanszírozás az összes forrás %-ban	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
Keresztbefinanszírozás a saját tőke %-ban	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
III. STATIKUS LIKVIDITÁS						
Azonnali likviditási mutató	0,01	2,72	3,88	0,00	8,99	3,14
Gyors likviditási mutató	9,86	7,84	1,44	0,58	14,76	4,15
Általános likviditási mutató	5,04	2,61	1,07	1,05	5,19	2,53
Teljes likviditási mutató	4,19	2,02	1,06	1,02	4,44	2,52
IV. DINAMIKUS LIKVIDITÁS						
Összes kötelezettség cash flow fedezete (%)	100,07	34,55	12,22	41,45	96,05	112,07
Rövid lejáratú kötelezettségek cash flow fedezete (%)	100,07	34,55	12,22	41,45	96,05	112,07
Tartós forrás hiány várható futamideje (év)	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
V. MŰKÖDÉSI ÉS FINANSZÍROZÁSI DINAMIKA						
Szállítók futamideje (nap)	6,83	3,40	44,29	49,11	3,4	66,66
Vevők futamideje (nap)	7,37	0,60	49,09	11,74	0,01	5,33
Készletek futamideje (nap)	22,39	5,10	2,18	44,54	66,33	1,30
Vevők és készletek szállítókkal fin. részaránya (%)	24,68	69,17	84,18	89,90	5,52	378,12

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

[19] A táblázatban, ahol nem szerepelnek értékek vagy nulla értéket látunk, a nevezőben vagy a számlálóban nulla érték volt.

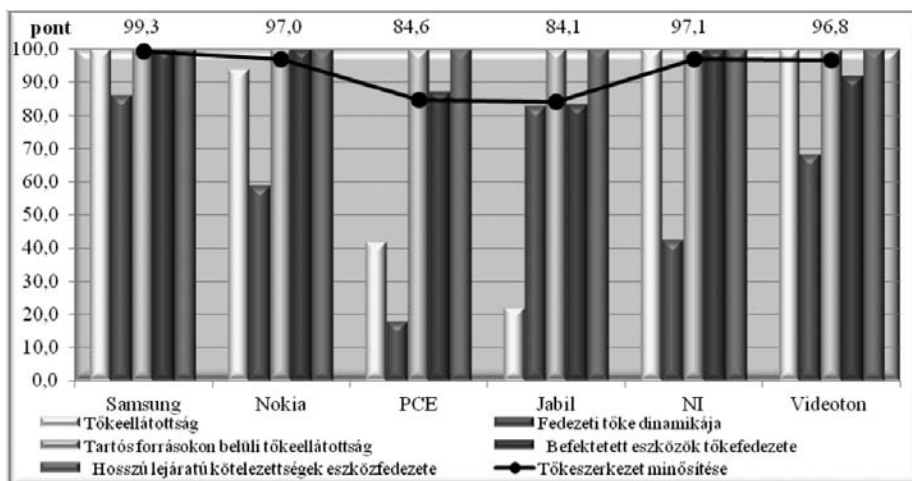
[20] Negatív értéket azért kaphatunk, mert a fedezeti tőke változását osztjuk az előző üzleti év összes forrásának nagyságával.

I. A TŐKESZERKEZET MINŐSÍTÉSE

A saját tőke részarányának vizsgálata fontos lépés, mert a vállalkozások saját tőkéjének kellene fedeznie az összes működő tőke kockázatát. Itt azt vizsgáljuk, hogy vajon van-e a cégnek elegendő saját tőkéje, javul-e a tőkeellátottsága és a hosszú lejáratú hitelek törlesztésének van-e a megfelelő fedezete. 2013-ban mindegyik cég tőkeszerkezete kiváló minősítést ért el, amelyet főleg a fedezeti tőke tartós forrásokon belüli részarányának kedvező alakulása okozott (8. ábra).

8. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek tőkeszerkezet minősítése 2013. évben

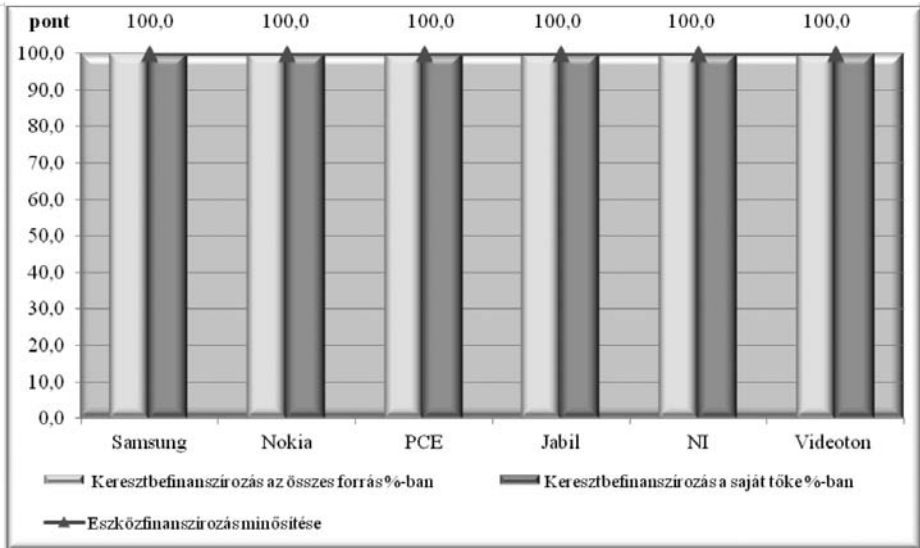

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

II. AZ ESZKÖZFINANSZÍROZÁS MINŐSÍTÉSE

Itt ellenőrizzük a finanszírozás arany szabályainak betartását, vagyis a keresztbefinanszírozás formáját (a befektetett eszközök ismétlődő folyó forrásokkal történő finanszírozását) negatívumként értékeljük. Ennél is mindegyik társaság kiváló minősítési kategóriában volt (9. ábra).

9. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek eszközfinanszírozás minősítése 2013. évben

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

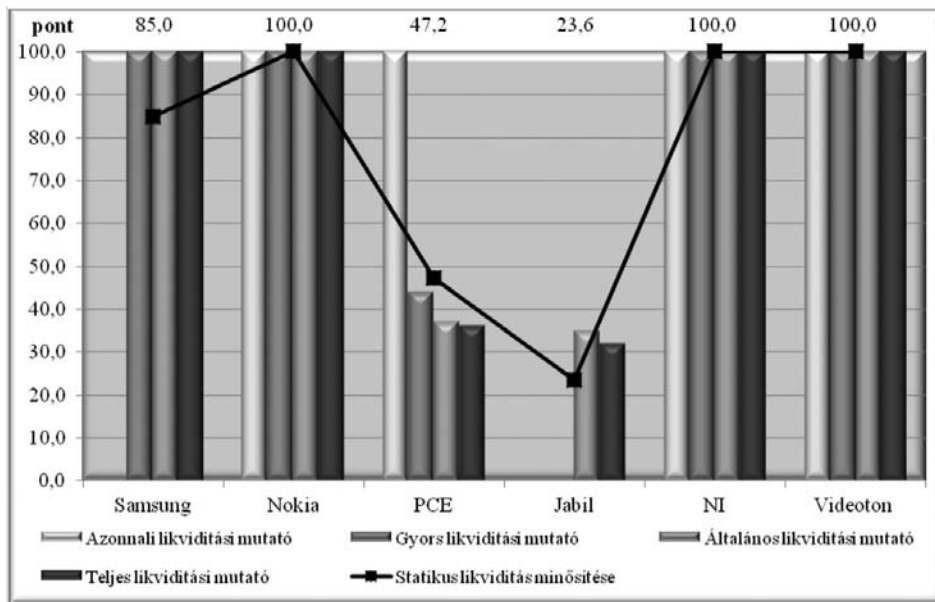
III. A STATIKUS LIKVIDITÁS MINŐSÍTÉSE

Itt a likviditási mérlegből nyert négy mutatószám minősítése során a következő kérdésekre keressük a választ: Vajon van-e elegendő készpénz a havi esedékes bérekre és költségvetési befizetésekre? Vajon lesz-e akkor elegendő készpénz, ha a vevőkövetelések befolyának, és a szállítókat kifizetjük? A teljes forgóeszköz állomány mekkora fedezetet nyújt az összes rövidlejáratú kötelezettség állományra? Mi van akkor, ha az aktív-passzív időbeli elhatárolások és céltartalékok egyenlegét is figyelembe vesszük? – Ezekre a kérdésekre válaszolva a számszaki vizsgálat után az alábbi minősítést nyerjük a 2013. üzleti évben:

- Problematikus: Jabil
- Elfogadható: PCE
- Kiváló: Samsung, Nokia, NI, Videoton (10. ábra).

Tehát a statikus likviditás minősítésében négy cég a kiváló értéket kapta, míg hátrább került a minősítési rangsorban a PCE és a Jabil.

10. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek statikus likviditás minősítése 2013. évben

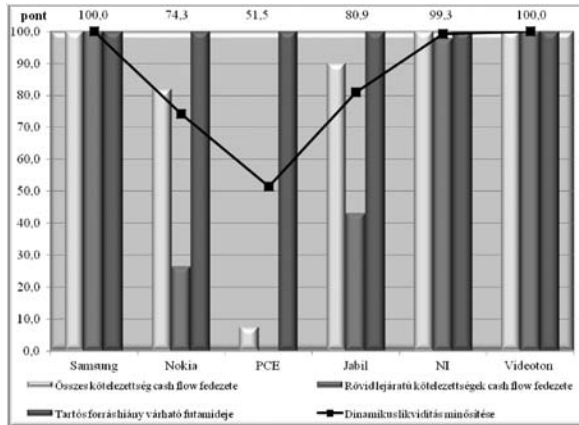
Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

IV. A DINAMIKUS LIKVIDITÁS MINŐSÍTÉSE

Itt a társaság kötelezettségeinek az éves „bruttó cash flow”-val történő fedezettségéről kapunk információkat az alábbi minősítéssel:

- Elfogadható: PCE
- Jó: Nokia
- Kiváló: Samsung, Jabil, NI, Videoton (11. ábra).
- A dinamikus likviditás teljesítésében kedvezőtlen helyzetbe csak egy cég volt, többen kerültek a 'Jó' és 'Kiváló' kategóriába.

11. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek dinamikus likviditás minősítése 2013. évben

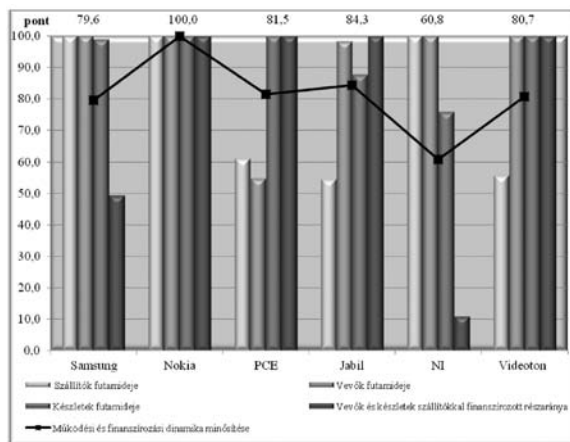

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

V. A MŰKÖDÉSI ÉS FINANSZÍROZÁSI DINAMIKA MINŐSÍTÉSE

Ennél a vevők-szállítók-készletek dinamikáját (futamidőit) és finanszírozási arányát minősítjük. Itt az (árbevételrel mért) eszközhatékonyság és a forgóeszköz gazdálkodás forgási sebesség mutatószámaival (fordulatszámokkal és forgási idővel) végzünk számításokat és értékeléseket. Az ágazatok működési és finanszírozási dinamikájának minősítése összességében a 'Jó' és a 'Kiváló' kategóriába tartozó értéket produkálták (12. ábra).

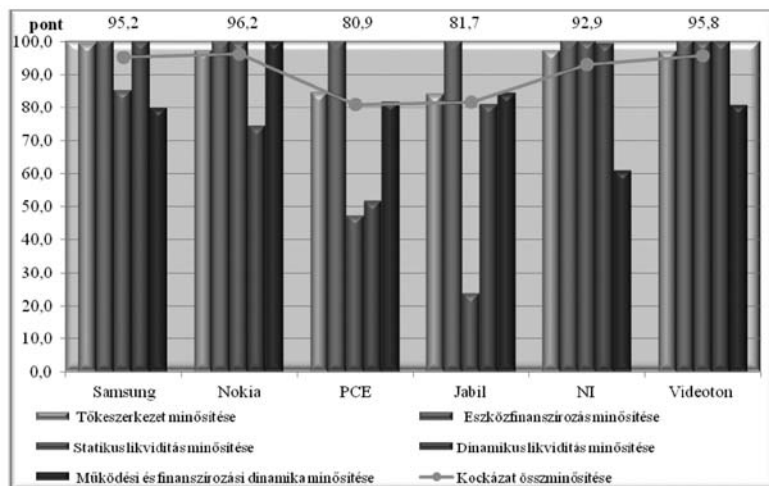
12. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek működési és finanszírozási dinamika minősítése 2013. évben

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

Az ágazatok I.-V. mutatószám csoportjából kialakul a cégek kockázatának összminősítése, amely szerint mindegyik cég megkapta a 'Kiváló' minősítést (13. ábra). Tehát a TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek elkerülték a 'Kritikus' és a 'Problematikus', de még a 'Jó' minősítést is.

13. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek kockázati mix minősítése 2013. évben

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

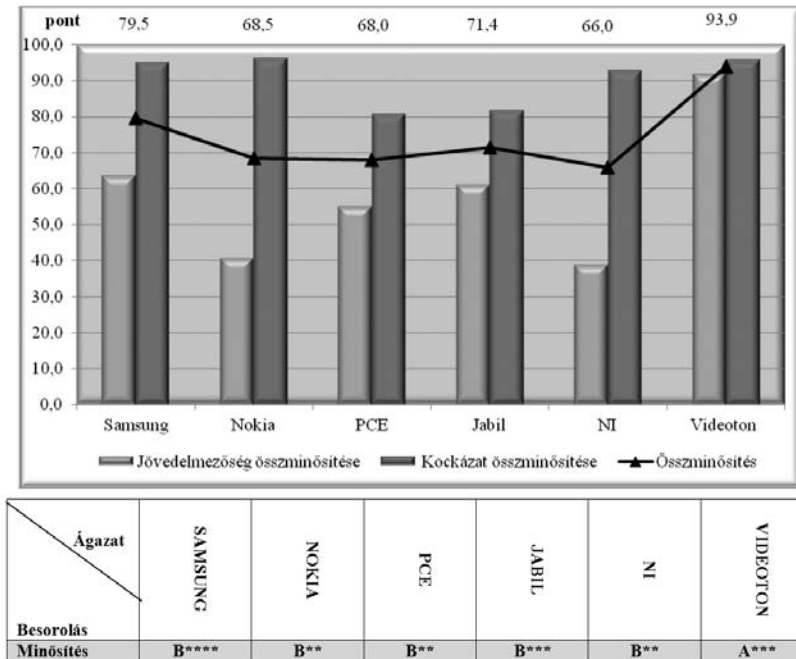
A MINŐSÍTÉS ÉS ÉRTÉKELES A 2013. ÜZLETI ÉV ADATAI ALAPJÁN

A jövedelmezőségi és kockázati mix alapján egy összminősítés készíthető az ágazatok 2013. évi gazdálkodási teljesítményéről, hasonlóan 0-100 közötti pontszámmal jellemezve (15. ábra). Ez az objektív összértékelés a következő két lépésből áll:

1. Kiszámítjuk a jövedelmezőségi és kockázati mix teljesítmény-pontjainak átlagát.
2. A szokásos (20-40-60-80-as) küszöb-rendszer segítségével „teljesítménypon-tozzuk” és betűvel is minősítjük.

Ezt követően közöljük még az összértékelés finomított besorolását is, vagyis azt, hogy az elért betű által reprezentált 20 pontos sáv melyik negyedébe esik a kapott pontszám (annyi „csillag” jelenik meg a betű után). A példa kedvéért „B**” azt jelenti, hogy a cég 65 - 69,9 teljesítménypont tartományban van (14. ábra). Így a 'kiváló' minősítést csak a Videoton, míg a többi cég a 'Jó' minősítést érte el, de mindegyik cég kettő vagy annál több *-t kapott, ami a biztonságos gazdálkodásra, így a relatíve alacsony cégekockázatra utal.

14. ábra: A magyar TOP 100 elektronikai ágazatába tartozó cégek összmínősítés 2013. évben

Forrás: Saját szerkesztés az EkoWIN szoftver alapján.

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLATOK

Napjainkban az egyre intenzívebbé váló konkurenciaharc a cégeket egyrészt az új vagy továbbfejlesztett termékek/szolgáltatások kialakítására, másrészt pedig a folyamatos költségkontrollra és -csökkentésre kényszeríti. Mindezek előfeltétele az, hogy aktív és költségtudatos ötletek szülessenek és azokat terv szerint megvalósítsák. Az operatív termelési programterv nem nélkülözheti az egyes termékek/szolgáltatások költséghelyenként kalkulált fedezeti cél tervezését, szétbontva termelési volumentől/szolgáltatásnyújtással indirekt kapcsolatban levő költségekre és működési nyereség értékekre. Itt egyáltalán nem mindegy az, hogy a relatíve magas fedezetet a működési nyereség vagy éppen a közvetett költségek nagyobb aránya okozza. A működési költségek kontrollja irányul a költségek módozatai (fix és változó költségek) mellett a költségviselők (közvetlen költségek) és a költséghelyek (közvetett vagy általános költségek) folyamat-orientált nyomon követésére. Ezzel az általános költségek értékelését^[21] is el

[21] Hansen, D. – Mowen, M. (2014): *Cornerstones of Cost Management*. Cengage Learning, Boston. 464-475., 633-657.

tudjuk készíteni, de egyúttal a költségcsökkentés nagyságát is ki tudjuk mutatni a tudatos kapacitás leépítés esetére. Mindezt azért javasoljuk, mert a közölt eredményeink is indokolják költségfelosztás módszertanának testre szabott kialakítását (amit a relatíve alacsony hozamtermelésű a Nokia, a NI és a PCE esete bizonyított).

A 2008. évi globális pénzügyi válság előtérbe állította a vállalatok gazdálkodásában a kockázatkezelést és a pénzügyi stabilitást. Ezt igazolták a számításokon alapuló elemzéseink is. Az alábbi 4 kérdés megválaszolásával az operatív gazdálkodásra fókuszáltunk és az alábbi cégek kockázati tényezőkre lehet következtetni:

1. Vajon jövedelmező a gazdálkodás? – Értékesítési és üzleti kockázat.
2. Fizetőképesek vagyunk? – Likviditási és csődvészély kockázat.
3. Mekkora az adósság? Milyen a hitelképesség? – Finanszírozási kockázat.
4. Zökkenőmentes és hatékony az üzletmenet? – Beszerzési és befektetési, valamint üzleti kockázat.

Az operatív kockázatmenedzselés folyamata – a kockázati faktorok azonosítása, elemzése, kezelése és felügyelete, valamint az intézkedések végrehajtása – magában foglalja az operatív gazdálkodás erős és gyenge pontjainak azonosítását, elemzését és felügyeletét. Egy vállalati kockázatmenedzsment rendszer 3 olyan interface-rendszeren alapul, amelyek egymásra épülnek, de egyúttal kölcsönösen is hatnak egymásra. Ezek az alábbiak:

1. A kockázat controlling azt szolgálja, hogy a döntéshozókat még idejében informálja a kockázatról annak érdekében, hogy időben fogantossanak (ellen)intézkedéseket. A controlling részterülete, amely magában foglalja a kockázatértékeléstől kezdve a vállalati kockázatok aggregációit felölelő nyilvántartási rendszerek létesítését és működtetését. A kockázati faktorok meghatározásánál megkülönböztetjük a belső és a külső kockázati területeket. A belső kockázati területek – pénzügy-gazdasági szempontból – éppen az általunk vizsgált vonatkozásokat is magukban foglalják.
2. A monitoring rendszer magában foglalja a gazdálkodási folyamatok zökkenőmentes biztosítását.
3. A korai figyelmeztető rendszer biztosítja mind a meglévő, mind pedig a jövőbeli kockázatok felismerését, amelynek alapját képezi egy komplex, logikailag egymásra épülő mutatószám rendszer.

Azt javasoljuk, hogy ezeknek a rendszereknek a kialakítása és működtetése „testre szabottan”, tevékenység- és üzletág specifikusa történjen a törvényes előírásoknak és szabályozóknak megfelelően.

IRODALOM

- Fehér M. – Somogyváriné Cz. I. – Szabómé G. M. (1996): *Mérlegtan és mérlegelemzés*. Janus Pannonius Könyvkiadó, Pécs.
- Hansen, D. – Mowen, M. (2014): *Cornerstones of Cost Management*. Cengage Learning, Boston.
- Katits E. (2012): *A vállalati válságmenedzselés gazdaságunkban, avagy hogyan (ne) menedzseljünk!?* Széchenyi István Egyetem, Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Pénzügyi szekció, Győr, 06. 12., 20.
- Katits E. (2007): *A vállalati gazdálkodás alapjai*. SALDO, Budapest.
- Katits E. (2010): *A vállalati válság pénzügyi menedzselése*. SALDO, Budapest.
- Michalski, G. (2014): *Value-Based Working Capital Management: Determining Liquid Asset Levels in Entrepreneurial Environments*. Palgrave Macmillan, New York.
- Sipos M. (2011): *A visegrádi négyek elektronikai ipara (4. rész: Magyarország)*. Elektronet, 20. évf. 7. sz. 10–11.
- Sulyok-Pap M. (szerk.) (1998.): *Banküzemtan*. BKE Pénzügyi Intézete, Budapest.
- Szalka Éva – Koltai Judit – Katits Etelka: *A magyar Top100 és a pénzügy-gazdasági válság, avagy a belső finanszírozási erő megerősítésének kényszere*. Elérhető: http://kgk.sze.hu/images/dokumentumok/kautzkiadvany2013/valtozas/szalka_koltai_katits.pdf. Letöltés: 2014.05.16.
- Bubrik Gáspár: *Felfutásra kész a magyar elektronikai ipar*. (2011.08.05.) Elérhető: http://www.innoteka.hu/cikk/felfutasra_kesz_a_magyar_elektronikai_ipar.117.html. Letöltés: 2014.05.16.
- Termelés, versenyképesség, munkahelyteremtés: második iparstratégiai és innovációs csúcs. Elérhető: <http://www.amcham.hu/termeles-versenykepesseg-munkahelyteremtes-masodik-iparstrategiai-es-innovacios-csucs>. Letöltés: 2014.05.16.
- Európai Bizottság. Magyarországi képviselő. Elérhető: http://ec.europa.eu/magyarorszag/press_room/press_releases/20130524_elektronikai_agazat_hu.htm. Letöltés: 2014.05.16.
- Igazságügyi Minisztérium, Céginformációs És Az Elektronikus Cégeljárásban Közreműködő Szolgálat, Elektronikus Beszámoló. Elérhető: <http://e-beszamolo.kim.gov.hu/kereses-Default.aspx>. Letöltés: 2014.01. 12.
- http://www.kormany.hu/download/0/60/80000/NagyReformkonyv-teljes_HU.pdf. Letöltés: 2014.03.22.

ENGLISH ABSTRACT

The electronics and the vehicle industry are two key sectors in the Hungarian economy. There is no sector that is not linked to electronics in some way. Here we focus on the Hungarian top 100 electronics companies, as there is no sector that is not linked to the electronics in one way or another. In this paper, we examine operational financial performance and the risk of the Hungarian top 100 electronics in the 2008-2013 period.

EMBER ÉS TÁRSADALOM

A munkavállalói lobbizás az intézményi változók tükrében

A tanulmány célja, hogy az olsoni csoportelmélet aspektusából értelmezze és elemezze a szakszervezeti mozgalom alakulását, és ennek segítségével azonosítsa azokat az alapvető intézményi tényezőket, amelyek meghatározó befolyást gyakorolnak a szakszervezeti viselkedésre. Emellett szándékában áll az is, hogy az intézményi tényezők jelentőségét megvizsgálja a témakörben született empirikus munkák alapján. Mancur Olson, a hagyományos csoportelmélet képviselőjével szemben úgy vélekedett, hogy a csoportok kialakulása szempontjából nem irreleváns a közös érdekekkel rendelkező csoport mérete. Így az olyan nagy szervezetek, mint amilyenek a szakszervezetek, Olson szerint nem jöhetnek létre, és nem képviselhetnének jelentős politikai erőt bizonyos speciális tényezők - a kikényszerített tagság és a pozitív szelektív ösztönzők - hiányában. A tanulmány e felismerés relevanciájának jár utána.

BEVEZETÉS

Az 1980-as, 1990-es években az addig jelentős politikai erővel bíró szakszervezeti mozgalom hanyatlani kezdett. Az okokat több közgazdász is kutatta. Charlwood (2003) Nagy-Britanniában vizsgálta a problémát, és az empirikus irodalom, valamint a saját vizsgálatai alapján arra jutott, hogy a szakszervezeti sűrűség, amivel a szakszervezeti mozgalom nagyságát általában mérni szokták, két ok miatt csökkent: a csökkenő egyesülési lehetőségek miatt és a csökkenő egyesülési hajlam miatt. Jelen tanulmány elsősorban azt vizsgálja, hogy a szakszervezeti mozgalom alakulása szempontjából mennyire szignifikánsak a csatlakozási hajlandóságra és a szakszervezeti tagság megőrzésére ható tényezők, és azt igyekszik megmutatni, hogy a hatásuk meghatározó. Mivel a szakszervezet napjainkban több százézes tagságú, így a kiindulópont egy olyan

[1] Debreceni Egyetem Gazdaságtudományi Kar, Közgazdaságtan Intézet, Közpolitikai Elemzés Tanszék, egyetemi tanársegéd (elek.nora@econ.unideb.hu).

elmélet, amely az érdekcsoportok, és azon belül is a nagy taglétszámmal rendelkező érdekcsoportok kialakulását és fennmaradását írja le. Az első fejezet ennek megfelelően a csoportérdek megvalósulásának nehézségeiről szól, amelynek közgazdasági megközelítése és alapjainak kidolgozása Mancur Olson virginiai közgazdász nevéhez fűződik. Ezt követően a cikk Olson kis csoportokra vonatkozó különérdek, valamint nagy csoportokra vonatkozó melléktermék elméleteit tartalmazza. A harmadik és a negyedik fejezet rendre a szakszervezeti mozgalom kialakulását és növekedését mutatja be. Az ötödik fejezet a szakszervezeti sűrűség csökkenésében szerepet játszó olsoni változók, a kötelező tagság és a szelektív ösztönzők hatását elemzi az empirikus irodalom áttekintésével. A legfőbb problémát okozó potyautas magatartást külön alfejezet is vizsgálja. A tanulmány a következtetések levonásával zárul.

1. A CSOPORTÉRDEKEK REALIZÁLÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

A csoportérdek megvalósulásának kérdésére a politikatudósok a hagyományos csoportelmélet megalkotásával válaszoltak. Az általános vélekedés az volt, hogy az egyéni önérdekkövetésből a közös érdekekkel rendelkező csoport tagjainak csoportérdekek realizálására való törekvése következik. A kiindulópont Schattschneider 1935-ös könyve,^[2] amelyben a professzor rávilágított arra, hogy a kis létszámú vállalatból álló iparág képes kedvező vámokat kiharcolni (Mitchell – Munger, 1991). A hagyományos csoportelmélet teoretikusai (például Bentley, Truman és Latham) nem tettek különbséget a kis- és nagyméretű csoportok között, szerintük csak fokozati különbséget jelent a méretbeli eltérés. Tehát a csoportméret nem igazán számít a csoportcél megvalósítása szempontjából, és a csoportok azonos vonzerőt gyakorolnak a tagokra, egyformán hatékonyak és létrejönnek, ha szükség van rájuk (Olson, 1965). Olson a közjavak ellátásának modern elméletére építve fedezte fel a csoportméret jelentőségét (Wagner, 1966). A csoport a tagok érdekében tevékenykedik, így a tagoknak elvileg érdekében áll a csoporttevékenység támogatása. Azonban a csoportméret növekedésével az egyén hatása a csoporttevékenység megvalósulására egyre kisebb lesz. Mivel a csoport közjószágot nyújt a tagjainak, egy megfelelően nagy csoportban az egyén megtagadhatja az önkéntes hozzájárulást anélkül, hogy le kellene mondania a csoporttevékenységből eredő előnyökről. Ebből az a következtetés vonható le, hogy minél nagyobb csoport szükséges a közös célhoz, annál kisebb a valószínűsége, hogy az egyéni érdek összeegyeztethető a csoportérdekkel, és a csoport megszerveződik. A csoport megalakulása attól függ, hogy mennyire képes legyőzni a következő problémákat:

[2] Shattschneider, E. E. (1935): *Politics, Pressures, and the Tariff: a study of free private enterprise in pressure politics, as shown in the 1929-1930 revision of the tariff*. Prentice Hall, Englewood Cliffs, N. J.

- a csoportviselkedés paradoxona, a potyázás problémája és a zéró hozzájárulás tézis,
- a közjóság szuboptimális mértékű nyújtása,
- a „kicsik kizsákmányolják a nagyokat” problémája (exploitation hypothesis),
- a csoport összetételéből eredő nehézségek, homogén versus heterogén csoportok.

Olson (1965) rávilágított arra, hogy a racionális egyénekből álló csoport paradox módon nem mindig fog az érdekének megfelelően tevékenykedni. Ugyanis a haszonmaximalizáló egyének, ha tudják, kivonják magukat az előállítási költségek fedezéséből, miközben élvezik annak a jószágnak a hasznait, amelynek előnyeiből nem lehet őket kizárni. Ha minden egyén így gondolkodik, érvényesül a zéró hozzájárulás tézis, amely szerint senki sem járulna hozzá a közjóság beszerzéséhez, ezért a csoport nem tudja magát közjósággal ellátni (Ostrom, 1999). Ez az eredmény a Hardin (1971) által vizsgált n-szereplős fogolydilemma játék megjósolt egyensúlya nagyméretű csoportokra vonatkozóan.

A második probléma, hogy a közjóság ellátása a csoport szempontjából kisebb lesz az optimálistól. Ennek oka, hogy ha a többi csoporttaghoz képest a legnagyobb hasznot húzó tag megszerez valamennyi közjóságot, akkor az a többiek számára is elérhető lesz. A „kisebb” csoporttagok ezáltal több közjósághoz jutnak, mint amit egyébként vásároltak volna, így nem áll érdekükben, hogy saját költségen több közjóság beszerzését támogassák. Tehát a közjóság beszerzése még az optimum elérése előtt befejeződik. Ehhez kapcsolódik a harmadik probléma, amely szerint a többiekhez képest legnagyobb hasznot húzó csoporttag aránytalanul nagy hányadát finanszírozza a költségeknek. A szuboptimalitási probléma annál súlyosabb, minél kisebb annak a tagnak a haszna, aki a többiekhez képest a legnagyobb hasznot húzza, tehát annál kevésbé jelentkezik, minél különbözőképpen érdekeltek, minél heterogénebbek a tagok. A közjóság mennyisége akkor lenne optimális, ha a közjóság megszerzésének határkölsége pontosan úgy oszlana meg a tagok között, mint a határhasznok (Olson, 1965).

2. A KIS- ÉS A NAGY LÉTSZÁMÚ ÉRDEKCSOPORTOK KIALAKULÁSÁT ÉS FENNMARADÁSÁT MAGYARÁZÓ OLSONI CSOPORTELMÉLETEK

Olson (1965) szerint a csoportok nem csak fokozatilag, hanem minőségileg is különböznek egymástól: alapvetően más elvek szerint működnek, eltérnek vonzerejüket és hatékonyságukat tekintve. A csoportok három osztályát határozta meg és jellemezte: privilegizált, oligopolisztikus és latens csoport. A privilegizált csoportnak kevés tagja van, és van legalább egy tag, aki akkor is biztosítja a közjóságot, ha ő viseli ennek összes költségét, így nincs szükség a többi csoporttaggal szemben alkalmazandó bármilyen kényszerítő eszközre. Az oligopolisztikus csoport közepes nagyságú, egy tag sem jut hozzá az

összhaszon akkora részéhez, hogy egyedül biztosítaná a kollektív jószág beszerzését, de minden tag részvétele befolyásolja a költségeket, és a tagok viselkedését legalább hallgatólágyosan össze kell hangolni. Ebben a típusú csoportban bizonytalan a közjószág biztosítása. A latens csoport olyan nagy csoport, amelyben senkire sem esik az összhaszomból akkora rész, hogy egyedül beszerezze a közjószágot, illetve egy tag erőfeszítéseinek nincs érzékelhető hatása az eredményre.

A csoportok e tulajdonságai alapján Olson (1965) két elméletet alkotott: a kisméretű csoportokra vonatkozó különérdek elméletet és a nagyobb csoportokra vonatkozó melléktermék elméletet.

A különérdek-elmélet (special interest theory) a jól szervezett üzleti érdeket veszi alapul. A potyázás nem jelent problémát, az adott iparág néhány vállalata jól össze tud fogni, és lobbizással hatékonyan éri el a kítűzött kollektív célokat, például a kedvezményes adókat vagy a kedvező szabályokat. Emellett nem kollektív szolgáltatásokat is nyújtanak a tagoknak: kereskedelmi statisztikák nyújtása, vásárlók hitelminősítése stb. A kis csoportok azért vonzóak és hatékonyak, mert nemcsak a gazdasági ösztönzők (a költségek és a hasznok alakulása) támogatják a kollektív cselekvést, hanem működnek a társadalmi ösztönzők – többek között a presztízs, a tisztelet, a kirekesztés – is, amelyek jutalmazták a közös célhoz való hozzájárulást, és büntetik a távolmaradókat.

A nagy csoportokban Olson (1965) elmélete szerint sem a gazdasági, sem a társadalmi ösztönzők nem hatnak a kollektív cselekvés irányába. A potyázás racionális viselkedés, hiszen az egyén tisztában van azzal, hogy bármit tesz, annak elhanyagolhatóan kicsi a jelentősége, és a kollektív jószág fogyasztásából nem lehet kizárni akkor sem, ha nem járul hozzá a költségekhez. Tehát a racionális egyének nem tesznek semmit a csoportcél megvalósítása érdekében. Heckathorn 1996-os tanulmányában abból indul ki, hogy a kollektív érdek nem feltétlenül vált ki kollektív cselekvést. A kollektív cselekvés kudarcára példa, hogy nem lázad minden elnyomott csoport még akkor sem, ha összefogva erejük jócskán meghaladja elnyomóikét. Heckathorn (1996) megfigyelte, hogy a nagy választókerületek általában gyengén szervezettek, és ezeket gyakran ellenőrzik kisebb, de jobban szervezett csoportok. Ostrom (1999) felhívja a figyelmet arra, hogy az empirikus kutatás nem támasztja alá a zéró hozzájárulás tézist. Például demokratikus társadalmakban megfigyelhető, hogy sokan elmennek szavazni a jó kormányzás mint közjószág megvalósítása érdekében, vagy az állampolgárok nagy része nem csal adót. Ugyanakkor elismeri, hogy a potyázás általános probléma. Olson elméleti dilemmájának is ez a lényege, hogy ha a nagy csoportbeli tagok nincsenek ösztönözve arra, hogy megszerveződjenek, akkor hogyan lehet megmagyarázni a nagy érdekcsoportok létezését. Wagner (1966) recenziójában kiemeli azt a részt a kollektív cselekvés logikájából, ami szembeállítja az analitikus pluralisták és Olson csoportelméletét. A közös érdek ellenére meg nem szerveződő vagy rosszul szervezett csoportok az analitikus pluralisták elméletének mondanak ellent, a megszerveződő nagy csoportok pedig a latens csoportok elméletének. Ezt a dilemmát Olson melléktermék elmélete oldja föl, eszerint a nyomásgyakorló csoportok azon szervezetek melléktermékei, amelyek más, nem lobbizással kapcsolatos tevékenységet is ellátnak.

E csoportok lobbitevékenysége eltűnne az általuk nyújtott magánszolgáltatások nélkül. A nagy szervezetek tehát támogatottságukat abból nyerik, hogy meghatározott szankciókat, illetve a közjóságtól eltérő ösztönzőket alkalmaznak. Az ösztönzők célja, hogy büntessék a kollektív cselekvéstől távolmaradókat, és jutalmazzák azokat, akik ahhoz hozzájárulnak. Olson (1965, 1982) a büntetéshez kapcsolódó eszközöket (például kedvezményekből való kiszorulás, társadalmi kirekesztés) negatív szelektív ösztönzőknek, a jutalmazással járó eszközöket (például kedvező biztosítási szerződések, különféle kiadványokhoz való ingyenes hozzáférés) pedig pozitív szelektív ösztönzőknek nevezte. Az egyén részvétele a kollektív cselekvésben így három dologtól is függ: a közjóság biztosításával nyerhető haszon rá eső részétől, a rá eső költségektől, és a szelektív ösztönzők értékétől. Ha kinyilvánítja a preferenciáit és tesz a közös cél érdekében, akkor megfizeti ugyan a rá eső részt, de elkerüli a negatív szelektív ösztönzőkből eredő következményeket, illetve hozzájut a pozitív szelektív ösztönzők biztosította előnyökhöz. A szelektív ösztönzők tehát akkor hatásosak, ha értékük meghaladja a közjóság finanszírozásához szükséges költségek egyén által fizetendő részét. Egyéb esetben nem segíti a latens csoport mobilizálását.

3. A MUNKAVÁLLALÓI ÉRDEKSZÖVETSÉGEK MEGSZERVEZŐDÉSE

Olson (1965) gazdasági és nem gazdasági érdekcsoportokat különböztetett meg. A gazdasági érdekcsoportok közé tartoznak a munkavállalói érdekszövetségek, a szakmai lobbiszervezetek, az üzleti lobbiszervezetek és a farmerszövetkezetek. Nem gazdasági érdekcsoportok alatt a társadalmi, politikai, vallási és emberbaráti célokat képviselő szervezeteket érti, például a hadviseltek szervezeteit. Ezen csoportok mellett még léteznek olyanok, amelyeket Olson „elfelejtett csoportoknak” nevez, mivel nincs lobbiképviselőjük, és nagy, latens csoport lévén nem képesek érdekeik védelmére. Példaként lehet említeni a mezőgazdasági vándormunkásokat, az adófizetőket vagy a fogyasztókat.

A munkavállalói lobbira tehát a gazdasági érdekcsoportok egyike. A szakszervezeti mozgalom napjainkban országos méretű érdekszervezeteket takar, és több százezer tagot számlál. Kezdetekor viszont – Olson 1965-ös elméletével összhangban – sok kis, helyi érdekelttségű, független szakszervezet jött létre, amelyek csak jóval később nőttek ki magukat nagy, országos szervezetté. A szakszervezetek nem a nagy gyárakban alakultak ki, ahol a munkaadó és a munkavállaló nincs közvetlen kapcsolatban, hanem a kis volumenű iparágakban, mint például az építőiparban vagy a cipőkészítésben. Ezt főként azzal magyarázták, hogy a szakképzett munkások későbbek megszerveződni, mint a szakképzetlenek, és a kisebb üzemekben ők többen voltak. Azonban a szénbányászatban épp azt lehetett látni, hogy ott hamarabb szervezetbe tömörültek a szakképzetlen dolgozók, mint a nagyméretű termeléssel jellemezhető iparágakban. Tehát e jelenség esetén a szakképzettségnél fontosabb magyarázó tényező lehet a csoportméret, azaz, hogy a kis csoportok könnyebben megszerveződnek, és jobban teljesítenek a kollektív javak előállításakor, mint a nagyok. Ilyen kollektív javak a magasabb bérek vagy a jobb munkahelyi körülmények. Emellett a kis

szakszervezetek azért is sikeresebbek, mert lehetőséget nyújtanak a tagokkal való szorosabb kapcsolattartásra, például különféle rendezvények révén, vagy kedvező biztosítási lehetőségekkel, mint nem kollektív társadalmi javakkal is képesek vonzani a potenciális tagokat. Ezekkel a szolgáltatásokkal lehetséges a szervezet érdekében szükséges áldozatvállalás (sztrájk, a létrehozás és működtetés költségei) kompenzálása (Olson, 1965).

Rendszerint viszonylag hosszú ideig tartott, amíg kialakultak a nagy, országos szakszervezetek, azon ösztönző erő ellenére, amely a teljes szakma vagy iparág megszervezésére irányul. Ezt az ösztönző erőt több dolog táplálja. Elsőként lehet említeni, hogy a munkáltató nem fizethet magasabb bért a munkásainak az iparág többi vállalatához képest, mert az a jövedelmezőségét csökkenti, és csődhelyzetbe is kerülhet. Másrészt a sztrájk törökkel is számolni kell, ha nem szerveződik meg az egész iparág. Harmadrészt a munkavállaló számára fontos előny, ha olyan országos szervezet tagja, amely kollektív jószágként a munkavállalás lehetőségét nyújtja az ország bármely területén. Végül egy nagyobb szakszervezet jelentősebb politikai erőt is képvisel. De Olson szerint valójában nem ezek állnak a tagok csatlakozási hajlandósága mögött, mivel a racionális egyén nem fogja erőforrásait feláldozni egy olyan közjószág megszerzésére, amelynek az előnyeiből nem zárható ki. Olson (1965, 1982) öt tényezőt azonosít, amelyek biztosítják a nagy munkavállalói érdekszövetségek létrejöttét:

- a foglalkoztatás feltételeként előírt tagság (zárt üzem),
- a kötelező tagdíjfizetés,
- a sztrájkörtség, amihez szorosan kapcsolódott
- az erőszak, a társadalmi nyomás és a megfélemlítés („vizuális nevelés”, ahogy Olson 1982-es könyvében említi a 49. oldalon), mivel le kellett győzni azokat a gazdasági ösztönzőket, amik a sztrájk esetén annak feladására készítenék a munkavállalókat,
- az imént említett negatív ösztönzők mellett alapvetőek a pozitív szelektív ösztönzők is. A pozitív ösztönzők között sorolhatók fel a társas összejövedelesek, a különféle biztosítások, a munkajogi viták során nyújtott segítség, a betegségi segély és a nyugdíjsegély.

4. A SZAKSZERVEZETI TAGLÉTSZÁM NÖVEKEDÉSE

Selig Perlman^[3] (1928, idézi Olson, 1965) szerint a szakszervezeti taglétszám növekedése a fizikai munkások pesszimista állástudatának köszönhető. Ez azt jelenti, hogy mivel a munkahelyek szűkösek, a munkásoknak szüksége van egy olyan szervezetre, amelyen keresztül felügyelni tudják a munkáltatók felvételi és elbocsátási gyakorlatát. Olson (1965) szerint viszont nem a munkás számára szükséges a munkahelyek ellenőrzése, hanem a szakszervezetnek, mint szervezetnek fontos, amely így növeli és tartja fenn a tagságát. Ezt a nézetét azzal támasztja alá, hogy a szakszervezeti taglétszám nem a pesszimizmusnak

[3] Perlman, S. (1928): *Theory of the Labor Movement*. Macmillan, New York.

megfelelő időszakokban nőtt, hanem a fellendülés és háborús munkaerőhiány idején, mivel ekkor javult a munkavállalók alkupozíciója. Perlman elméletének az a tény is ellentmond, hogy rugalmas munkakereslet esetén a szakszervezet által kialakított bérek emelése csökkenti a munka keresett mennyiségét, így nagyobb valószínűséggel bocsájtják el a munkásokat. Ha rugalmatlan a munkakereslet, akkor pedig nincs értelme pesszimiztának lenni, tehát nincs ok a taglétszám növelésére. Viszont alátámasztja Perlman nézeteit, hogy a szakszervezeti mozgalom akkor erősödött meg Amerikában, és a tagság is akkor nőtt a legjobban, amikor a politikai szakszervezetiséget az üzleti szakszervezetiség eszméje váltotta fel. Utóbbi sarkalatos pontja a munkahelyek ellenőrzése és a szervezett üzem, tehát a fő cél a munkáltatóval való kollektív bértárgyalás, és a melléktermék jelentős politikai erő lett. Ennek megfelelően az amerikai szakszervezetek taglétszáma körülbelül megnégyszereződött 1897 és 1904 között, és az 1935-ös Wagner Act-et követően növekedett a legjobban, ami támogatta a szervezett üzemet.

5. A SZAKSZERVEZETI TAGLÉTSZÁM CSÖKKENÉSÉNEK OKAI

Az ipari országokban a szakszervezetek fontos szerepet töltek be a politikai életben egészen az 1980-as évek elejéig. Ezt követően a taglétszámuk és jelentőségük folyamatosan csökkent. Sokan kutatták, hogy miért történt így. Charwood (2003) az irodalom alapján két fő okot talált: a munkavállalók szervezkedés irányában tanúsított megváltozott attitűdjét (az egyesülési hajlam változását), illetve a megszerveződés lehetőségét akadályozó munkáltatók szerepét (az egyesülési lehetőségek változását).

Olson (1965) érdekcsoport elmélete az egyén csatlakozási hajlandóságában bekövetkező változáshoz köthető. Az egyesülési hajlandóság csökkenésének forrása lehet, hogy a szakszervezet már nem kényszerítheti ki a tagságot, illetve nem az individuumok igényeit kielégítő szelektív ösztönzőket ajánl fel, és ezzel ösztönzi a potyautas magatartást. Addison, Schnabel és Wagner 2006-os munkájukban kifejtették, hogy a szakszervezeteknek megújulásra van szükségük, ellenkező esetben a szakszervezeti mozgalom hanyatlása folytatódni fog.

Bryson (2006), Ebbinghaus és Visser (1999), Blaschke (2000), Schnabel és Wagner (2005), Fitzenberger et al. (2006) és számos más kutató tárt fel bizonyítékokat arra vonatkozóan, hogy a szelektív ösztönzők hatással vannak a csatlakozási hajlandóságra.

A kutatómunka kiindulási pontja, hogy magyarázatot találjanak arra, hogy miért lehet értelme a munkavállaló szakszervezethez való csatlakozásának a költséges tagdíjak és a minden erőfeszítés nélkül elérhető, szakszervezet által nyújtott közjavak ellenére. Hiszen a hasznok élvezetéhez nincs szükség a szakszervezeti tagságra.

Olson 1965-ös elmélete alapján, ha nincs kényszer, akkor a szakszervezet túlélése szempontjából a szakszervezeti alkuban létrejövő közjavak (magasabb bérek, jobb munkakörülmények, csökkentett munkaidő) mellett nyújtott magánjavak fontosabbá válnak. Ugyanis a munkavállaló döntését a rá eső hasznok és a pénzügyi költségek, vagyis a nettó hasznok befolyásolják (Olson,

1965; Bryson 2006). A szervezetnek olyan szelektív ösztönzőket kell felajánlania, amelyek elősegítik a csatlakozást, és ezzel a munkavállalók lobbijának mint mellékterméknek az előállítását. A következőkben a tanulmány ezeket a tényezőket tekinti át.

5.1. A SZAKSZERVEZETI TAGSÁGRA HATÓ TÉNYEZŐK

A munkavállalói érdekszervezet alkuerejét, kollektív cselekvésre való képességét mutathatja a szakszervezeti taglétszám nagysága. Az adatokat az egyének vagy a szakszervezetek megkérdezésével készített felmérésekből nyerik. A tanulmányok által felhasznált adatbázisokban csak a bérből és fizetésből élők számítanak szakszervezeti tagnak (Visser, 1991, 98.). Az empirikus kutatásokban általában nem a szakszervezeti tagságot veszik figyelembe, hanem egy abból képzett mutatószámmal, a szakszervezeti sűrűséggel reprezentálják a szakszervezeti mozgalom erejét. Visser (1991, 98.) alapján kétféle szakszervezeti sűrűség mutatót lehet megkülönböztetni: bruttó és nettó. Az empirikus vizsgálatokban általában a nettó szakszervezeti sűrűséget használják a szerzők, ami a szakszervezeti tagok aránya a bérből és a fizetésből élőkön belül, így (a bruttó mutatóval ellentétben) azokat a tagokat nem számolják bele, akik jelenleg munkanélküliek, önfoglalkoztatók (szakértők, ügynökök, őstermelők) vagy nyugdíjasok. Fitzenberger és társai (2006, 3–4.) kiemelik, hogy a nettó mutatót azért előnyösebb használni, mert a szakszervezet pénzügyi erőforrásaihoz is jobban kötődik, valamint azt is jobban mutatja, hogy milyen nagyságú csoportot lehet mozgósítani szükség esetén.

Ebbinghaus és Visser (1999, 138–139.) a nyugat-európai országokat vizsgálva három csoportra osztották azokat a tényezőket, amelyek szerintük a szakszervezeti sűrűség alakulása mögött állnak. A ciklikus tényezőkhöz az üzleti és a politikai ciklus tartozik. Az üzleti ciklusnál a munkanélküliség negatív, az infláció pozitív módon függ össze a szakszervezeti sűrűséggel. A politikai ciklus vizsgálata azért játszik szerepet, mert ha a baloldal nyer, akkor az kedvez, ha pedig a jobboldal nyer, akkor az árt a szakszervezeti sűrűségnek. A tényezők második csoportját alkotják a strukturális tényezők, azaz a változások a társadalom összetételében és a változások a társadalmi értékekben. A társadalom összetételének változása magában foglalja a munkásosztály kialakulását és a deindusztrializációt, a szellemi munkások, illetve a szolgáltatásban dolgozók számának növekedését a fizikaiakkal szemben, a nők nagyobb arányú részvételét a munkaerőpiacon és a kisvállalatok térnyerését. A társadalmi értékekben történő változás az elmozdulás a kollektívizmus és az individualista életmód között, valamint a posztmaterialista értékek elterjedése. A harmadik tényezőcsoport az intézményi háttért reprezentálja (konfigurációs tényezők), amelyben szerepelnek a szakszervezetek jóléti funkciói (a szakszervezetek által nyújtott szelektív ösztönzők, illetve az ezeket helyettesítő állami rendszerek vagy szakszervezeten kívüli intézmények), a szakszervezetek munkahelyi szerepe (zárt üzem, hozzáférhetőség és befolyás), valamint a munkaadók stratégiái (elismerek-e vagy ellenzik a szakszervezetet, illetve a központosított vagy a decentralizált alku a jellemző).

Blaschke (2000) az európai integrációban vizsgálta a szakszervezeti sűrűséget. Csoportosítása hasonló: a gazdasági tényezőkön belül vizsgálta, hogy hogyan hat a szakszervezeti sűrűség változására a munkavállalók összetételbeli változása, az üzleti ciklus, valamint a külkereskedelemtől való függés. Az intézményi tényezőkön belül bevonta a modellbe a törvényes munkavállalói képviselőt, az üzemi tanácsok, a zárt üzem és a Ghent-rendszer hatását.

Schnabel (2002, 11-12.) irodalom-összefoglalójában megerősíti, hogy a tagságot elemző empirikus vizsgálatok általában vegyítik a gazdasági, társadalmi és politikai változókat, és a három nézet közül legalább az egyikhez tartoznak. Ennek megfelelően a ciklikus magyarázatok igyekeznek azonosítani a szakszervezet növekedésének és hanyatlásának makrotényezőit, a strukturális magyarázatok a tagok egyéni jellemzőire, valamint szektorális és foglalkozási tényezőkre fókuszálnak, s végül az intézményi típusú magyarázatok az intézményekre vonatkozóan ország-keresztmetszeti változókat elemeznek.

A szakszervezeti tagság befolyásoló tényezőit hagyományos keresleti és kínálati modellben elemezte Berkowitz (1954) és Pencavel (1971). Ebben a modellben a munkavállaló portfóliójában szerepel a szakszervezeti tagság, amely által különböző magán- és/vagy kollektív javakhoz juthat. A keresleti és a kínálati függvény a szakszervezeti képviselőt és szolgáltatások iránt megnyilvánuló keresletet, illetve kínálatot reprezentálja. Mivel a szakszervezeti szolgáltatások nem figyelhetők meg közvetlenül, a szakszervezeti tagságot, sűrűséget és a kollektív szerződés általi lefedettséget használják proxyként, ehhez feltételezik, hogy a szolgáltatások szintje utóbbiakkal arányos. Schnabel (2002) felhívja a figyelmet arra, hogy az előbbi költséghaszon elemzés meglehetősen súlyos kritikája, hogy nem foglalkozik a potyautas magatartás problémájával, pedig az fontos jelenség olyan szervezeteknél, amelyek a fogyasztásban nem rivalizáló, alacsony költségű kizárhatósággal nem jellemezhető közjavakat is nyújtanak. Nagy csoportok esetén emiatt Olson (1965) alapján szükséges a kötelező tagság vagy olyan magánjavak biztosítása, amelyek csak a tagok számára érhetőek el.

5.2. A KÖTELEZŐ TAGSÁG ÉS A SZAKSZERVEZETI SŪRŰSÉG

A legtöbb országban a munkavállaló jogaira hivatkozva a szabályok tiltják a kötelező tagság, vagy más néven a zárt üzem (angolul closed shop) alkalmazását (Schnabel, 2002). A kikényszerített tagság tulajdonképpen azt jelentette, hogy az egyén tisztában volt vele, hogy csak akkor dolgozhatott egy adott munkahelyen, ha egyben a megfelelő szakszervezetnek a tagja lett (McCarthy, 1964, 3.). Ebbinghaus és Visser (1999) empirikus elemzésének részét képezi a zárt üzem gyakorlatának szakszervezeti sűrűségekre való hatása. A szerzők egy táblázatban foglalták össze az 1950 és 1995 közötti időszakra vonatkozóan a nyugat-európai országok szakszervezeti sűrűségének növekedését és csökkenését (1. táblázat). A vizsgálatot kvantitatív korrelációs és regresszió analízissel végezték.

1. táblázat: A szakszervezeti mozgalom növekedési és hanyatlási periódusai és a szakszervezeti sűrűség fejlődése Nyugat-Európában 1950–1995 között

Elmozdulás	Növekedési periódus (1950–1975)	Hanyatlás periódusa (1975–1995)
Növekedés (>10%)	Svédország, Dánia, Norvégia, Írország, Nagy-Britannia, Belgium	Svédország, Finnország, Dánia
Stagnálás (+10% - -10%)	Ausztria, Nyugat-Németország, Hollandia	Norvégia, Belgium, (Nyugat)-Németország
Csökkenés (<-10%)	Svájc	Nagy-Britannia, Franciaország, Olaszország, Írország, Ausztria, Németország, Hollandia, Svájc, Görögország
Hullámok	Finnország, Franciaország, Olaszország	Portugália, Spanyolország

Forrás: Ebbinghaus és Visser (1999, 138.).

Ebbinghaus és Visser (1999) kimutatták, hogy „az intézmények számítanak”, mivel az intézményi tényezők jobban magyarázzák a szakszervezeti sűrűség nagyságát és az abban bekövetkező változásokat a strukturális és a ciklikus tényezőkhöz viszonyítva. Kvalitatív összehasonlító elemzés segítségével magyarázták az országok közötti különbségeket a szakszervezeti mozgalom szintjében vagy trendjében. Az intézményi tényezők a következők voltak: a szakszervezet által adminisztrált munkanélküliségi rendszer mint szelektív ösztönző létezése (Ghent-rendszer), a szakszervezetek intézményesített hozzáférése a munkahelyi képviselőhöz, az országos és ágazati korporatista intézmények munkáltatók általi elismertsége és a kikényszerített tagságra vonatkozó zárt üzem megállapodások. Ezek közül az OLS többváltozós regresszió elemzés szerint a Ghent-rendszer és a szakszervezet munkahelyhez való hozzáférése bizonyult fontosabb magyarázó változónak minden modellben és periódusban. A kvalitatív összehasonlító elemzés eredménye, hogy a szakszervezet által kezelt munkanélküliségi rendszer (Ghent-rendszer) szükséges feltétele a nagyon magas szakszervezeti sűrűségnek, és ez igaz mindkét időszakban. A zárt üzem még egy közepes szintű szakszervezeti mozgalomnak sem szükséges feltétele, és jelenléte nem tudja megakadályozni a szakszervezeti sűrűség csökkenését. Sabine Blaschke (2000) többváltozós regressziós modellt futtatott a szakszervezeti sűrűség változására ható intézményi tényezők hatásával kapcsolatban, és ő is arra az eredményre jutott, hogy a Ghent-rendszer az, ami jelentős pozitív hatással bír, míg a törvényes munkavállalói képviselőnek nincs pozitív hatása, az üzemi tanácsnak negatív hatása van, és végül a zárt üzem nem tudja megakadályozni a szakszervezeti sűrűség csökkenését.

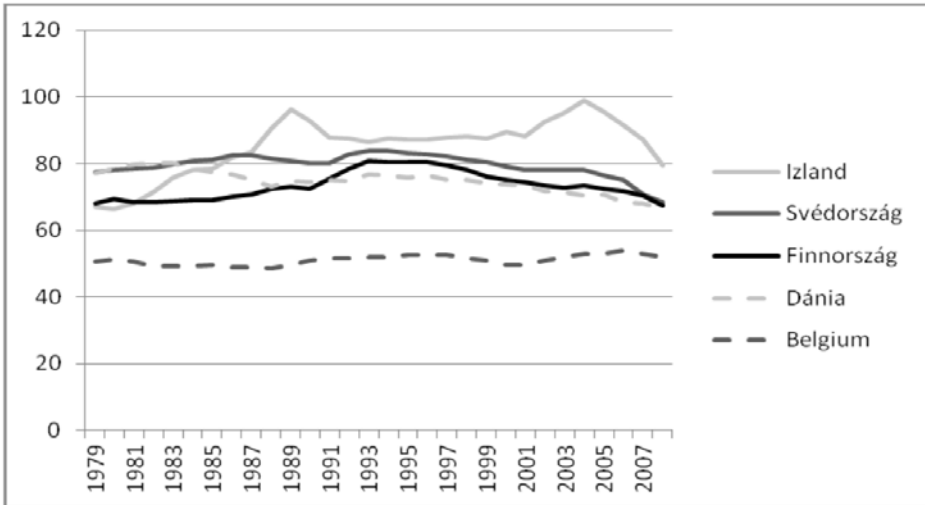
A szerző Írországot emelte ki, ahol még van zárt üzem, és ott kimutatható, hogy a jelenléte nem kedvezett a szakszervezet növekedésének. Az Egyesült Királyságban viszont pozitív volt a hatása az 1975 és 1980 közötti időszakban, és amikor eltörölték a szervezett üzemet, egyértelmű visszaesést tapasztaltak a tagságban. Bryson (2006) ebből indul ki tanulmányában, szerinte erős kapcsolat van a kötelező tagságot előíró szabályok és a magas szakszervezeti tagság között. Példaként említi szerzőtársaival írt könyvében,^[4] hogy Nagy-Britanniában 1984-ben a munkahelyi szintű szakszervezeti sűrűség 87% volt zárt üzem esetén, 79%-os volt ott, ahol a menedzsment erősen ösztönözte a tagságot, és 55%-ot ért el, ahol egyik sem működött (Millward et al., 2000, 149., idézi Bryson, 2006, 1-2.). A kötelező tagságot eltörölték az 1990-es évek elején, és ezt követően csökkent a szakszervezeti sűrűség. Bryson (2006) ezt azzal magyarázta, hogy a szakszervezethez való csatlakozás egyéni döntés lett, és nőtt a potyautas magatartás. A zárt üzem szerepe, mint korábban láthattuk, Nagy-Britanniában valóban jelentős, de a többi országra vonatkozóan az empiria azt mutatja, hogy nincs számottevő hatása.

5.3. A SZELEKTÍV ÖSZTÖNZŐK ÉS A SZAKSZERVEZETI SŰRŰSÉG

A szelektív ösztönzők célja, hogy növelje a munkavállaló szakszervezethez való csatlakozási hajlandóságát, s így visszaszorítsa a potyautas magatartást. Lényege, hogy egyénileg képes befolyásolni a munkavállaló döntését azáltal, hogy jutalmazza őt, ha támogatja a szakszervezetet, és bünteti (a dolgozó nem jut hozzá a kedvezményekhez, szolgáltatásokhoz stb.), ha nem lesz szakszervezeti tag. Fitzenberger és társai (2006, 4-5.) több pozitív jellegű szelektív ösztönzőt is felsorolnak, amelyek jellemzőek a szakszervezetre: jogsegély, panaszkezelés, balesetbiztosítás és egyéb biztosítások, oktatás és továbbképzés, szakmai jótállás, valamint kártérítés. Emellett még számos szelektív ösztönző létezik. A feldolgozott tanulmányok alapján egyértelműen hangsúlyos szereppel bír a Ghent-rendszer, ami a szakszervezet által menedzselt munkanélküliségi biztosítás, tulajdonképpen a szakszervezet átvállalja az államtól bizonyos jóléti szolgáltatások és támogatások nyújtását. Az 1. és a 2. ábrán látható, hogy azokban az európai országokban, ahol Ghent-rendszer működik, a többi európai országhoz képest nagyobb a szakszervezeti sűrűség és nem volt olyan mértékű a csökkenés sem, mivel ez a rendszer erős motívációt jelent a munkavállalók számára a szakszervezetbe való belépésre és a tagság fenntartására (Ebbinghaus és Visser, 1991; Blaschke, 2000; Szabó-Morvai et al., 2010, 64-65.).

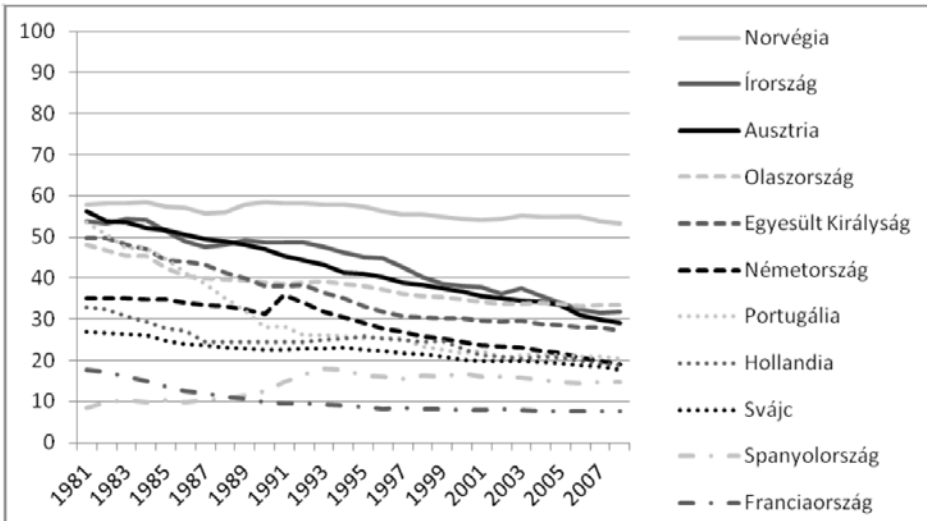
[4] Millward, N. – Bryson, A. – Forth, J. (2000): *All Change at Work? British Employment Relations, 1980-1998, as Portrayed by the Workplace Industrial Relations Survey Series*. Routledge, London. könyvét idézi Bryson (2006): 1-2.

1. ábra: Szakszervezeti sűrűség a Ghent-rendszerű országokban

Forrás: Szabó-Morvai et al. (2010, 65.), OECD (2014).

2. ábra: Szakszervezeti sűrűség a nem Ghent-rendszerű országokban

Forrás: Blaschke (2000, 219.), OECD (2014).

Booth és Chatterji 1995-ben írták meg tanulmányukat nem sokkal azután, hogy Nagy-Britanniában törvénytelené vált a zárt üzem, az Egyesült Államokban pedig „a munkához való jog” nevű szabály lépett életbe, ami kifejezetten megtiltotta a kötelező tagság gyakorlatát húsz államra kiterjedően. A szerzők szerint ezért olyan modellre van szükség, amely az open shop rendszert, vagyis az önkéntes tagságot veszi alapul. Ha a csatlakozási döntés önkéntes, elkerülhetetlen, hogy megjelenjen a potyautas magatartás, mivel a szakszervezet által kialakított magasabb bér minden dolgozóra vonatkozik. A csatlakozást így a kizárhatósággal jellemezhető ösztönző javakkal lehet elérni, ezeket tehát csak a tagok élvezhetik. Lehetnek tiszta magánjavak vagy olyan közjavak, amelyek csak a szakszervezeti tagok számára elérhetőek. Példaként említik a jogi és nyugdíjjal kapcsolatos tanácsadást, a kedvező biztosítási konstrukciókat, a panaszkezelést és az előléptetési eljárásokban nyújtott segítséget, valamint a hírnevet, ami a tagság csoportnormájából ered. Az anyagi szelektív ösztönzők mellett Booth (1985) javasolta a hírnév jelentőségének figyelembe vételét. Ugyanis a közösségen belüli szokások és szabályok betartásával egyfajta hírnév vagy ismertség keletkezik, ami előnyös a tagok számára. Ha nem tartják be a társadalmi normát, akkor elveszíthetik a hírnév hasznát, és ez ösztönözheti a tagokat arra, hogy ne potyázzanak. A szakszervezethez való tartozás tehát maga előny a tagok számára. A társadalmi normából eredő hírnév alapfogalata Akerloftól (1980) származik. Booth (1985) felfogása ellentétben áll Olson (1965) potyautas paradoxonjával, mivel utóbbi teljesen figyelmen kívül hagyta, hogy egy szervezethez szívesebben csatlakoznak az egyének, ha már mások is tagok. Tehát a szakszervezet létezhet a potyázás ellenére is, ha eléri a minimum kritikus sűrűséget. Booth (1985), valamint Naylor (1990) cikkei alapozták meg a társadalmi szokás elméleteket, amelyek hiányossága, hogy nem magyarázzák magának a társadalmi szokásnak a kialakulását (Schnabel, 2002). Booth és Chatterji (1995) OLS és 3SLS modellekben öt szelektív ösztönző hatását elemezték: a szakszervezet tárgyalási képessége a fizikai körülményekkel, a dolgozók létszámával, a szervezeten belüli átcsoportosításával és a fegyelmi eljárásokkal, panaszkezeléssel kapcsolatban, valamint a szakszervezet befolyása a személyzet elrendezésére, azaz a menedzsereket korlátozó hivatalos szakszervezeti megállapodások. A dolgozói létszámra való hatás kivételével valamennyi szignifikáns volt és pozitívan korrelált a fizikai dolgozók körében megfigyelt szakszervezeti sűrűséggel.

A szakszervezet Moreton (1998, 1999) szerint nyújt egy nagyon fontos szelektív ösztönzőt, méghozzá a megnövekedett munkahelybiztonságot, amely lényegében azt jelenti, hogy a szakszervezeti tag munkavállalónak kisebb az esélye arra, hogy elbocsátják a munkahelyéről, hacsak nincs létszámleépítés. Így a szakszervezeti sűrűség csökken, ha kevésbé hatékony a munkahelyvédelem és romlik a szakszervezet alkupozíciója.

Az 5.2. és az 5.3. alfejezetekben szereplő változók és hatásuk áttekintését szolgálja az alábbi táblázat.

2. táblázat: A szakszervezeti sűrűsége ható tényezők

Ciklikus tényezők Makrotényezők	Strukturális tényezők Mikrotényezők	Intézményi tényezők		
		Kötelező tagság („closed shop”)	Pozitív szelektív ösztönzők +	Egyéb tényezők
Üzleti ciklus infláció +, munkanélküliség növekedése -, reálbér növekedése -	Társadalom összetételének változása munkásosztály kialakulása +, a szellemi munkások, és a szolgáltatásban dolgozók, valamint a nők arányának növekedése -, kiszállalatok -, közszektor +	Ebbinghaus és Visser [1999]: nyugat-európai országok (+)	Ghent-rendszer [Ebbinghaus és Visser, 1999; Blaschke, 2000] Hírnév [Booth, 1985]	A szakszervezet intézményesített hozzáférése a munkahelyi képviselőhöz +
Politikai ciklus baloldali párt +, jobboldali párt -		és Blaschke [2000]: az európai integráció országai (+), de nem jelentős, kivévelet Nagy- Britannia	Munkahely- biztonság [Moreton, 1998, 1999]	A munkaadók stratégiái szakszervezet elismertsége + A szakszervezet helyettesítői -
Blaschke [2000] Külkereskedelmi függés -	Változás a társadalmi értékekben kollektívizmus + és individualizmus -, poszt materialista értékek terjedése -	Bryson [2006]: Nagy-Britannia és Új-Zéland +	Panaszkezelés [Booth és Chatterji, 1995]	Törvényes munkavállalói képviselő: közjósággal -

Megjegyzés: a szakszervezeti sűrűség a szakszervezeti tagok aránya a bérből és a fizetésből élőkön belül (Visser, 1991, 98.).

Forrás: Schnabel (2002), Ebbinghaus és Visser (1999), Blaschke (2000), Booth és Chatterji (1995) és Moreton (1998, 1999) alapján.

5.4. A POTYAUTAS MAGATARTÁS ELEMZÉSE

A kényszer hiánya és a nem sikeres szelektív ösztönzők miatti potyautas magatartás problémáját elemzi Bryson (2006). Megállapítja, hogy a potyázók és a szakszervezeti tagok néhány alapvető tulajdonságban különböznek egymástól. Abból indul ki, hogy a kora 1990-es években Nagy-Britanniában és Új-Zélandon törvénytelené vált a kötelező szakszervezeti tagság, az ún. szervezett vagy zárt üzem, így az egyéni munkavállalók dönthettek arról, hogy szakszervezeti tagok szeretnének-e lenni vagy sem (open shop rendszer). Emiatt növekvő problémává vált a potyázás, esett a tagság, ami azért is érinti súlyosan a szakszervezeteket, mert a pénzügyi túléléshez szükségük van a szakszervezeti tagok hozzájárulására. A szakszervezet által nyújtott kollektív javak a tagságból való kimaradásra vagyis potyázásra ösztönzik a munkavállalókat. Forth és Millward (2002) kimutatták, hogy Nagy-Britanniában az 1990-es évek vége felé a tagsággal nem rendelkezők jelentős hasznot húztak a bérprémiumon és a nem bérjellegű juttatásokon keresztül. Bryson (2006) empirikus vizsgálata alapján a következő okok vezetnek potyautas magatartáshoz: társadalmi szokások, szakszervezeti közbenjárás, a csatlakozás fix költsége, hogyan érzékelik a munkavállalók a menedzsment szakszervezet irányában tanúsított attitűdjét, valamint a munkavállaló munkahelyi problémái. Ezek mellett a szakszervezet szerepére

vonatkozó ideológiák is hatással vannak a potyázásra, valamint a kizárhatósággal jellemezhető magánjavak is. Viszont ahol már van szakszervezet, ott a szakszervezetet helyettesítő munkaadói politikák kicsi szerepet játszanak. A tagok és nem tagok nyolc tulajdonságban különböznek egymástól:

1. Kisebbségi valószínűsége, hogy értékeli a szakszervezet által felajánlott közjavakat. Bryson (2006) két példát említ: a magasan képzett munkás egyéni alkuereje magas, ezért saját maga képes biztosítani a jó munkafeltételeket, illetve a fiatalabb dolgozók mobilabbak, ezért nem érdekli őket annyira a sérelmek kollektív képviselése.
2. Sokkal valószínűbb, hogy a szakszervezeteket nem látják hatékonyaknak.
3. A jövedelmükhöz vagy keresetükhöz viszonyítva a csatlakozásnak nagy a fix költsége.
4. A nem csatlakozás nem jelent magas reputációs költséget, vagy azért, mert a szakszervezeti tagság nem alapértelmezett a foglalkozási ágában vagy munkacsoportjában, vagy azért, mert eleve alacsony a szakszervezeti sűrűség a munkahelyén.
5. Nem igazán megfelelőek a számukra a szakszervezet által felkínált, kizárhatósággal jellemezhető javak.
6. A szolidáris ideológiai elvek kevésbé fontosak nekik, ennek oka lehet a nagyobb fokú individualizmus, illetve, hogy jobban megértik a munkaadó szakszervezettel szembeni ellenállását.
7. A szakszervezet helyettesítői magas értéket képviselnek számukra.
8. Kevesebb szükségletük, problémájuk van vagy kisebb az elégedetlenségük a munkahelyükkel, ezért nem csatlakoznak.

E tulajdonságokat érdemes figyelembe venni, ha a szakszervezetek megújulásra törekednek, mert mutatják, hogy min kellene változtatniuk. Emellett ezektől függetlenül Bryson (2006) egy érdekes megfigyelést tett. Kérdőíves felméréséből kiderült, hogy Nagy-Britanniában egy komoly szervezési probléma merül fel a szakszervezeteknél. A megkérdezettek 55%-a állította, hogy soha nem kérdezték meg tőle, hogy akar-e szakszervezeti tag lenni, pedig a munkahelyén működött ilyen szervezet, és 36%-uk állította, hogy valószínűleg csatlakozna. Ez még a valószínű torzítással együtt is magas arány (Szabó-Morvai és társai, 2010).

5.5. KOLLEKTÍV JÓSZÁG LÉTREHOZÁSÁRA VALÓ KÉPESSÉG VIZSGÁLATA

A munkavállalók kollektív cselekvésre irányuló képességét jellemzően a szakszervezeti tagság mérete mutathatja, azonban a legkönnyebben hozzáférhető mutató a szakszervezeti sűrűség. Utóbbival a szakszervezeti mozgalom erejét, alkuerejét mérhetjük egy adott iparágban vagy országban (Visser, 1991, 98.). A szakszervezeti alkuerő kifejezi a szakszervezeti pozíciót és a munkások részesedését a foglalkoztatás hasznaiból. Mérésére Horváth (2006, 761.) ajánlott egy mutatót, amely három tényező átlaga: a szakszervezeti tagság aránya a foglalkoztatottak között, azon munkások aránya, akiknek a bére a szakszervezeti béralkuban alakul ki és a bértömeg aránya a teljes kibocsátásból.

A szakszervezeti sűrűség változása a szakszervezeti alkuerőn keresztül befolyásolja a kollektív jószág létrehozására irányuló képességet. Bryson (2006) kifejti, hogy a csökkenő szakszervezeti sűrűség növeli a szakszervezeti munkaerő árrugalmasságát, *ceteris paribus*, és ez aláássa a szakszervezet alkuerejét. Ennek megfelelően, habár a marginális dolgozó nem csatlakozásra vonatkozó döntése nem feltétlenül hat közvetlenül a szakszervezet alkuerejére, az ilyen döntések interdependenciája munkahelyi szinten eredményezheti idővel a szakszervezeti munkaerő hanyatlását, így csökkentve a szakszervezeti tagsággal járó érzékelt hasznokat, amely önmagában megerősíti a nem csatlakozási döntést. Hirsch és Schumacher (2001), valamint Steward (1987) empirikusan igazolta, hogy a magasabb szakszervezeti sűrűség és a magasabb szakszervezeti bérprémium korrelál egymással. Elemzésüket az Egyesült Államokra, valamint Nagy-Britanniára vonatkozóan végezték.

KÖVETKEZTETÉSEK

A nagy taglétszámmal rendelkező szakszervezetekkel kapcsolatban az irodalom alapján azt lehet mondani, hogy bár sok más (például ciklikus vagy strukturális) tényező is szerepet játszik a szakszervezeti mozgalom alakulásában, az intézmények, azon belül elsősorban az olyan szelektív ösztönzők, mint a Ghent-rendszer, a hírnév vagy a munkahelybiztonság számítanak. A kötelező tagság jelentősége ugyan kicsi, de a releváns szelektív ösztönzők fontos magyarázó tényezői a szakszervezeti sűrűségnek, mivel az egyéneket csatlakozásra ösztönzik, és a potyautas magatartás ellen hatnak. Olson 1965-ben megfogalmazott melléktermék elmélete tehát a szakszervezeti viselkedés elemzésének hasznos kiindulópontja lehet.

IRODALOM

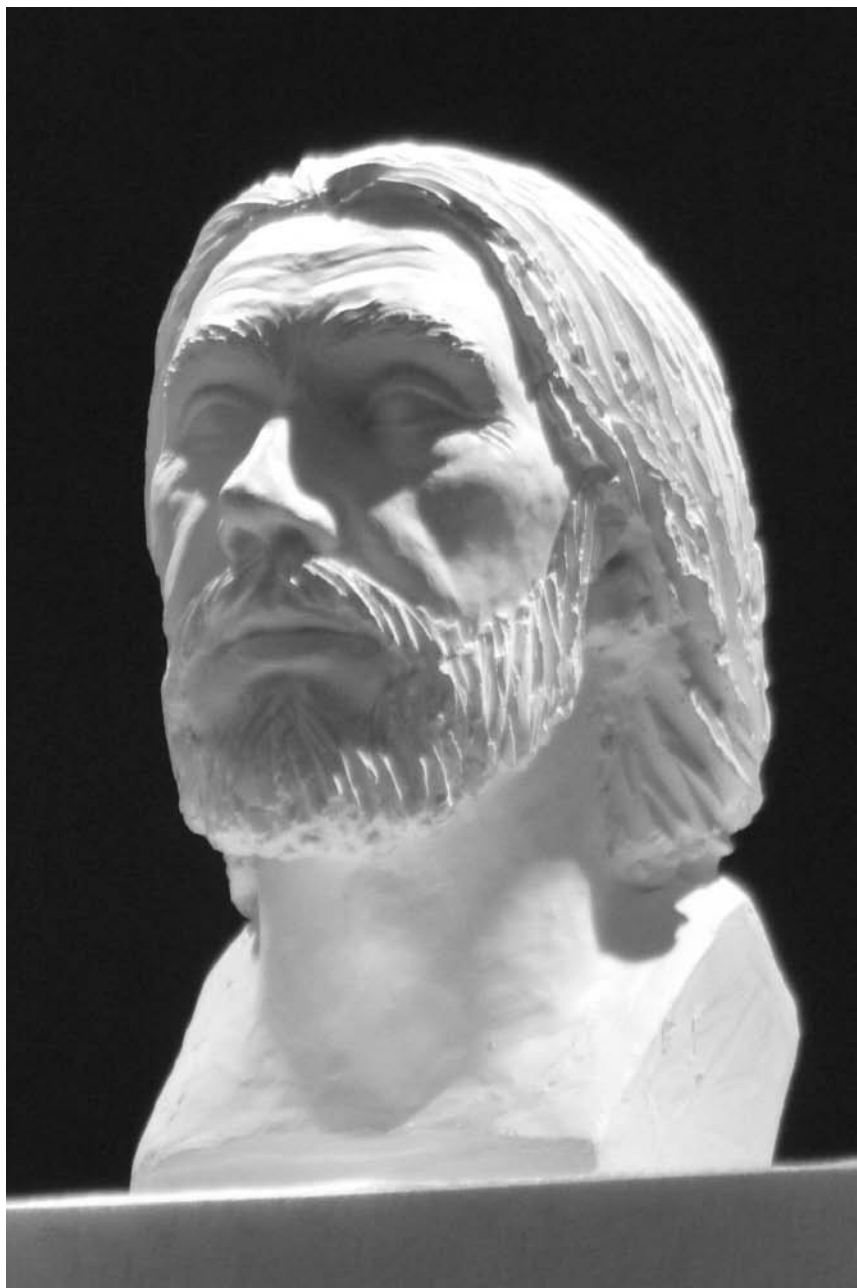
- Addison, J. T. – Schnabel, C. – Wagner, J. (2006): *The (Parlous) state of German Unions*. Institute for the Study of Labour, IZA DP, No. 2000.
- Akerlof, G. A. (1980): *A Theory of Social Custom of Which Unemployment May be One Consequence*. Quarterly Journal of Economics, 94(4). 749–775.
- Berkowitz, M. (1954): *The Economics of Trade Union Organization and Administration*. Industrial and Labor Relations Review, 7(4). 537–549.
- Blaschke, S. (2000): *Union Density and European Integration*. European Journal of Industrial Relations, 6(2). 217–236.
- Booth, A. L. (1985): *The Free Rider Problem and a Social Custom Model of Trade Union Membership*. The Quarterly Journal of Economics, 100(1), 253–261.
- Booth, A. L. – Chatterji, M. (1995): *Union Membership and Wage Bargaining When Membership is not Compulsory*. Economic Journal, 105(4). 345–360.
- Bryson, A. (2006): *Union Free-Riding in Britain and New Zealand*. The London School of Economics and Political Science. CEP Discussion Paper No. 713.
- Charlwood, A. (2003): *The Anatomy of Union Decline in Britain 1990 1998*. The London School of Economics and Political Science, London.

- Ebbinghaus, B. – Visser, J. (1999): *When Institutions Matter – Union Growth and Decline in Western Europe, 1950–1995*. European Sociological Review, 15(2). 135–158.
- Forth, J. – Millward, N. (2002): *Union effects on pay levels in Britain*. Labour Economics, 9(4). 547–561.
- Fitzenberger, B. – Kohn, K. – Wang, Q. (2006): *The Erosion of Union Membership in Germany: Determinants, Densities. Decompositions*. Institute for the Study of Labour. IZA Discussion Paper No. 2193.
- Hardin, R. (1971): *Collective Action as an Agreeable n-Prisoners' Dilemma*. Behavioral Science, 16(5). 472–481.
- Heckathorn, D. D. (1996): *The Dynamics and Dilemmas of Collective Action*. American Sociological Review, 61(2). 205–277.
- Hirsch, B. T. – Schumacher, E. J. (2001): *Private Sector Union Density and the Wage Premium: Past, Present, and Future*. Journal of Labor Research, 22(3). 487–518.
- Horváth G. (2006): *A munkapiaci intézmények hatása a munkanélküliségi rátára*. Közgazdasági Szemle, 53(9). 744–768.
- McCarthy, W. E. J. (1964): *The closed shop in Britain*. University of California Press, Berkeley – Los Angeles.
- Millward, N. – Bryson, A. – Forth, J. (2000): *All Change at Work? British Employment Relations, 1980–1998, as Protrayed by the Workplace Industrial Relations Survey Series*. Routledge, London.
- Mitchell, W. C. – Munger, M. C. (1991): *Economic Models of Interest Groups: An Introductory Survey*. American Journal of Political Science, 35(2). 512–546. (Magyarul: Szalai Á. (ford.) (2004): *Az érdekcsoportok közgazdasági modellje*. Századvég, 34(9). 129–170.)
- Moreton, D. R. (1998): *An Open Trade Union Model of Wages, Effort and Membership*. European Journal of Political Economy, 14(3). 511–527.
- Moreton, D. R. (1999): *A Model of Labour Productivity and Union Density in British Private Sector Unionised Establishments*. Oxford Economic Papers, 51(2). 322–344.
- Naylor, R. (1990): *A Social Custom Model of Collective Action*. European Journal of Political Economy, 6(2). 201–216.
- OECD (2014): Trade Union Density. OECD.StatExtracts. Letölthető: http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=UN_DEN. Letöltés ideje: 2014.11.07.
- Olson, M. (1965): *The Logic of Collective Action*. Harvard University Press, Cambridge. (Magyarul: Csontos László (ford.) (1997): *A kollektív cselekvés logikája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Olson, M. (1982): *The Rise and Decline of Nations*. Yale University Press, New Haven. (Magyarul: Csontos László (1987): *Nemzetek felemelkedése és hanyatlása*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.)
- Ostrom, E. (1999): *Collective Action and the Evolution of Social Norms. Workshop in Political Theory and Policy Analysis. Center for the Study of Institutions, Population, and Environmental Change*. Indiana University, Bloomington.
- Pencavel, J. H. (1971): *The Demand for Union Services: An Exercise*. Industrial and Labor Relations Review, 24(2). 180–190.
- Perlman, S. (1928): *Theory of the Labor Movement*. Macmillan, New York.
- Schnabel, C. (2002): *Determinants of Trade Union Membership*. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Lehrstuhl für Arbeitsmarkt- und Regionalpolitik, Discussion Papers, No. 15.

- Schnabel, C. – Wagner, J. (2005): *Determinants of Union Membership in 18 EU Countries: Evidence from Micro Data, 2002/03*. Friedrich-Alexander-Universität Erlangen-Nürnberg, Lehrstuhl für Arbeitsmarkt- und Regionalpolitik, Discussion Papers, No. 31.
- Stewart, M. B. (1987): *Collective Bargaining Arrangements, Closed Shops and Relative Pay*. The Economic Journal, 97(385). 140–156.
- Szabó-Morvai Ágnes – Borbás Gabriella – Vona Máté (2010): *Szakszervezetek a gazdaságban. A szakszervezetekkel kapcsolatos közgazdasági elméletek és kutatások összefoglalása. „A munka világába tartozó érdekképviselők” című kutatás résztanulmánya*. Compleo Kft., Cegléd.
- Visser, J. (1991): *Trends in trade union membership*. OECD Employment Outlook, Paris. 97–134.
- Wagner, R. E. (1966): *Pressure Groups and Political Entrepreneurs: A Review Article. The Logic of Collective Action by Mancur Olson*. Papers on Non-Market Decision Making, Vol. 1., December. 161–170.

ENGLISH ABSTRACT

This paper aims to interpret and analyse the evolution of the trade union movement from the perspective of Olson's group theory, and use this theory to identify the major institutional factors that have a decisive influence on the behaviour of the union. In addition, the intention is to examine the importance of institutional factors on the basis of the main empirical works. Mancur Olson, contrary to the representatives of the traditional group theory, argued that the size of an interest group is not irrelevant for the formation of groups. As a consequence large organizations such as trade unions could not emerge and could not have political power without special factors such as compulsory membership and positive selective incentives. This study analyses the relevance of Olson's approach.

Szent László rekonstruált arca a hermában található koponyacsontja alapján

ÖKOLÓGIA ÉS GAZDASÁG

A „szétválás” szerepe az ökohatékonyság kérdéskörének megítélésében

---

BEVEZETÉS

A „fenntarthatóság” fogalma és értelmezése az egyik legellentmondásosabb közgazdasági divatjelenség (Kiss 2011): szinte mindennel kapcsolatban használják ezt a kifejezést, mélyebb értelmével azonban ritkán foglalkoznak. Tanulmányomban a fenntarthatóság egyik alapkérdésének, az ökológiai lábnyommal kifejezett környezetterhelés és a GDP kölcsönkapcsolatának leírására használható *szétválás* alakulását vizsgáltam a világ legökohatékonyabb államainál. A *szétválással* olyan eszköz kerül az elemzések tárházába, amellyel lehetőség nyílik akár országos, akár területi szinten a környezetterhelés és a gazdasági tevékenységek között minőségileg fennálló kapcsolat számszerűsítésére. A tanulmányban a kérdéskör makro szintű vetületét vizsgálom, országos GDP és ökolábnyom adatok alapján, a népszerű témának ez egy új, eddig kevésbé vizsgált dimenziója, mert az ökohatékonysággal kapcsolatos publikációk jellemzően vállalati eredményeket vagy az energiaszektor vizsgálgják.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

Az ökológiai fenntarthatóság szerteágazó programjának központi kérdése az, hogy miként lehet összhangba hozni a gazdasági rendszerek dinamikáját az ökológiai rendszerekével (York, 2008). A környezettudatosság, az etikus fogyasztói magatartásmód olyan fogyasztói trendek, melyek hatására felértékelődött a fenntarthatóság, az ökológiai szemlélet kérdésköre. (Fodor et al, 2011). Az úgynevezett IPAT formula széles körben ismert és látszólag egyértelmű következtetésekkel szolgáló analitikus keretet biztosít az ökológiai hatékonyság fogalmakora számára. Az eredeti formájában mintegy negyven éve leírt összefüggés

[1] Széchenyi István Egyetem, egyetemi docens (szigetec@sze.hu).

(Ehrlich - Holdren, 1971) jelentős hatást váltott ki a nemzetközi és a hazai szakirodalomban (Alcott, 2005; Takács-Sánta, 2008; Kocsis, 2010).

A formula a következő:

$$(1) I = P \times A \times T$$

I = az emberi tevékenység természeti környezetre gyakorolt hatása (impact),

P = a népességszám (population),

A = az egy főre jutó gazdasági teljesítmény (affluence),

T = technológia (technology), amely azt jelzi, hogy a gazdasági javak előállítása mekkora környezeti hatással jár (Bajmócy - Málóvics, 2011). Az IPAT-formula leghomályosabb tagja a technológia (T), ennek számszerűsítésére legfeljebb közvetetten, a formula másik három tagjának ismeretében van esély (Kocsis, 2010).

A fenntarthatósággal kapcsolatos szakirodalmi, politikai és közéleti vitákban az innovációk és általában a technológiai változás szerepének megítélése igen széles skálán mozog. Bizonyos megközelítésekben alapvetően a technológiai változás teszi lehetővé az elmozdulást a fenntarthatóság irányába. Erre példa a mezőgazdasági termelésben napjainkban gyakorlattá váló precíziós növénytermesztés, ami a helyspecifikus kezelések révén jelentős mértékben csökkenti a kijuttatott kemikáliát, megteremtve ezzel egyrészt a környezeti, másrészt részlegesen az ökonómiai (üzemgazdasági) fenntarthatóságot (Auernhammer, 2001; Szabó - Katonáné, 2008; Takács-György, 2012; Takács-György et al., 2013).

A környezetterhelés és a gazdasági fejlődés kölcsönkapcsolatának leírására használható a *szétválás* fogalma. Ezzel olyan eszköz kerül az elemzések tárházába, amellyel lehetőség nyílik akár országos, akár területi szinten a környezetterhelés és a gazdasági tevékenységek között minőségileg fennálló kapcsolat számszerűsítésére. A szétválás az egymással ok-okozati összefüggésben lévő egy-egy környezetileg és gazdaságilag egyaránt fontos változó egymáshoz viszonyított változási üteme. Makro- vagy országos szinten a környezetterhelést jellemző változó növekedési üteme összevethető a GDP növekedési ütemével. A környezetromlásnak a gazdasági növekedéstől való szétválásátásáról akkor beszélünk, ha egy adott időszakban a környezetileg fontos változó növekedési üteme kisebb, mint a GDP-jé. Erős (abszolút) a szétválás, ha a GDP növekedést mutat, miközben a környezetileg fontos változó nem növekszik vagy akár csökken. Gyenge (relatív) a szétválás, ha a környezetileg fontos változó növekszik, de a GDP növekedési ütemét nem éri el (Szabó 2006). A gazdaság méretének növekedése elvileg elválasztható a bioszféra-átalakítás mértékétől, ugyanakkor az ökológiai közgazdaságtan szerint a gyakorlatban egyelőre erre nincsen bizonyíték. Sőt, a rendelkezésre álló empirikus adatok alapján inkább az ellenkezőjét tapasztaljuk (Stern, 2004).

Az álláspontok másik része szerint viszont a technológiai változás a probléma és nem a megoldás része (Bajmócy – Málovics, 2011). William Stanley Jevons (1865) *A szénkérdés* (The Coal Question) című könyvében írta le az ökológiai közgazdaságtan máig egyik legismertebb paradoxonát. Jevons azt figyelte meg, hogy noha az ipari szénfelhasználás egyre hatékonyabbá vált – ezáltal egységnyi szénmennyiségből több termék előállítása vált lehetővé –, az abszolút szénfelhasználás növekedett: „Teljesen félrevezető azt feltételezni, hogy a nyersanyag gazdaságosabb felhasználása csökkenő fogyasztást jelent. A valóságban ennek épp az ellenkezője igaz. [...] A berendezések minden megvalósuló fejlesztése végeredményben a szén fogyasztását növeli.”^[2] Ennek York (2008) szerint az az oka, hogy a szén hatékonyabb felhasználása következtében csökken az egy termékre eső szénköltség, aminek hatására megnő a szén iránti kereslet, ezzel helyettesítenek más energiaforrásokat, illetve a szén hasznosító technológiákba fektetnek.

Általánosan megállapítható, hogy a növekvő ökohatékonyosság révén nyerhető megtakarítások teljes mértékben szinte sohasem realizálhatók. Különösen azon erőforrások, amelyeket széles körben fel lehet használni, és a hozzájuk kötődő technológiák erőteljes útfüggősége esetén várható, hogy az adott erőforrásra, de még inkább a gazdaság egészére vonatkozó abszolút erőforrásfelhasználás valójában nőni fog. A visszapattanó hatás értelmében feltételezhető, hogy az ökohatékonyosság növelése önmagában nem elegendő a fenntarthatóság növeléséhez, sőt adott esetben azzal pont ellentétes hatást is kiválthat (Málovics – Bajmócy, 2009). Számos megfigyelés támasztja alá, hogy a fajlagos hatékonyságnövekedés (mint például az ökohatékonyosság növekedése) abszolút mértékben növeli a bioszféra átalakítás mértékét (Málovics, 2009). Sebestyénné Szép (2013) igazolja, hogy a visszapattanó hatás Magyarországon is megfigyelhető, létező jelenség. Tehát a rendelkezésre álló energiaforrások megőrzéséhez az energiahatékonysági intézkedések az elvártnál kisebb mértékben járulnak hozzá, az energiahatékonysággal párhuzamosan az energiatakarékosságra, az energia használatának korlátozására kell törekedni.^[3] Tóth (2003) szerint az ökohatékonyagnak azonban korlátai vannak (termodinamikai törvények), ezért fokozása csak egy ideig lehetséges. Ez növekvő népesség és fogyasztás mellett semmiképpen nem elegendő a fenntartható fejlődés megvalósításához.^[4]

[2] „It is wholly a confusion of ideas to suppose that the economical use of fuel is equivalent to a diminished consumption. The very contrary is the truth.”

[3] Érdemes azon is elgondolkodni, hogy a nem kellően hasznosult hatékonyságbeli fejlődés milyen mértékben magyarázható a jogi és intézményi környezettel. A különböző lobbijogszabályokat befolyásoló erejéről olvashatunk Pintér 2014-es tanulmányában.

[4] A probléma a turisztika területén is vizsgálandó; emellett az is megfigyelhető, hogy a desztinációk komplex turisztikai fejlesztési terveiben a fenntarthatósággal kapcsolatos alapelvek számos esetben alulreprezentáltak más területekhez képest (Szabó, 2014a). Az ökohatékonyosság és a fenntarthatóság fogalmi szorosán kapcsolódhatnak a társadalmi felelősségvállalás és részvétel koncepciójához (Reisinger, 2012; Reisinger, 2013), egy helyi vagy területi szinten aktív állampolgár többet tud tenni a hatékonyság növelése érdekében.

A téma népszerűségét jól mutatja, számos összegző tanulmány (Alcott, 2005; Missemmer, 2012; Sorrel, 2009) és könyv (Polimeni et al., 2008) mutatja be a Jevons-paradoxon és a visszapattanó hatás (rebound effect) megjelenési formáit, érvényességét, megoldási lehetőségeit. A tanulmányok jellemzően az energia-takarékosság – energiahatékonyság szempontjából vizsgálják a kérdéskört (Sebestyén Szép, 2013), de igazolható a vízfogyasztás példáján is (Dumont et al., 2013). Daly (2013) a gazdasági növekedéssel kapcsolatos legfontosabb ellentmondások között is megnevezi a Jevons-paradoxont. Jaeger (1995) szerint a közgazdászok és a környezetvédők fenntarthatóságról és gazdasági növekedésről megfogalmazott eltérő nézőpontját is jól mutatja Jevons elmélete.

Bunker (1996) vizsgálatai szerint a világgazdaság egészére már jó ideje jellemző, hogy jelentősen javul az erőforrás-hatékonyság (az egységnyi természeti erőforrásra jutó gazdasági kibocsátás), a globális gazdaság teljes erőforrás-fogyasztása azonban folyamatosan növekszik. Hasonlóképpen York és munkatársai (2004) rámutattak, hogy nemzeti szinten a nagymértékű anyagi bőség egyaránt jár a teljes gazdaság nagyobb ökohatékonyságával (egységnyi „ökológiai lábnyomra” jutó GDP-kibocsátás) és nagyobb egy főre jutó ökológiai lábnyommal. Ez azt sugallja, hogy a Jevons-paradoxonra jellemző empirikus körülmények gyakran magasabb szintekre is alkalmazhatók. Az ökológiai lábnyom mutató alkalmazhatóságát, korlátait és stratégiai jelentőségét számos kutatás alátámasztja (Csutora, 2011; Csutora – Zsóka, 2011). A GDP-vel, mint mutatóval szemben az az egyik legfőbb kifogás, hogy mindenfajta gazdasági tevékenységet azonosan ítél meg, függetlenül annak fogyasztásra gyakorolt hatásától vagy társadalmi hasznosságától (Márki-Zay, 2005). A gazdasági alrendszer nem mindenható, nem határtalan, ha erről megfeledekezünk, az beláthatatlan társadalmi és ökológiai veszélyeket rejt (Győri, 2010). Ezért különféle adatok (makrogazdasági, államháztartási stb.) GDP-hez való kötése számos torzítást eredményez (Csiszárik-Kocsir – Fodor, 2013). A térbeli sűrűsödések, melyek egyik indikátoraként többek között a GDP-t is alkalmazzák, szintén jelentős területi különbségeket képesek mutatni (Szabó, 2014b). Ugyanakkor számos kritika és továbbfejlesztési javaslat – például a perifériaindexben való alkalmazása a regionális társadalmi és gazdasági elemzésekben (Borzán, 2005; Borzán, 2013) – dacára mind a mai napig ez a legelfogadottabb mutató.

ANYAG ÉS MÓDSZER

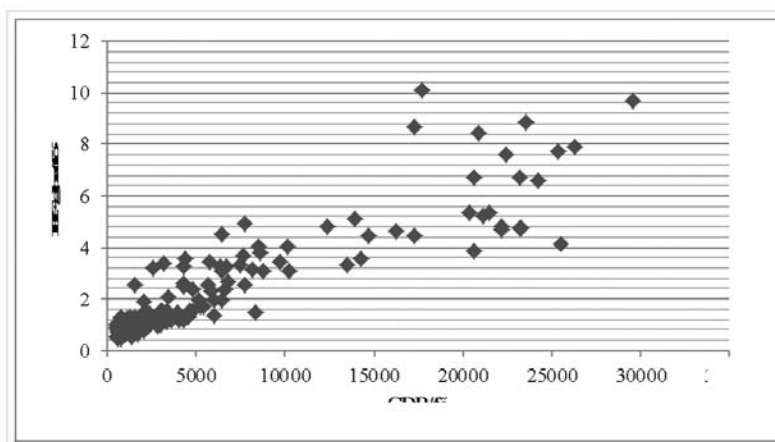
Tanulmányomban York et al. (2004) kutatása nyomán arra a kérdésre kerestem a választ, hogy 10 évvel az első vizsgálat után is megfigyelhető-e a szerzők által bemutatott összefüggés: nemzeti szinten a nagymértékű anyagi bőség egyaránt jár a teljes gazdaság nagyobb ökohatékonyságával és nagyobb egy főre jutó ökológiai lábnyommal. A kutatáshoz a Global Footprint Network (továbbiakban: GFN) 2014-es szerkesztésű adattábláját használtam fel, amely földhasználati kategóriánként tartalmazza a világ országainak ökológiai lábnyom adatait 2009-re. Az adat-

bázisában 154 országra találtam adatokat. Az egy főre eső, vásárlóerőparitáson számított GDP adatok a Világbank adatbázisából származnak, ahol az adatbázisban 2009-re az összegző sorokkal együtt 222 ország adatait találhatjuk meg. Az ökológiai lábnyom intenzitását a globális négyzetméterbe átváltott EF értékek és a dollárban kifejezett vásárlóerő-paritáson számított GDP hányadosaként számoltam ki, mértékegysége globális négyzetméter/ dollár. York és munkatársai (2004) szerint az alacsony EF intenzitású országok ökohatékonyasága nagy. A hányadost (amelyet továbbiakban EF intenzitásnak nevezünk) 143 országra tudjuk kiszámolni, mert számos országhoz nem adnak meg EF adatot. York és munkatársainak kutatásában (2004) 139 ország adatait vizsgálták, a két évre vonatkozó adatsorban 131 összehasonlítható országot találtam.

EREDMÉNYEK

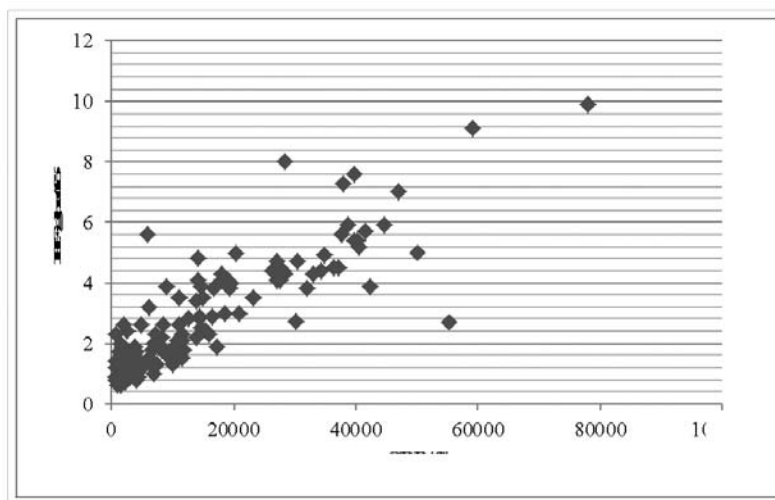
A gazdasági fejlettség és a környezeti hatás nagysága között valószínűsíthető kapcsolatot számos vizsgálat támasztja alá az ökológiai lábnyom és a GDP közötti korreláció alapján közepesnél erősebb (York és munkatársai, 2004). Az összefüggés feltételezhetően mikroszinten is igaz: egy környezettudatos fogyasztónak elképzelhető, hogy magasabb az ökológiai lábnyoma, mint egy kevésbé környezettudatos, de alacsonyabb jövedelmi szinthez tartozó társáé (Csutora-Kerekes, 2004). A vállalatoknál is megfigyelhető, hogy az ökohatékonyaságot, javuló környezeti teljesítményt célzó innovációk elsősorban a nagyvállalatoknál jelennek meg (Tóth, 2002–2006). Az 1. és a 2. ábrán látható pontfelhő diagram az egy főre eső GDP és az ökolábnyom hányados kapcsolatát mutatja.

1. ábra: GDP és EF kapcsolata 1999-ben

Forrás: Saját vizsgálat WORLD BANK (2015): International Comparison Program database és GFN 2014 alapján.

2. ábra: GDP és EF kapcsolata 2009-ben

Forrás: Saját vizsgálat WORLD BANK (2015): International Comparison Program database és GFN 2014 alapján.

Az országokat mindkét évben sorba állítottam a mediánnal súlyozott EF intenzitási értékek alapján. A medián EF intenzitás a vizsgált évtized alatt felére csökkent, ami egyértelműen pozitív változást jelent. A lista alapján állítottam össze az országok toplistáját, amelyben a tíz legjobb eredményt mutató ország szerepel (1. táblázat). A 2009-es tízes listában csak négy olyan ország szerepel (Svájc, Japán, Németország és Ausztria), amely 1999-ben is a legkedvezőbb EF intenzitású országok közé tartozott. Az átrendeződés nagymértékű, 2009-es oszlopban az ország neve mellett található sorszám azt mutatja, hogy az 1999-es listában hol helyezkedett el. Látható, hogy az 1999-es adatsor második harmadában szereplő ország (Új-Zéland) egy évtized alatt a legjobb tíz közé került. Magyarország 1999-ben a lista 21., 2009-ben a 20. helyére került, az átlagosnál ökohatékonyabb országok közé.

Mind a tíz országnál szétválásról beszélhetünk, mert az EF változó növekedési üteme kisebb, mint a GDP-é. Erős szétválásról hat országnál beszélhetünk, itt a GDP nő, miközben a környezetileg fontos változó nem változik, vagy akár csökken. Az 1. táblázat EF változása oszlopban látható, hogy három országnál (Norvégia, Új-Zéland, Japán, Egyesült Királyság) tapasztalható tényleges ökológiai lábnyom csökkenés. Gyenge (relatív) a szétválás, ha a környezetileg fontos változó növekszik, de a GDP növekedési ütemét nem éri el. A javuló eredmények más országoknál (Kuba, Svájc, Kuvait és Ausztria) egyértelműen a GDP erőteljes növekedésére vezethetők vissza.

1. táblázat: A tíz legkedvezőbb ökológiai lábnyom intenzitású ország GDP-jének és ökológiai lábnyomának változása 1999 és 2009 között

Országok	GDP változása (%) GDP(1999)-GDP(2009)/ GDP(1999)	EF változása ⁵ (%) EF(1998)-EF(2009)/EF(1998)	szétválás ⁶
Norvégia	110	-66	erős
Új-Zéland	75	-69	erős
Szaúd-Arábia	317	-4	erős
Svájc	96	21	gyenge
Kuba	336	28	gyenge
Japán	38	-20	erős
Németország	68	-4	erős
Egyesült Királyság	79	-16	erős
Kuvait	208	28	gyenge
Ausztria	76	10	gyenge

Forrás: York (2004), GFN (2014), World Bank (2015).

KÖVETKEZTETÉSEK

A GDP és az EF közötti közepesnél erősebb kapcsolat mindkét vizsgált időpontban megfigyelhető volt, a magasabb jövedelmű országokban általában az ökológiai lábnyom is magasabb. Ezt a megállapítást korábbi vizsgálataink eredményei (Szigeti et al., 2013); (Szigeti – Tóth, 2014) és irodalmi adatok is alátámasztják York et al. (2004).

A legökohatékonyabb országok között több olyan országot is találunk, amelyeknél erős szétválás történt. Közülük is kiemelkedik Norvégia, ahol a GDP növekedése számottevő EF csökkenéssel járt.

[5] YORK és munkatársai (2004) cikkében nem szerepelnek a számításban szereplő EF értékek (ezek az intenzitási értékekből azonban kiszámíthatóak). A nemzeti ökológiai lábnyom értékeket a GFN visszamenőlegesen is folyamatosan korrigálja, így a számított értékek és a GFN (2014) jelenleg elérhető idősoros adatai között eltérések lehetnek. A hivatkozott cikkben az 1999-re vonatkozó GDP adatokat az 1998 évi EF adatokkal vetették össze.

[6] Erős (abszolút) a szétválás, ha a GDP növekedést mutat, miközben a környezetileg fontos változó nem növekszik vagy akár csökken. Gyenge (relatív) a szétválás, ha a környezetileg fontos változó növekszik, de a GDP növekedési ütemét nem éri el (Szabó 2006).

A legökohatékony országokat áttekintve azonban aggodalomra adhat okot, hogy a listában több olyan ország is szerepel (Norvégia, Szaúd-Arábia, Kuvait), ahol a fejlődés gazdasági alapja a fosszilis energiahordozók kitermeléséhez kapcsolódik. A tanulmányban jelenleg nem vizsgált kérdés, hogy a szétválás, a szegényebb és kevésbé ökohatékony országok esetén is végbement-e a vizsgált időszakban. A kihívást és a veszélyt főként az jelentheti, hogy a gazdaságilag elmaradottabb országok milyen fejlődési úton indulnak el a válság után. Környezeti szempontból is előnyös lenne, ha a jelenlegi fejlett és ökohatékony országoknál korábban találnának rá a gazdaságfejlődés fenntartható útjára.

IRODALOM

- Alcott, B. (2005): *Jevons' paradox*. Ecological Economics, 54. 9–21.
- Auernhammer, H. (2001): *Precision farming - the environmental challenge*. Computers and Electronics in Agriculture, 30 (1–3). 31–43.
- Bajmócy Z. - Málovics Gy. (2011): *Az ökológiai hatékonyságot növelő innovációk hatása a fenntarthatóságra. Az IPAT formula dinamizálása*. Közgazdasági Szemle, október. 890–904.
- Borzán A. (2005): Centrum és periféria regionális szintek a magyar-román térszerkezeten belül. In: Glück R. - Gyimesi G. (szerk.): *Évkönyv 2004–2005. II. Környezetvédelem, regionális versenyképesség, fenntartható fejlődés*. PTE KTK Regionális Politika és Gazdaságtan Doktori Iskola, Pécs. 87–95.
- Borzán A. (2013): Komplex mutatók alkalmazhatósága a térszerkezeti kutatásban. In: Beszteri Béla (szerk.): *A felfedező tudomány*. Széchenyi István Egyetem Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar, Győr. 4.
- Bunker, S. G. (1996): *Raw material and the global economy: Oversights and distortions in industrial ecology*. Society and Natural Resources, 9. 419–429.
- Csiszárík-Kocsir Á. - Fodor M. (2013): Mennyire befolyásolták a makrogazdasági mutatószámok a költségvetési helyzetképet a válság előtt és után? - redmények a Visegrádi négyek országcsoporthoz adatai alapján. In: *Vállalkozásfejlesztés a XXI. században III. - Tanulmánykötet*. Óbudai Egyetem, Keleti Károly Gazdasági Kar. Elérhető: http://kgk.uni-obuda.hu/sites/default/files/05_Csiszarik-Fodor.pdf. Letöltés ideje: 2014.08.26.
- Csutora M. (2011): Az ökológiai lábnyom számításának módszertani alapjai. In: Csutora M. (szerk.): *Az ökológiai lábnyom ökonómiája*. Aula Kiadó. 12.
- Csutora M. - Kerekes, S. (2004): *A környezetbarát vállalatirányítás eszközei*. KJK-Kerszöv. 242.
- Csutora M. - Zsóka Á. (2011): *Maximizing the Efficiency of Greenhouse Gas Related Consumer*. Policy Journal of Consumer Policy, 1. 67–90.
- Daly, H. (2013): *A further critique of growth economics*. Ecological Economics, 88. 20–24.
- Dumont, A. - Mayor, B. - López-Gunn, E. (2013): *Is the rebound effect or Jevons paradox a useful concept for a better management of water resources? Insights from the irrigation modernisation process in Spain*. Aquatic Procedia, 1. 64–76.
- Ehrlich, P. R. - Holdren, A. H. (1971): *Impact of Population Growth*. Science, Vol. 171., No. 3977. 1212–1217.

- Fodor M. – Fürediné Kovács A. – Horváth Á. – Rácz Georgina (2011): *Fogyasztói magatartás*. Perfekt Kiadó, Budapest. 36–41.
- Global Footprint Network (2014): *National Footprint Accounts 2012 Edition*. Elérhető: <http://www.footprintnetwork.org>.
- Györi Zs. (2010): *CSR-on innen és túl*. Doktori értekezés, Budapesti Corvinus egyetem. 10.
- Jaeger, W. K. (1995): *Is sustainability optimal? Examining the differences between economists and environmentalists*. *Ecological Economics*, 15. 43–57.
- Jevons, W. S. (1866): *The Coal Question. An Inquiry concerning the Progress of the Nation, and the Probable Exhaustion of our Coal-mines*. London, Macmillan and Co. Elérhető: http://oll.libertyfund.org/?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=317&Itemid=27. Letöltés ideje: 2014.08.05.
- Kiss K. (2011): „*Rise and Fall of the Concept Sustainability*.” *Journal of Environmental Sustainability*, 1. Elérhető: <http://scholarworks.rit.edu/jes/vol1/iss1/1>. Letöltés ideje: 2014.08.19.
- Kocsis T. (2010): „*Hajózni muszáj!*” *A GDP, az ökológiai lábnyom és a szubjektív jóllét stratégiai összefüggései*. *Közgazdasági Szemle*, 57. évf., 6. sz. 536–554.
- Málovics Gy. (2009): *A vállalati fenntarthatóság érintettközpontú vizsgálata*. PhD értekezés. Elérhető: http://ktk.pte.hu/sites/default/files/mellekletek/2014/05/Malovics_Gyorgy_disszertacio.pdf. Letöltés ideje: 2014.08.21.
- Málovics Gy. – Bajmócy Z. (2009): *A fenntarthatóság közgazdaságtani értelmezései*. *Közgazdasági Szemle*, május. 464–483.
- Márki-Zay P. (2005): *Magyarország 20. századi fejlődésének összehasonlító elemzése*. PhD értekezés. Elérhető: <https://btk.ppke.hu/db/06/0A/m0000160A.pdf>. Letöltés ideje: 2014.08.21.
- Missemer, M. (2012): *William Stanley Jevons' The Coal Question (1865), beyond the rebound effect*. *Ecological Economics*, 82. 97–103.
- Pintér T. (2014): *Az Európai Unió jogalkotási és válságkezelési gyakorlatának morális hiányosságai – a monetáris unió példája*. In: Tompas A. – Ablonczyné Mihályka L. (szerk.): *Növekedés és egyensúly*. A 2013. június 11-i Kautz Gyula Emlékkonferencia válogatott tanulmányai. 53–64.
- Polimeni, J. M. – Mayumi, K. – Giampietro, M. – Alcott, B. (2008): *The Jevons Paradox and the Myth of Resource Efficiency Improvements*. Sterling, VA, London.
- Reisinger A. (2012): *A társadalmi részvétel a helyi fejlesztési politikában Magyarországon – fókuszban a civil/nonprofit szervezetek*. *Civil Szemle*, 1. 23–44.
- Reisinger, A. (2013): *Social responsibility: the case of citizens and civil/nonprofit organisations*. *Tér Gazdaság Ember*, 3. 75–87.
- Sebestyén Szép T. (2013): *Energiahatékonyság: áldás vagy átok?* *Területi Statisztika*, 1. 54–68.
- Sajtos L. – Mitev A. (2007): *SPSS kutatási és adatelemzési kézikönyv*. Alinea Kiadó.
- Sorrell, S. (2009): *Jevons' Paradox revisited: The evidence for backfire from improved energy efficiency*. *Energy Policy*, 37. 1456–1469.
- Stern D. I. (2004): *The Rise and Fall of the Environmental Kuznets Curve*. *World Development*, Vol. 32., No. 8. 1419–1439.
- Szabó D. R. (2014a): *A turisztikai desztinációs menedzsment stratégiák fenntarthatósággal kapcsolatos vetületeinek vizsgálata az EVIDENCE modell segítségével*. *Journal of Central European Green Innovation*, 2. évf., 2. szám. 115–127.

- Szabó D. R. (2014b): *Policentrikus Magyarország: Problémák és lehetséges stratégiák. Kulturális és társadalmi sokszínűség a változó gazdasági környezetben*. International Research Institute, Komárno. 18–25.
- Szabó E. (2008): *A környezetterhelés és a gazdasági fejlődés szétválása*. Területi Statisztika, 4(9). 393–410.
- Szabó G. – Katonáné Kovács J. (2008): A fenntarthatóság, környezetvédelem, hatékonyság. (Sustainability, environment protection, efficiency.) In: Szűcs I. – Farkasné Fekete M. (szerk.): *Hatékonyág a mezőgazdaságban: elmélet és gyakorlat. (Efficiency in agriculture: theory and practice.)* Agroinform Kiadó, Budapest. 319–337.
- Szigeti C. – Tóth G. – Borzán A. – Farkas Sz. (2013): *GDP Alternatives and their Correlations*. Journal Of Environmental Sustainability, 3(3). 35–46.
- Szigeti C. – Tóth G. (2014): *Történeti ökológiai lábnyom becslése a mezőgazdaság kialakulásától napjainkig*. Gazdálkodás, 58(4). 353.
- Takács-György K. (2012): *Economic aspects of an agricultural innovation - precision crop production*. APSTRACT – Applied Studies in Agribusiness and Commerce, 6(1–2). 51–57.
- Takács-György, K. – Lencsés, E. – Takács, I. (2013): *Economic benefits of precision weed control and why itsuptake is so slow*. Studies in Agricultural Economics, 115. 1–7.
- Takács-Sánta A. (2008): *Bioszféra-átalakításunk nagy ugrásai*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- WORLD BANK [2015]: International Comparison Program. Elérhető: <http://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.PP.CD>. Letöltés ideje: 2015.02.07.
- Tóth G. (2002–2006): *Ablakon bedobott pénz – Magyarországi szervezetek esettanulmányai környezeti és gazdasági megtakarítást egyszerre hozó intézkedésekről*. KÖVET, Budapest. (I. – V. kötet.)
- Tóth, G. (2003): *Evaluation of Environmental Performance of Companies*. Society and Economy. DOI: 10.1556/SocEc.25.2003.3.7.
- York, R. (2008): *Ökológiai paradoxonok. – William Stanley Jevons és a papírmentes iroda*. Kovász, 1. 5–15. (Ford.: Virág P. – Takács-Sánta A.) Elérhető: <http://unipub.lib.uni-corvinus.hu/108/1/2008york.pdf>. Letöltés ideje: 2014.08.05.
- York, R. – Rosa, E. A. – Dietz T. (2004): *The ecological footprint intensity of national economies*. Journal of Industrial Ecology, 4. 139–154.

ENGLISH ABSTRACT

The most striking finding of our analysis is that there is limited variation in GDP per unit of ecological footprint (EF) across nations, but the EF intensity is the lowest (eco-efficiency is the highest) in affluent nations, but the level of efficiency in these nations does not appear to be of sufficient magnitude to compensate for their large productive capacities. These results suggest that modernization and economic development will be insufficient, in themselves, to bring about the ecological sustainability of societies.

A lovagkirály hermája Zsigmond királysága alatt készült és 1606 óta a győri püspökségé. Hazánk harmadik legértékesebb ereklyéje a Szent Korona és a Szent Jobb után.

KONFERENCIABESZÁMOLÓ

Konferencia beszámoló a Szabó Katalin 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferenciáról

---

2014. november 5-én került megrendezésre a Szabó Katalin 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferencia a Budapesti Corvinus Egyetem (BCE) és a Közgazdasági Szemle közös szervezésében. Szabó Katalin, a hazai közgazdasági gondolkodás egyik legkiválóbb képviselője, az MTA doktora, a BCE professzora és a Közgazdasági Szemle c. folyóirat korábbi főszerkesztője, akit korábbi és jelenlegi munkatársak, tanítványok köszöntöttek ezen a napon.

Az egész napos konferencia négy szekcióból állt, és értékes előadások kerültek terítékre. Az érdeklődők és az ünnepeltet köszönteni kívánók nem is csalatkozhattak, hiszen a közgazdaság-tudomány különböző részterületeihez kapcsolódó előadások rendkívül figyelemfelkeltőek voltak, így érdemes ezek közül kiemelni néhány fontosabb mozzanatot.

Bélyácz Iván, az MTA rendes tagja a vállalat stratégiai és reálopciók elméleteiről adott egzakt áttekintést. Szerinte a vállalat működése kevésbé magyarázható a piaci ármechanizmus költséges voltaival, és az opciós perspektíva nagyban hozzájárulhat a technológiai innovációk és a szervezeti tanulás megértéséhez.

Karsai Judit, az MTA tudományos főmunkatársa előadásában azt a kérdést feszegette, hogy az állam is lehet-e jó kockázati tőkések. Ennek megválaszolásához az EU azon Jeremie-programját használta fel, amely mikro-, kis- és középvállalkozásokat támogat. Az előadó véleménye szerint az ígéretes vállalatok tőkésítettsége akkor javul a legjobban, ha az állam megosztja a kockázati tőkealapok kezelését a magánszférával.

Bara Zoltán, a BCE professzora és a GVH Versenytanácsának tagja előadásában a viselkedés-gazdaságtan vívmányait mutatta be, és arra tért ki, hogy hogyan lehet ezeket alkalmazni a versenypolitikában. Véleménye szerint viselkedési paradigma novumainak mind a fogyasztók döntéseinél, mind a fúziós ügyeknél fontos szerephez kell jutnia.

Kornai János, a második szekció levezető elnökeként méltató szavakkal köszöntötte Szabó Katalint, és kiemelte, hogy egy kiváló és minden tekintetben példaértékű munkatársat ismert meg benne.

[1] Budapesti Corvinus Egyetem, Közgazdaságtudományi Kar, Világgazdasági Tanszék külsős oktatója (szabolcs.pasztor@uni-corvinus.hu).

Csaba László, a BCE és a CEU professzora, valamint az MTA rendes tagja előadásában azt a kérdést járta körül, hogy vajon paradigmaváltás történt-e a világ közgazdaságtanában. Meglátása szerint a világgazdasági válság hatására számos heterodox megközelítési mód nyert polgárjogot a kortárs közgazdasági gondolkodásban. Az előadó véleménye szerint kívánatos lenne, ha ezen új megközelítések átszivárognának az oktatásba azért, hogy a változásokra kellő rugalmassággal reagáló közgazdászokat tudjunk képezni.

Mihályi Péter, a Pannon Egyetem professzora egy rendkívül provokatív kérdést feszegetett: érdemes volt-e marxizmust tanítani és tanulni a Marx Károly Közgazdasági Egyetemen? Az előadás öt tárgykört vett górcső alá, és többször rámutatott arra, hogy miben tévedett Marx.

Meyer Dietmar, a BME professzora érdekes párhuzamot vont a szépirodalom és a közgazdaság-tudomány között. Mindezt azért tette, mert szerette volna az ünnepelt, Szabó Katalin kiváló írói készségeit hangsúlyozni és rámutatott arra, hogy igenis vannak komoly írói képességekkel megáldott közgazdászok.

Hámori Balázs, a BCE professzora, a 21. század egyik releváns kérdéséről, a „big data” jelenségről tartott előadást. Ebben arra hívta fel a hallgatóság figyelmét, hogy a hatalmas információtömeg megjelenésének köszönhetően a világnk is teljes egészében átalakult. Ez a változás abban is tetet ölt, hogy most már nem az információ szűkös, hanem az annak feldolgozására képes figyelem. Kutatóként pedig ennek a kutatásban való átültetéséről fogalmazott meg néhány értékes gondolatot.

Barakonyi Károly, a Pécsi Tudományegyetem professzor emeritusa előadásában a hazai felsőoktatás 25 évét értékelte. Szerinte a felsőoktatási rendszerünk fejlődési íve leszálló jelleget mutat, és a felsőoktatásunk versenyképessége terén jelentős javulás nem érzékelhető. Az ország versenyképessége az elmúlt évtizedben romlott, és a kívánatos javuláshoz a felsőoktatási rendszer nem járult hozzá.

Veres Pál, a BCE korábbi docente előadásában az utóbbi két évtized felsőoktatás-politikájának eredményeire tért ki. Meglátása szerint a rendszerváltás óta eltelt időszakban inkább a negatív tendenciák voltak túlsúlyban, amelyek jelentősen megterheltek/megterhelik hazánk általános jövőképét, így Barakonyi véleményével azonos következtetéseket vont le.

Kováts Gergely, a BCE adjunktusa a legújabb felsőoktatási rangsorok módszertani és funkcionális jellemzőit értékelte. Rámutatott, hogy ezek a rangsorok még mindig számos hiányossággal néznek szembe, dacára annak, hogy több esetben pozitív újdonságok is megjelennek azokban.

Farkas Beáta, a Szegei Tudományegyetem professzora a kapitalizmus változatairól adott áttekintést Közép- és Kelet-Európában. Meglátása szerint a régió országait és azok gazdaságait nem célszerű szembeállítani az EU korábban csatlakozott országaival. Az előadásában továbbá azzal érvelt, hogy egy közös elemzési keret kimunkálása az összes uniós tagállam számára sürgető feladat.

Gedeon Péter, a BCE professzora elméletörténeti síkon mozogva azt a kérdést boncolgatta, hogy létezik-e homogén közjó és demokráciafogalom a klasszikus politikai filozófia megközelítésében.

Székely-Doby András, a BCE adjunktusa előadásában a kínai reformfolyamat politikai gazdaságtani kérdéseit feszegette. Legfontosabb megállapítása az volt, hogy Kínában annak ellenére maradt változatlan a politikai struktúra, hogy a gazdaságban egy sajátos kapitalista rendszer alakult ki. Az előadó erre adott magyarázata pedig az volt, hogy az ország vezetése csak addig engedélyezheti a reformfolyamatot, ameddig az nem veszélyezteti a hatalmát.

Rosta Miklós, a BCE adjunktusa a magyar közigazgatási rendszer átalakulását vette számba 2010 után és arra a kérdésre kívánt választ adni, hogy illiberális állammodell születik-e. Válaszként rámutatott, hogy csak a rendszert megőrző változtatások történtek/történnek. Megállapította továbbá, hogy a górcső alá vett időszakban a közigazgatáson belül jelentősen csökkent a piaci és a hálózatos koordináció súlya és a dekoncentrációs folyamatok váltak meghatározóvá.

Az ünnepi konferencia Szabó Katalin beszédével zárult, aki köszönetet mondott a szervezőknek és röviden felidézte pályafutása legfontosabb mozzanatait. A hallgatóság színes előadásokat hallhatott, és egy rendkívül jó hangulatú rendezvényen köszönthette az ünnepelt 70. születésnapját.

Minerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.
(G. W. F. Hegel)

A TARTALOMBÓL

- ◆ *Dusek Tamás* Hayek munkásságával kapcsolatos néhány félreértelmezést, félreértést tárgyal elmélettörténeti jellegű tanulmányában, valamint Hayeknek és Keynesnek az aggregált kereslet kormányzati költsékezés révén történő növelése hatására vonatkozó vitáját tisztázza.
- ◆ *Kecskés Petra* az ipari parkok kialakulásával és az ipari park fogalom jelentésváltozásaival foglalkozik, majd empirikus kutatás alapján mutatja be az ipari park terminushoz kapcsolódó egyes kifejezések gyakoriságát; az eredmények alapján az emberek nagyrészt egyértelműen pozitív kifejezéseket társítanak az ipari park fogalomhoz.
- ◆ *Szalkai Gábor* a helyi gazdaságfejlesztés lehetőségeit vizsgálja a szentesi kistérség egy települése, Árpádhalom példáján. A problémák, a mezőgazdaság válsága, a helyi munkalehetőségek szűkös volta, valamint a lehetőségek, a helyi erőforrásokra építő gazdaságfejlesztés és a közösségépítő kezdeményezések számos térségben hasonlóak, így az eredmények is általánosíthatók.
- ◆ *Pintér Tibor* a Balkán-félsziget országainak gazdaságpolitikai, fejlődés-gazdaságtani vizsgálatára vállalkozik, amely témakör az uniós csatlakozási tárgyalások miatt gyakran megjelenik a tudományos munkákban. A dolgozat a kérdés újszerű, összetett szempontrendszert alkalmazó ismertetését kínálja, Szerbia példáján keresztül.
- ◆ *Szalka Éva és Katits Etelka* a magyar feldolgozóipar egyik legdinamikusabban fejlődő ágazata, az elektronikai ipar legnagyobb vállalkozásainak gazdálkodását, jövedelmezőségét, pénzügyi helyzetét elemzi nagy alapossággal.
- ◆ *Elek Nóra Ilona* a szakszervezeti mozgalom alakulását az olsoni csoportelmélet, amely szerint a kis és nagy csoportok működése és hatékonysága nagymértékben eltér egymástól, nézőpontjából elemzi. A szerző kimutatja, hogy Olson elmélete releváns a szakszervezeti mozgalom alakulásának magyarázatában.
- ◆ *Szigeti Cecília* tanulmánya a gazdasági rendszerek ökológiai fenntarthatóságának a problematikáját boncolgatja. A szétválás jelenségét az ökológiai lábnyommal kifejezett környezetterhelés és a GDP időbeli változása összehasonlításával operacionalizálva vizsgálja a szerző.
- ◆ *Pásztor Szabolcs* beszámolója Szabó Katalin, a hazai közgazdasági gondolkodás egyik legkiválóbb képviselője, az MTA doktora, a BCE professzora és a Közgazdasági Szemle c. folyóirat korábbi főszerkesztője 70. születésnapja alkalmából rendezett ünnepi konferencia előadásait foglalja össze.

